

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADIN

Sümeyye ATICI

Danışman
Prof. Dr. Nazmi AVCI

MANİSA-2023

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADIN

Sümeyye ATICI

Danışman
Prof. Dr. Nazmi AVCI

MANİSA-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Çerkes Kültüründe Gündelik Hayat ve Kadın” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/03/2023

Sümeyye ATICI

ÖZET

ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADIN

Gündelik hayat kavramı bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve sürekli olarak tekrar eden gündelik hayat pratiklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Gündelik hayatın sosyolojisi yapıldığında ise, sürekli olarak tekrar edilen, sıradanlaşan, bilindik hayatın ardında saklanan sosyal gerçekliği ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Hayatın olağan akışı içerisinde fark edemediğimiz ancak sosyoloji gözlüğünü taktığımızda anlamlandırıp, yorumlayabildiğimiz her şey bizlere toplumsal veriler sunmaktadır. Bu veriler; toplumsal davranışlar, eylemler, mekanlar, nesneler, işaretler, semboller ve dil gibi öğeleri içeren, hem gündelik hayatın bir parçası olup hem de yaşanan toplumun kültürüne dair karineler sunan önemli göstergelerdir. Bu araştırmanın amacı ise, Gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl inşa edildiğinin ortaya koyulmasıdır. Gündelik hayat içerisinde Çerkes kültürünün nasıl inşa edildiğini, bu inşa sürecinin önemli bir öznesi olan kadının konumunu, kendilerini nasıl tanımladıklarını, yer duygularını, dini mensubiyetlerini, gündelik hayat pratiklerinde oluşturdukları sosyal ve kültürel değerler sistemini ne şekilde yaşadıklarını ve bunu nasıl aktardıklarını ortaya çıkarmak araştırmanın diğer amaçları arasındadır. Buradan yola çıkarak araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kahramanmaraş ilinde ve Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesine bağlı Kamışçık ve Büyükçamurlu köylerinde yaşayan 20 Çerkes kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen bulgular çerçevesinde temalar oluşturularak betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın en temel bulgusu, Çerkes kadınların gündelik hayat içerisinde Çerkes kültürüne ait geleneksel unsurları kısmi olarak devam ettirdiği ve bu unsurların zaman içerisinde kültürel çözülmeye uğradığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çerkes, Çerkes Kültürü, Gündelik Hayat, Kadın.

ABSTRACT

EVERYDAY LIFE AND WOMEN IN CIRCASSIAN CULTURE

The concept of everyday life is used to express the daily practice of life that occurs and repeats continuously as a result of the mutual interaction of individuals. And when sociology of everyday life is done, it is aimed to reveal the social reality that is constantly repeated, that is ordinary, that is hidden behind the familiar life. Everything that we can interpret and understand when we wear the sociology glasses, which we don't realize in the normal course of life, gives us social data. These data are social behavior, actions, places, objects, key indicators that include signs, symbols and language, are both part of everyday life and provide squares of the culture of the living community. The purpose of this research is to reveal how the Circassian culture is built in daily life. The other objectives of the thesis, which is to find out how the Circassian culture was built in everyday life, the position of the woman who is an important subject of this building process, how they describe themselves, how they experience their sense of place, their religious interests, their social and cultural values system in everyday life practices, and how they communicate it. Based on this, qualitative research method was used in the research. Semi-structured in-depth interviews were conducted with 20 Circassian women living in Kahramanmaraş province and Kamışçık and Büyükçamurlu villages of Göksun district of Kahramanmaraş. A descriptive analysis was carried out by creating themes within the framework of the findings obtained as a result of the interview. The most basic finding of the research is that Circassian women partially continue the traditional elements of Circassian culture in daily life and these elements have undergone cultural disintegration over time.

Key Words: Circassian, Circassian Culture, Everyday Life, Women.

ÖNSÖZ

Tezimin önsözüne teşekkür ile başlamak, son sözünü ise tez hikayem ve bu hikâyeye eşlik eden, depremde yaşamını yitiren Çerkes kadınlarına yer vererek bitirmek isterim.

Her tez, araştırmacının zihnindeki bir soru üzerine temellenir. Bu soru kimileri için akademik bir merakı celp ederken, kimileri içinse zihnini kurcalayan bir derdin akademik forma büründürülmesidir. Öncelikle danışman hocam Prof. Dr. Nazmi Avcı'ya derdimi anladığı ve bunu akademik bir problem haline getirmemi sağladığı için teşekkür ederim.

Lisansta başlayan danışan-öğrenci ilişkisini yüksek lisansta da devam ettirip, yapıcı eleştirileriyle bana her daim katkı sağlayan, akademik düsturu öğrendiğim, elini her daim omzumda hissettiğim hocam Doç. Dr. Huriye Tekin Önür'e teşekkür ederim.

Okuduğunuz bu tez akademi yolculuğumdaki duraklardan yalnızca biri. Oysa yaşamdaki yerini ve amacını bulmaya çalışan bir ruh olarak bu hayat yolculuğumda başta annem olmak üzere bana yarenlik eden yol arkadaşlarım var. Onlara da teşekkür ederim. Kendimi keşfetmemde varoluşlarıyla bana ilham oldukları için.

Ve en nihayetinde Kafkasya... Sürgüne uğramış Çerkeslerin geri dönemeyeceği hayali ülke... Benim Kafdağı'm ise Kahramanmaraş'ın ardında, Göksun'da... Mensubu olduğum ancak kültüründen bihaber olduğum Çerkesleri tanımak için Ağlatan Qafe ve mızıka sesleriyle çıktım yola. Hiç görmediğim babaannemin, yürüdüğü yollardan geçtim. Şahsigül ve Meremuko Mehmet'in torunu olduğumu öğrendim. Bana ait ama benim olmayan hikayeler dinledim. Biliniyor ama bilmiyordum. Öğrendim...

Gördüğüm yerlerden, geçtiğim yollardan, duyduğum hikayelerden bir tezim kaldı geriye. Geç bulmanın fakat erken yitirmenin burukluğuyla; evini, köyünü, yaşamışlıklarını ve yaşamını bir gecede yitiren Çerkes kadınlar anısına...

Sümeyye ATICI

Manisa, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
HARİTALAR VE FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYATA SOSYOLOJİK BAKMAK

1.1. GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL İLKELERİ.....	5
1.2.GÜNDELİK HAYATA İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR.....	8
1.2.1. Herbert Blumer’in Sembolik Etkileşimciliği ve Gündelik Hayat.....	9
1.2.2. Harold Grafinkel’in Etnometodoloji Anlayışı.....	11
1.2.3. Alfred Schutz ve Fenomenoloji.....	14
1.2.4. Anthony Giddens’in Yapılaşma Kuramı ve Gündelik Hayat.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT

2.1. ÇERKESLERİN TARİHİ VE TÜRKİYE’DE ÇERKESLER.....	22
2.1.1. Çerkesler Kimdir? Adı, Anlamı, Kökeni ve Boyları.....	22
2.1.2. 1864 Çerkes Soykırımı ve Sürgünü.....	25
2.1.3. Osmanlıdan Günümüze Çerkeslerin İskanı ve Entegrasyonu.....	27

2.2. ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADININ YERİ....	32
2.2.1. Çerkes Töresi (Xabze).....	32
2.2.2. Çerkes Kültüründe Aile Hayatı ve Evlilik.....	33
2.2.3. Çerkes Kültüründe Eş Seçimi.....	35
2.2.4. Çerkes Kültüründe Zexesler ve Kaşenlik Geleneği.....	37
2.2.5. Çerkes Kültüründe Çocuk Yetiştirme.....	38
2.2.6. Çerkes Kültüründe Düğünler ve Cenazeler.....	40
2.2.7. Çerkes Kültüründe Boşanma.....	44
2.2.8. Çerkes Kültüründe Din.....	45
2.2.9. Çerkeslerde Mutfak Kültürü.....	47
2.3. ÇERKES KÜLTÜRÜNDE KADIN OLMAK.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE BULGULARI

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	58
3.1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	58
3.1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	59
3.1.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Analizi.....	60
3.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	60
3.1.5. Araştırma Etiği.....	61
3.1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	62
3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	63
3.2.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	63
3.2.2. Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bulgular.....	65
3.2.2.1. Çerkeslerde Saygı Kavramının Önemi.....	65
3.2.2.2. Çerkes Kadın Tipolojisi.....	66

3.2.2.3. Gündelik Hayata Çerkes Kültürünün Yansıması.....	68
3.2.2.4. Gündelik Hayatta Çerkes Dilinin Kullanımı.....	75
3.2.2.5. Düğünler, Danslar ve Müzikler.....	78
3.2.3. Aile Hayatına Dair Bulgular.....	82
3.2.3.1. Ailede Karar Mekanizmaları.....	83
3.2.3.2. Evlenme Yaşı ve Tercihlerine Etki Eden Faktörler.....	85
3.2.3.3. Farklı Etnik Kültürlerle Evliliklere Bakış.....	90
3.2.3.4. Çerkes Kültüründe Gelin Olmak.....	93
3.2.3.5. Çerkes Kültüründe Çocuk Yetiştirme.....	98
3.2.3.6. Çerkes Kadınlarına Göre Boşanma.....	103
3.2.4. Ekonomi Hayatına Dair Bulgular.....	107
3.2.4.1. Çalışma Hayatında Çerkes Kadını.....	107
3.2.4.2. Ailedeki Para Yönetimi.....	110
3.2.4.3. Ev İçi Üretimde Kadın Emegi.....	113
3.2.5. Eğitim Hayatına Dair Bulgular	114
3.2.5.1. Çerkes Kültüründe Eğitimin Önemindeki Dönüşüm.....	114
3.2.6. Siyaset Hayatına Dair Bulgular.....	120
3.2.6.1. Yönetime Katılma Hakkı.....	120
3.2.6.2. Bağımsız Karar Verebilme Edimleri.....	124
3.2.7. Dini Hayata Dair Bulgular.....	125
3.2.7.1. Dinin Gündelik Hayattaki Yeri.....	126
3.2.7.2. Evlilikte Mezhep Farklılığı.....	128
3.2.7.3. Dini Hayatta Kadının Konumu.....	132
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	136
KAYNAKÇA.....	143

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sosyal Bilimlerin Doğasına İlişkin Sayıltılar.....	3
Şekil 2. Gündelik Hayat İlkeleri ve Çerkes Kültürü.....	8
Şekil 3. Gündelik Hayattaki Sosyal Pratikler ve Yapının İkiliği.....	21

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri	64
--	----

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Çerkeslerin Bulunduğu Bölgeler.....	24
Harita 2. Türkiye’de Çerkeslerin Yerleştiği Bölgeler.....	31

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Çerkes Düğünlerinde Dans Düzeni.....	42
Fotoğraf 2. Şıpsi Paste.....	49
Fotoğraf 3. Halive.....	49
Fotoğraf 4. Haluj.....	50
Fotoğraf 5. Velibah (Delen).....	50
Fotoğraf 6. Çerkes Tavuğu.....	51
Fotoğraf 7. Agudırşısı.....	51
Fotoğraf 8. İsli Çerkes Peyniri.....	52
Fotoğraf 9. Ape Yeşek.....	52
Fotoğraf 10. Geleneksel Çerkes Kadın Kıyafeti.....	54

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev. Çeviren

Vd. Ve diğerleri

TDK. Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Gündelik hayat sosyolojisi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sosyolojinin alt disiplinlerinden biridir. Gündelik hayat kavramı, bireylerin sıradan yaşamlarındaki sıradan eylemlerini içerisinde barındırır. Ancak sosyolojinin bir alt disiplini haline gelmesi, ana akım sosyoloji paradigmalarına yöneltilen eleştirilerle birlikte ortaya çıkmıştır. Ana akım sosyoloji paradigmaları toplumsal olay ve olguları makro bir şekilde açıklamaya çalışır. Bu paradigmaların en temel özelliği, toplumu bireyden yalıtılmış bir şekilde ele almasıdır. Toplumdaki olay ve olgular bireylerden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Makro yaklaşımların yapması gereken ise bu olay ve olguları bir şey gibi ele alabilmektir. Bu bakış açısına göre toplumsal yapı belirli bir nedensellik ve işlevsellik içerisinde ilerlemektedir. Ancak bireyin toplumsal yapı karşısında pasif olmadığı, olaylar ve olgular karşısında en az toplumsal yapı kadar belirleyici olabildiği keşfedilince mikro paradigmaların devri başlamıştır. İşte gündelik hayat sosyolojisi tam da bu noktada mikro paradigmanın özgürce içerisinde devinebildiği bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Gündelik hayatta insanların otomatik bir şekilde ezberlenmiş davranışları yerine getirmesi, eylemlerinin sıradanlaşmasını ve bilindik olmasını beraberinde getirmektedir. Bu sıradan ve bilindik davranışlar, toplum ilişkiler ağı içerisinde gündelik hayat sosyolojisi açısından önemli bir malzemedir. Çünkü esas olan bilindik olanı adeta bilmedikleştirerek ele alıp, yorumlayabilmektir. Gündelik hayatın içerisinde gerçekleştirilen toplumsal davranışların ardındaki mikro nedenler bizlere makro profil hakkında da kayda değer bilgiler sunabilmektedir. Kültür ise bir toplumda gündelik hayatın nitelikleri hakkında önemli karineler sunan, bir toplumun karakteristik özelliklerini ele veren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı da gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl yaşandığına Çerkes kadınların perspektifinden bakıp betimsel bir analiz sunabilmektir.

Araştırmanın ilk bölümünde Gündelik hayat sosyolojisinin ne olduğunu daha iyi anlamak adına, gündelik hayat sosyolojisinin temel ilkelerine yer verilmiştir. Daha sonra araştırmanın kuramsal alt yapısını oluşturmak için konuyla bağlantılı gündelik hayata ilişkin kuramsal yaklaşımlar ele alınmıştır. Herbert Blumer'in Sembolik Etkileşimciliği ve Harold Grafinkel'in Etnometodoloji Anlayışı gündelik hayat ve kültür arasındaki bağlantıyı kurmak açısından önemli kuramsal yaklaşımlardır. Alfred Schutz'ın Fenomenolojisi ve Anthony Giddens'in Yapılaşma kuramı, toplumsal

gerçekliği ve yapı-birey arasındaki ilişkiyi anlama noktasında bizlere yardımcı olacak diğer kuramlardır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, Çerkeslerin tarihine ve Çerkeslerin Türkiye'ye geliş sürecine değinilmiştir. Çerkesleri tarihsel sürecini daha iyi tanımak adına kökenlerinin nereye dayandığına, boylarına, Çerkeslerin sürgün edilişlerine ve Osmanlıdan günümüze Çerkeslerin iskanı ve entegrasyonuna yer verilmiştir. Çerkeslerin tarihsel süreç içerisindeki konumunun yanı sıra kültürel olarak Çerkesleri tanımak ve kadınların buradaki yerini betimlemek araştırmanın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Çerkes töresi, Çerkes kültüründe aile ve evlilik hayatı, eş seçimi, zexes ve kaşenlik geleneği, çocuk yetiştirme, düğünler ve cenazeler, boşanma, din ve mutfak kültürü; Çerkes kültürüne dair bizlere karineler sunan ve gündelik hayatın nasıl şekillendiğini yansıtan önemli alanları temsil etmektedir. Son olarak ise tüm bu alanların içinde Çerkes kadınının konumunun ne olduğuna yer verilmesi icap etmiştir.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümü ise iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bunların ilki, araştırmanın metodolojisini içeren; araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, veri toplama tekniği ve analizi, evreni ve örneklemi, etiği ve sınırlılıklardır. İkinci olarak ise araştırmanın bulgularına ve analizine yer verilmiştir. Katılımcıların demografik bilgilerine değindikten sonra bulgular altı ana kategoriye ayrılarak temalandırılmıştır. Bunlar; sosyo-kültürel hayata dair bulgular, aile ve evlilik hayatına dair bulgular, ekonomi hayatına dair bulgular, eğitim hayatına dair bulgular, siyaset hayatına dair bulgular ve dini hayata dair bulgulardır. Oluşturulan bu temalar çerçevesinde bulgular analiz edilmiştir.

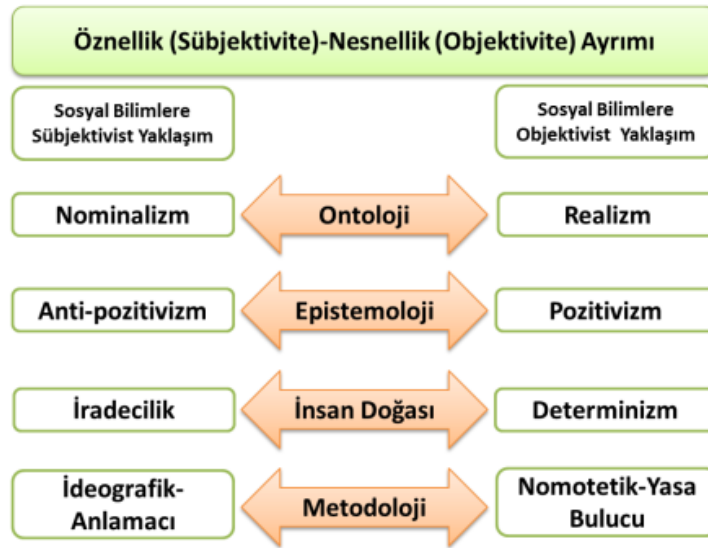
BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYATA SOSYOLOJİK BAKMAK

1.1. GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİNİN TEMEL İLKELERİ

Gündelik hayat sosyolojisinin temel ilkelerini açıklamadan önce, gündelik hayat sosyolojisi derken ne anladığımızı açıklamamız gerekmektedir. Gündelik hayat kavramı bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve sürekli olarak tekrar eden gündelik hayat pratiklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Gündelik hayatın sosyolojisi yapıldığında ise, sürekli olarak tekrar edilen, sıradanlaşan, bilindik hayatın ardında saklanan sosyal gerçekliği ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

Gündelik hayat sosyolojisinin sınırlarını çizmek oldukça zordur. Çünkü kendi içerisinde çeşitli alt alanları barındıran ve kendine has teorik bakış açısı olan bir sosyoloji dalıdır. Sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, fenomenoloji ve dramaturji gibi perspektiflerden yararlanır (Adler vd., 2012: 116). Sınırlarının nerede başlayıp nerede son bulduğunun belirlenmesinin güç olduğundan dolayı gündelik hayatın teorik bir çerçeveye oturturulma çabası, sosyal bilimciler tarafından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu yüzden ki sosyal bilimciler öncelikli olarak yönlerini, sosyal gerçekliğin doğasına ve bu gerçekliğin nasıl araştırma konusu haline getirebileceklerine çevirmişlerdir. Sosyal bilimlerin doğasına ilişkin sayılıları tablo halinde gösterecek olursak (Uluocak, 2015: 7):

Şekil 1. Sosyal Bilimlerin Doğasına İlişkin Sayılılar

Sosyal bilimlerin doğasına ilişkin sayılılar en genel anlamıyla öznellik (sübjektivite) ve nesnellik (objektivite) üzerinden ele alınmaktadır. Ontolojik, epistemolojik, insan doğası ve metodolojiye dair sayılılar sosyal bilimlerin araştırma sorularına dair temel yapı taşlarıdır.

Sosyal bilimcilerin araştırma yaparken karşılaştıkları en temel sorunlar ontolojik sayılılarla ilgilidir. Araştırma konusunun gerçekliğinin öznelerden bağımsız olarak dışardan dayatılan dışsal bir unsur mu yoksa öznelerin bizatihi bilinçlerinin ürünü olarak içsel bir unsur olup olmadığı önem taşımaktadır. Bu noktada ontolojik sayılılara toplumsal gerçeklik açısından baktığımızda, toplumsal gerçekliğin öznelerden bağımsız olarak kendi halinde bir gerçekliği olduğu varsayımıyla yola çıkanlar ya da toplumsal gerçekliğin özneler tarafından bilinçli bir şekilde üretilen bir ürün olduğunu kabul edenler olarak ikiye ayırabiliriz (Uluocak, 2015: 8-9). Gündelik hayat sosyolojisi açısından baktığımızda ise özellikle klasik dönem sosyologları, ontolojik belirsizlik içerdiğinden ötürü gündelik hayatın bilimsel olarak ele alınması mümkün değildir gözüyle bakmıştır.

Ontolojik sayılılardan sonra karşımıza çıkan diğer önemli sayılı epistemolojiye dair olmalıdır. Epistemolojik sayılılar varlığın bilgisinin sınırlarını, bu bilginin doğruluk ve yanlışlık ölçütlerinin neler olabileceği ve varlığın bilgisine nasıl ulaşılabilceğine dair sayılılardır. Epistemolojik ve ontolojik sayılılarla bağlantılı olan fakat onların dışında konumlanan diğer bir sayılı, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere insan doğasına ilişkin sayılılardır. İnsan doğasına ilişkin sayılılar dediğimizde kastedilen insanın kendi varoluşu ve çevresiyle kurduğu ilişkilerin özü ya da doğası üzerinedir. Örneğin yapısal işlevselci paradigmayı benimseyen sosyal bilimciler insanların dışsal bir gerçeklik tarafından biçimlendirildiği kanısındayken; sembolik etkileşimcilik ve yorumsamacılık gibi insanı daha çok merkeze alan, bireylerin özgür iradelerini ön plana çıkaran yaklaşımlar da bulunmaktadır. İnsan doğası ve çevresine dair bu iki zıt yaklaşım felsefi bir tartışma niteliğinde olan determinizm ve irade mevzusunu karşımıza çıkarmaktadır (Uluocak, 2015: 33).

Sosyal bilimlerin doğasına ilişkin ontolojik, epistemolojik ve insan doğası üzerine olan sayılıların birbirinden farklı olması elbette metodolojik ve yöntemsel olarak da ayırışmasını mümkün kılmaktadır. Ontolojik olarak nominalizm ve realizm; epistemolojik olarak pozitivizm ve anti-pozitivizm, insan doğasının iradecilik ve

determinizm şeklinde ayrışması bizleri metodolojik olarak da doğrudan öznellik ve nesnellik şemsiyesi altında anlamacı ve yasa bulucu ikilemine götürmektedir.

Sosyal bilimlerde metodolojik açıdan anlamacı ve yasa bulucu olarak benimsenen birbirinden farklı iki yol, gündelik hayatın kuramsal temellerinin oluşturulmasında önem kazanmaktadır. Anlamacı ve yorumsamacı paradigma açısından baktığımızda sosyal dünyaya ve gündelik hayata ilişkin bilgiler birey aracılığıyla bir anlama faaliyeti üzerinden gerçekleşmektedir. Bireylerin gündelik hayatı içerisindeki deneyimleri, yaşam öyküleri, eylemleri ve bunların anlaşılması anlamacı yani idiografik yaklaşım için belirleyici roledir. Nomotetik diğer adıyla yasa bulucu yaklaşım ise, kelime kökünden de anlaşılacağı üzere (nomos) düzen, düzenlilik ve bu düzene yönelik benimsenen kurallarla ilişkilidir. Kurallar üzerinden şekillenen bu paradigma sosyal bilimleri tıpkı doğa bilimleri gibi ele alma söz konusudur (Uluocak, 2015: 11-12). Gündelik hayat içerisinde asıl olan bireyden ziyade ondan bağımsız olarak var olan toplumsal gerçekliktir. Birey var olan toplumsal gerçeklik tarafından şekillendirilir. Etkin değil, pasif bir konumdadır.

Sosyal bilimlere yönelik geliştirilen metodolojilerin temeline baktığımızda Aydınlanma düşüncesinin etkisini görmekteyiz. Aydınlanmayı hazırlayan etmenlere baktığımızda öncelikle 14.yy. ve 15.yy'larda insanların kiliseden gördükleri baskı şiddetini arttırırken, bu baskılar insanların yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştur. İnsanlar kendi aklına güvenerek doğruluğu kendileri aramaya başlamış ve skolastik düşüncüyü sorgular hale gelmişlerdir. Bu durum orta çağ skolastik dönemin sonunu ve Rönesans döneminin başlangıcını getirmiştir. Bilindiği üzere 'yeniden doğuş' anlamına gelen Rönesans'la birlikte, daha önce bir kez doğduğuna inanılan özgür düşüncenin yeniden doğması istenmektedir. Tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi doğaya dönük bilgi arayışı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Rönesans tam bir keşif ve özgürleşme dönemidir. Yukarıda sıralandığı gibi Rönesans'la birlikte yaşanan bu dönüşüme Amerika kıtasının keşfi ve diğer coğrafi keşifler, matbaanın-pusulunun icadı, Galileo, Dante, Copernicus gibi bilim insanlarının keşifleri ve doğayı anlamlandırma çabaları bu dönemin belirleyici karakterini oluşturmuştur. Avrupa'da Rönesans ile başlayan bu toplumsal ve siyasal dönüşümle beraber düşünsel yapıda değişmiştir. Yeni dünya düzenin kurucusu önceden kiliseyken, Rönesans'la beraber modern döneme geçildiğinde insanın bizatihi kendisi doğayı deney ve gözlemle yeniden keşfedebilme cesareti bulmuştur. Yani artık yeni kaynağımız doğa, aracı ise

insan olmuştur. Diğer bir deyişle; bilginin nesnesi doğa, öznesi ise insandır. Artık Tanrıya ihtiyaç duymayan bu kavrayış hümanizmi ve sekülerizmi de beraberinde getirmiştir.

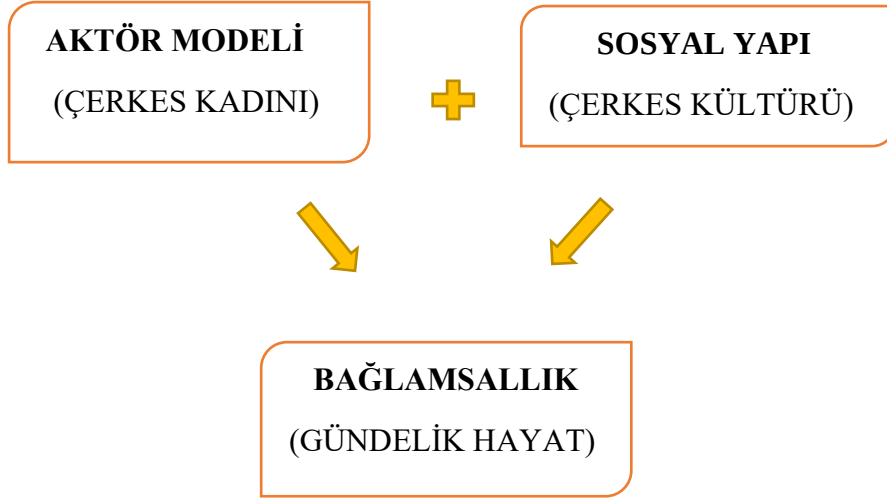
Yaşanan tüm olaylar ve gelişmeler modern dönemi inşa ederken en zirve noktalarından biri Aydınlanma hareketi ile yaşanmıştır. 18.yy'da ortaya çıkan Aydınlanma hareketiyle birlikte, kilisenin merkezi rol oynadığı din, batıl inançlar ve hurafelere karşı gösterilen negatif, eleştirel tavrın yanı sıra; yaşanan paradigma değişiminin sonucunda rasyonel ilkelerle kurulan yeni dünya düzenini kurmaya yönelik pozitif ve kurucu tavır, aydınlanmaya dair eleştirilerde ikili bir yapısının oluşmasına neden olmuştur (Cevizci, 2017: 18).

Aydınlanmanın sonuçları ve bıraktığı etkiler, sosyal bilimlerin doğasına ilişkin olan sayılıların birey- toplum, yapısalcılık- etkileşimcilik, nesnellik- öznellik, anlama/yorumlama-açıklama gibi iki farklı kavramsallaştırmalar üzerinden şekillenmesine dolaylı olarak neden olmuştur (Uluocak, 2015: 13). Aydınlanma düşüncesinin sosyal bilimler üzerindeki bir diğer etkisi, Aydınlanmanın kurguladığı özne tasarımının tarihsel ve kültürel izlerinden arındırılarak tarihöüstü ya da tarihdışı bir insan doğası anlayışının sosyal bilimler tarafından da benimsenmesidir. Bu anlamda Aydınlanma düşüncesinin sosyal bilimlere dikte ettiği noktaları Hekman: *“Tarihsel ve kültürel önyargılardan arındırılmış insan doğasına ilişkin ezeli ve ebedi hakikatlere/doğrulara dayanan bir sosyal bilim metodolojisi geliştirmek ve insanlar hakkında bilimsel yasalar formüle etmek için doğa bilimlerinin nomolojik-tümevarımcı yöntemini takip etmek”* (1999: 17) şeklinde dile getirmiştir.

Tarihselliğinden ve sonradan oluşturulmuş kültürel izlerden arındırılmış bir insan doğası, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi bilimsel olarak incelenebilecektir. Dolayısıyla insana ve insan doğasına karşı geliştirilen bu yaklaşım, insanın oluşturmuş olduğu toplumun da nasıl inceleneceğine dair karineler sunmuştur. Gündelik hayat sosyolojisinin gelişmesine katkı sağlayan nokta ise klasik dönem sosyologlarının benimsediği makro sosyoloji anlayışının eleştirilmesiyle başlamıştır. Esgin'in de (2020: 18) belirttiği gibi makro sosyolojinin eleştirisi esasen bir sistem eleştirisidir. Bilmenin esas gaye olduğu ve metodolojik olarak pozitivist bir tavrın benimsendiği bu sistemde gündelik hayatın eyleyicisi olan birey, adeta kukla gibidir. Toplumsal rollerini ve ifa ettiği davranışları otomatik olarak gerçekleştiren pasif bir varlıktır.

Oysa birey, gündelik hayat içerisinde aktif bir özne ve esas eyleyicidir. Bu eleştiriler elbette yorumsamacı ve anlama odaklı bilim anlayışının gündelik hayat sosyolojisine uyarlanması önünü açmıştır.

Gündelik hayat bireylerin sürekli olarak ifa ettikleri davranışlarının toplamından çok daha fazlasıdır. Gündelik hayat içerisinde gerçekleştirilen bütün eylemler insanların etkileşimleri sonucunda meydana gelir. Sosyolojinin sorularına cevap üretebilecek potansiyeli taşıyan bu etkileşimler, etkileşimlerin anlamları ve görünenin ardındaki gerçeklik gündelik hayatın sosyolojisinin yapılması için yeterli bir nedendir (Esgin, 2020: 29). Bu anlamda gündelik hayat sosyolojisinin ilkelerinden bahsetmek gerekmektedir. Gündelik hayat sosyolojisi yaparken söz konusu olan araştırma nesnesini bağlamsallık, aktör modeli ve sosyal yapı ilkelerini göz önünde bulundurarak incelememiz gerekmektedir. Bağlamsallık, insanların kendi doğal ve gündelik olan akışında ve o akış içerisindeki bütünsellik çerçevesinde ele alınması gerektiğidir. Eğer söz konusu olan toplumu anlamak istiyorsak, doğal akış içerisinde gerçekleşen etkileşime odaklanmamız gerekmektedir. Bu analiz elbette bizlere makro sosyolojik bir tavırdan mikro sosyolojik bakış açısına yönlendirmektedir. Mikro sosyolojide esas olan duygular, davranışlar, algılar ve anlamlardır. Tam da bu noktada aktör modeli gündelik hayat sosyolojisinin ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Adler, 2012: 117). Gündelik hayat sosyolojisi yapılırken incelenen etkileşim ve iletişim iki açıdan ele alınmalıdır. İlki aktör modeli çerçevesinde insanların gündelik hayatlarında gerçekleştirdikleri tutumlarından ve davranışlarından yola çıkarak onların iç dünyalarının ya da bilinçlerinin incelenmesidir. Burada esas olan nokta, bilinç ve etkileşim arasındaki ilişkinin refleksif olarak kabul edilmesidir. Yani insanlar gündelik hayat içerisinde etkileşim aracılığıyla sosyalleşmenin yanı sıra toplumun yapılandırılmasında da işlevsel bir rol oynarlar. Söz konusu olan ikinci faktör ise aktör modelini tamamlayıcı nitelikte olan sosyal yapıdır. İnsanların etkileşimleri, oluşturdukları kurumlar ve düzenler sosyal yapı kisvesi altında gerçekleşmektedir (Esgin, 2020: 32). Bu tez açısından gündelik hayat sosyolojisinin ilkelerine baktığımızda aşağıdaki gibi bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Şekil 2. Gündelik Hayat İlkeleri ve Çerkes Kültürü

1.2. GÜNDELİK HAYATA İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Gündelik hayata ilişkin oluşturulan kuramsal yaklaşımlar, sosyolojinin ilk ortaya çıkış amaçlarıyla doğru orantılıdır. Sosyolojinin ilk yıllarında yapısalcıların ve işlevselcilerin yaklaşımları bilindiği üzere insan öznesini, bir başka nedensellik tarafından belirlenen bir oluşum olarak ele almasıydı. Dolayısıyla bu nesnelci anlayış, gündelik hayatın nasıl yorumlandığının da göstergesiydi (Esgin, 2020: 15). Toplumu ve onu meydana getiren unsurları bilimsellikten ve nesnellikten ödün vermemek adına bir şey gibi ele alma anlayışı, gündelik hayat açısından da tedirgin ediciydi. Ana akım sosyoloji kuramcılarının benimsediği bilimselliğin temel ölçütlerinden olan sınırlandırılabilirlik, ölçülebilirlik ve düzenlilik gibi kavramlar, sınırları belli olmayan ve her gün tekrar edilen eylemlere dayalı olsa da dinamizme gebe olan gündelik hayata mesafeli yaklaşıma neden oldu.

Gündelik hayata ilişkin birçok kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak tezin Çerkes kültürü ve kadının konumu üzerinden şekilleniyor olması ele alınacak kuramsal yaklaşımların bu doğrultuda seçilmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle kuramsal yaklaşımlardan Herbert Blumer'in sembolik etkileşimciliği, Harold Grafinkel'in etnometodolojisi, Alfred Schutz'un fenomenolojisi ve son olarak Anthony Giddens'in yapılaşma kuramı perspektifinden gündelik hayat ele alınmıştır.

1.2.1. Herbert Blumer'in Sembolik Etkileşimciliği ve Gündelik Hayat

Sembolik etkileşimciliğin ortaya çıkmasındaki en önemli etken, pozitivist yaklaşımlara karşı olan duruşudur. Pozitivistlerin toplumsal gerçekliği öznenen bağımsız olarak ele alması, pragmatist tavırları ve toplumsal olguları bir şey gibi değerlendirmesi sembolik etkileşimciliği benimseyen kuramcılarının karşı çıktıkları esas noktalardır. Sembolik etkileşimcilere göre toplumsal gerçeklik bireylerden ya da öznelerden bağımsız olarak var olan nesnel bir olgu olmaktan ziyade bireylerin ona atfettikleri semboller ve anlamlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla onlara göre bizzat öznelerin kendine içkin bir anlamı yoktur. Anlam, öznelerarası ilişkiler sayesinde bizzat özneler tarafından oluşturulmaktadır (Uluocak, 2015: 187). Gündelik hayat açısından baktığımızda ise sembolik etkileşimciler anlamın oluşturulduğu zeminin gündelik hayat olduğunu savunurlar ve bunu makro değil de mikro toplumsal ilişkiler etrafında ele almaktadırlar. Yani toplumsal gerçeklik bağımsız bir unsur değil, özneler tarafından inşa edilen, bireylerin gündelik hayattaki ilişkilerinden ve oluşturduğu anlamlar üzerine şekillenen, değişken ve dinamik bir yapıdır (Uluocak, 2015: 188). Sembolik etkileşimcilere göre esas olan mikro ilişkiler ağıdır. Çünkü var olan bu mikro ilişkiler ağı insanların dünyaya ve yaşadıkları topluma dair algılarının şekillenmesini sağlayacak zemin hazırlar. Dolayısıyla sembolik etkileşim perspektifinden bakıldığında eğer toplumsal ilişkileri anlamak istiyorsak mikro etkileşim sonucu ortaya çıkan anlamlara odaklanmak gerekmektedir. Fakat sembolik etkileşimcilere göre anlam yalnızca az önce bahsi geçen mikro etkileşim bağlamı içerisinde oluşmaz. Aynı zamanda bireyin kimlik oluşumunda da etkilidir. Bireyin kimlik ve benlik algısı içinde yaşadığı toplumdaki diğer insanların kendisine yönelik geri dönüşlerin toplamıdır. Yani sembolik etkileşimcilere göre ötekilerin fikirleri, bizim kim olduğumuzu doğrudan etkileme gücüne sahiptir (Gökulu, 2019: 174-175).

Amerikan sosyolojisi içerisinde temeli psikolojiye dayanan ve birey merkezli çalışmalar üzerinde şekillenen sembolik etkileşimciliğin öncülerinden biri George Herbert Mead'dir. Ona göre sembolik etkileşim, en önemli sembolik ifadeler olan jestler ve mimikler vesilesiyle gerçekleşir (Poloma, 2017: 234). Dolayısıyla sembolik etkileşim, semboller ve onlara yüklenen anlamların değişebildiği, yeniden tanımlanabildiği, aktif bir süreçtir. Mead'in öğrencisi Blumer ise bu perspektifi işlevselcilere rağmen devam ettiren kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Herbert Blumer, Mead'ın öğrencisi olarak hem onun perspektifine metodolojik bir düzen getirmiş hem de sembolik etkileşim kavramını sosyolojiye kazandırmıştır. Blumer'in önemi sadece sembolik etkileşim kavramını sosyolojiye kazandırması değil, aynı zamanda Mead ve Thomas gibi düşünürlerin felsefelerini metodolojik olarak sosyolojik terimlerle yeniden kurgulamasıdır. Herbert Blumer bunu "*Symbolic Interactionism Perspective and Method*" (Blumer, 1986) adlı eserinde gerçekleştirmiştir. Bu eserinde sembolik kavramından ziyade etkileşim kavramı üzerinde durmaktadır. Blumer'in üzerinde sıklıkla durduğu diğer bir unsur sosyal gerçekliktir. Ona göre sosyal gerçeklik sürekli olarak bir devinim halinde olan, devindikçe toplum tarafınsan yeniden ve yeniden inşa edilen aktif bir süreçtir. İşte Blumer'in sembolikten çok etkileşim kavramını öne çıkarması, sosyal gerçeklikteki bu devinim halidir (Özalp, 2017: 88).

Herbert Blumer'in sembolik etkileşimci anlayışında üzerinde durduğu üç temel nokta bulunmaktadır. Bunlar ilk olarak anlam, ikinci olarak dilin anlamının ne olduğu, üçüncüsü ise semboller ve düşünme prensiplerinin neler olduğudur (Erdem, 2019: 143). İnsanların eylemde bulunurken nesnelere ya da olaylara karşı kendilerine yansıyan anlam örüntülerinden yola çıkarak hareket ederler. Yani insanlar eylemde bulunurken bir bilinç ve benlik dengesine sahiptirler. Diğer insanlarla etkileşime girerek bir yorumlama sürecinden sonra 'anamlı eylem'i ifa ederler. Blumer'e göre insanlar ancak bizatihi kendisinin anlam yüklediği ve oluşturduğu anlam haritasına göre hareket ettiği müddetçe kendisinin farkında ve bilinçlidir. Ona göre insanlar eylemlere yükledikleri anlamdan yoksul olsalardı -bir bilinçsizlik halini temsil edecekleri için- hayvanlarla eş değer kabul edileceklerdi. Oysaki insanlar başkalarının kendilerine karşı yöneltilen jestler, mimikler, kelimeler gibi etkileşim biçimlerine anlamlar yükleyerek iletişimde bulunurlar (Blumer 1986'dan akt. Özalp, 2017: 92). Anlama ilişkin olarak Blumer pozitivistlerden farklı olarak nesnelerin doğasında kendiliğinden bulunan insandan bağımsız olarak var olan bir veri değildir. Blumer'e göre anlam, bizzat insanlar tarafından üretilen bir şeydir. Yani anlam bireyler tarafından biteviye yaratılır. Burada esas olan anlamın hangi bağlamda ortaya çıktığıdır. Örneğin kültür belirli anlam kodlarının oluşmasında önemli bir etkindir. Türk kültürüyle Çerkes kültürü arasındaki farklılıklar, sembolik etkileşimcilere göre bireylerin etkileşimde bulundukları insanlar, ortam ve diğer koşullara göre ortaya çıkan anlamların yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Şeylerin anlamları insan

dolayımında etkileşime girerek sürekli değişime uğramaktadır. Kişi tüm bunları kendi anlam süzgecinden geçirerek yorumlamakta ve eyleme geçmektedir. Bu da sembolik etkileşimciliği pozitivistlerden ayrıştırarak edilgen özne tasarımıından etken özne tasarımıına geçişin nasıl olduğuna götürmektedir (Özalp, 2017: 94).

Gündelik hayat sosyolojisi bağlamında sembolik etkileşimciliğe bakacak olursak sembolik etkileşim, toplumsal gerçekliği gündelik hayatın merkezine koyarak onu öznenen bağımsız bir olgu gibi ele almak yerine, bizatihi özne tarafından etkileşim süreci sonucunda üretilen, öznenin aktif olduğu bir süreç olarak ele almaktadır. Yani burada karşımıza iki sonuç çıkmaktadır. İlki, sosyal gerçeklik dışsal bir unsur değil, özneye içkin olarak onlar tarafından üretilen bir şeydir. Bu da gündelik hayat içerisinde öznenin gerçekliğe dair algıları ve etkileşime girdikleri anlam örüntüleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çıkarım bizi diğer sonuca götürmektedir. Mikro etkileşim alanı olarak sıradan gündelik hayat içerisinde bireyler diğer bir deyişle aktörler, sayısız etkileşime girerek toplumsal gerçekliği şekillendirmede etken bir role sahiptir (Gökulu, 2019: 187).

1.2.2. Harold Grafinkel'in Etnometodoloji Anlayışı

Sosyolojinin gelişim safhasında yaşanan birçok savaşlar, salgın hastalıklar, işsizlik, göç vb. toplumsal olaylar sosyologların tabii olarak üzerinde durdukları meseleler olmuştur. Gündelik hayatın rutin bir akış içerisinde devam etmesi, sosyologlar tarafından bir problem ve araştırma alanı olarak görülmemesi, gündelik hayat sosyolojisinin gelişimini geciktirmiştir. Tam da bu noktada etnometodologlar çalışmalarının merkezine sosyal gerçekliği ve gündelik hayat deneyimlerini önceleyen bir metodoloji anlayışı geliştirmişlerdir. Dolayısıyla etnometodoloji, bir toplumda yaşayan bireylerin gündelik hayat deneyimlerinden yola çıkarak onların nasıl etkileşime geçtikleri, insanların gündelik pratiklerine verdikleri anlam ve bu pratikleri nasıl algıladıklarını kavrayabilmek için ortaya çıkan bir metotlardan biridir. Etnometodolojinin kendine özgü bir kavram haritası, metodolojisi ve amacı olması onu sosyal bilimler içerisinde farklı bir konuma getirmiştir (Doğan ve Seher, 2020: 40).

Etnometodolojinin oluşumuna zemin hazırlayan sembolik etkileşimciliğe göre insanlar eylemde bulunurken belirli simgesel ifadeler ve dil aracılığıyla etkileşime

girerler. Kullanılan sembolik ifadeler veya dil, ortaya nasıl bir anlam çıkacağına dair bizlere fikir verir. Bu durum karşısında bizler kim olduğumuza ve karşımızdakinin bizlere verdiği tepkilere göre nasıl hareket edeceğimizi biliriz. Dolayısıyla sembolik etkileşim toplumsal yapı ve birey arasındaki karşılıklı etkileşime dayanarak daha bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşırken; etnometodoloji, bu anlayışı daha mikro bir bağlama çekerek insanların gündelik hayat pratiklerinin detaylarını inceleyerek yerine getirir. Yani etnometodoloji insanların her gün aktif bir şekilde üretime soktuğu anlam ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl ve ne şekilde işlediğiyle ilgilenir (Şentürk, 2015: 201). Aynı zamanda etnometodoloji gündelik hayat pratiklerinin, insanların gündelik işlerini yerine getirirken oluşturduğu kuralların ve pratiklerin; dostları, akrabaları, iş arkadaşları veya yabancılarla etkileşime girdiklerinde kullandıkları normların ve değerlerin araştırılmasını içerir (Slattery, 2017: 223). Wallace ve Wolf'un (2004: 508) verdiği örneğe bakacak olursak;

“Diyelim ki bir sömestrin ortasında, her zamanki gibi bir sınıf içinde oturmuş dersin başlamasını bekliyorsunuz. Profesör sınıfa giriyor ve konuşmadan, yere gazeteler koymak, tahtaya anlaşılmaz güç semboller çizmek, pencere perdelerini tekrar tekrar ve gereksiz yere açıp kapatmak ve benzerleri gibi görünürde anlamsız hareketler yapmaya başlıyor olsun. Siz ve diğer öğrenciler profesörün hareketlerini nasıl betimleyeceksiniz? Hiç şüphesiz birçok öğrenci, bu çok beklenmedik durumdan “anlam çıkarmaya” çalışacaktır. Başka bir deyişle, öğrencilerin sıraların üstüne kâğıt parçaları koyulmasından, hemen bir test yapılacağı anlamını çıkarması gibi, bu davranışı hiç kuşkusuz, Amerikalılar için olağan ve alışık oldukları bir davranışın beklenmedik bir örneği olarak anlama yolunu aramaya başlayacaklardır.”

Verilen örnekten anlaşılacağı üzere profesör her gün tekrarladığı davranıştan farklı bir eylemde bulunarak öğrencilerin alışık olduğu toplumsal dünyalarını yıkıma uğratmıştır. Tamda bu noktada etnometodoloji, gündelik yaşamda alışlagelmiş olanları merkeze alarak insanların olanlar üzerinde oluşturdukları anlamlara odaklanırlar. Özalp'e göre (2017: 54) etnometodoloji araştırmalarının bir diğer yanı, araştırma nesnesi olarak ele aldıkları bireylerin öznel ifadelerinden yola çıkarak gündelik hayatlarının incelenmesidir. Çünkü öznel ifadeler gündelik yaşama dair karineler sunan önemli unsurlardır. Ayrıca etnometodologlara göre bireyler kendi davranışlarını anlama, yorumlama ve değerlendirmede bulunma kapasitesine sahip bilinçli varlıklardır. Bu ise bizi insanların içsel bir sağduyu bilgisine sahip olduğu ve bu bilginin toplumsal gerçekliği oluşturduğu fikrine götürmektedir.

Etnometodolojinin temel kavramlarına baktığımızda karşımıza refleksivite bağlama gönderimlik ve üye olma fikri çıkmaktadır. Refleksivite (yani diğer bir

anlamıyla düşünömsellik), özellikle Grafinkel'in üzerinde durduğu önemli bir kavramdır. Bu kavramla anlatılmak istenen bireylerin haiz olduğu en önemli özelliği olduğudur. İnsanlar toplumsal dünyayı anlamlandırma kapasitesine sahiptirler ve her gün yeniden ve yeniden inşa ederler. Bağlama gönderimlik kavramı ise dilbilimciler tarafından kullanılan ve etnometodolojiye uyarlanan bir kavramdır. Kullanılan herhangi bir sözcük kendi var olduğü anlamından bağımsız olarak, içinde bulunulan duruma ve konuşmaya göre anlam kazanır. Yani bağlama gönderimlilik genelleme yapmaya müsait olmayıp yalnızca konuşulan bağlama göre anlam kazanmaktadır. Son olarak etnometodolojinin temel kavramlarından olan üye olma fikri, gündelik hayata katılan her birey, toplumun bir üyesidir. Her birey içinde yaşadığı toplumun kurumları içerisinde özel ve biriciktir. Gündelik hayat pratiklerinde her birey, içinde yaşadığı toplumun üyesi olarak davranış kalıplarının bilincindedir ve rutin bir şekilde düşünmeden bunları her gün ifa eder. Dolayısıyla bireyler kendi kültürüne yabancı değildir. Bu nedenledir ki farklı kültürlerden katılan yabancı insanların bazı davranışları onlara ilginç gelebilmektedir (Şentürk, 2015: 209-213).

Grafinkel'in etnometodoloji anlayışına baktığımızda ise onun Parsons'un genel sistem kuramından etkilendiğini görmekteyiz. Parsons'ın öğrencisi olan Grafinkel aynı zamanda fenomenolojiden de etkilenmiştir. Refleksivite (düşünömsellik), bağlama gönderimlilik ve üye olma fikri Grafinkel'in etnometodolojisini anlatan önemli kavramlardır (Özalp, 2017: 55). Grafinkel'e göre insanlar yaşadıkları durumları anlamlandırma çabası içerisindeyler. Toplumsal yaşama bakıldığında görölmektedir ki insanlar bu anlamlandırma sürecini otomatik olarak gerçekleştirirler. Bunun en temel nedeni, düzenli bir toplumsal yaşamın insanlara neyi, nerede ve ne zaman yapacaklarını önceden benimsetmiş olmasıdır. Etnometodoloji bu noktada gerçeğı ortaya çıkarma gayesiyle insanların rutinlerini, alışlagelmiş davranışlarını ve anlam dünyalarını sorgular. Bu nedenle anlatım ve insanların öznel ifadeleri önem arz eder. Grafinkel bu öznel ifadelerin karşılığını "indexical expressions" olarak adlandırır. Anlamlandırma esnasında ortaya çıkan bu öznel ifadeler bireyin gündelik hayatında adeta bir kılavuz gibidir. Grafinkel'e göre toplumsal süreçler bilimsel modellerin tayin ettiğı şekilde değil, pratik modellerin uygun gördüğü ölçüde işlemektedir. Bu nedenler bilimsel araştırmacılar birçok şeyi önceden otomatik olarak kabul ettiklerinden dolayı araştırmalarının gerçekte bağlantısı git gide kopmaktadır. Grafinkel'in bu duruma verdiği örnek jüri müzakeresi örneğidir.

Bir mahkemede sanıklar için karar verecek olan jüri üyeleri her ne kadar formel bir bilgi geçmişine haiz olsalar da en nihayetinde kendi hayat deneyimleri ve kişisel perspektiflerinden yola çıkarak karar vermektedir. Eğer jüri üyelerinin verdikleri kararlardaki deneyim ve tutumları görmezden gelirsek bilinmelidir ki gerçeklikle olan bağlantımız o derece zayıflayacaktır (Özsöz, 2007: 4).

Yukarıda bahsedilenlerden anlaşıldığı üzere gündelik meseleler birçok sosyolog ve makro kuramcılarının önemseydiği, üzerinde durduğu bir alan olmamıştır. Çünkü onlar için esas mesele, birey ve toplum düalitesinde toplumu incelemektir. Yapı, birey karşısında daha belirleyicidir. Oysa mikro kuramcılarının ortaya çıkmasıyla görüldü ki birey yapı karşısında pasifize edilecek kadar etkisiz bir unsur değildir. Bireyin her gün yeniden ve yeniden anlam üretebildiği, kurduğu etkileşimle farklar yaratabildiği, her gün düşünülmeden ifa edilen eylemlerin de sorgulanabileceği bir zemin vardır. Bu zemin ise bizlere makro kuramlardan mikro kuramlara doğru kayabileceğini gösteren gündelik hayattır.

1.2.3. Alfred Schutz ve Fenomenolojik Yaklaşım

Fenomenoloji esasen Alman filozof Edmund Husserl tarafından ortaya koyulan felsefi bir kuramdır. Bu yaklaşımı 1960'ların sonları ve 1970'lerde Avusturya kökenli bir Amerikalı olan Alfred Schutz, Husserl'in fenomenolojiye dair fikirlerini Mead'inki ile birleştirerek farklı bir yorumlayıcı sosyoloji anlayışı getirmiştir. Fenomen denildiğinde akla iki farklı anlam gelmektedir. İlk olarak fenomen sözcüğü algılanan bir nesneyi ifade eder. Yani duyularımızda gördüğümüz, hissettiğimiz ve algılayabildiğimiz bir şeydir. Diğer bir anlamı ise, sıra dışı, açıklamakta güçlük çekilen, a-normal olana işaret eder. Anlaşılacağı üzere ilk tanım bizi bilimsel olana, sıradan ve gündelik olana götürürken ikinci tanım; bir yoruma, öznel ifadelere ve anlatıma yönlendirmektedir. İlk anlamdaki gibi bizlerden bağımsız olarak var olan dışsal bir gerçeklik söz konusu değildir. Tam aksine insanlar tarafından üretilen ve anlamı şahıslara göre değişebilen göreceli bir kavramı işaret eder. Örneğin fenomenolojik yaklaşıma göre gerçekte masa diye bir şey yoktur. Masa dediğimiz şey esasen bizim zihnimizde belirli işlevlere sahip, kendimizce anlam yüklediğimiz birer ahşap formdur. Bu nedenle fenomenoloji fiziki dünyada herkes için aynı olan, değişmeyen bir dünyanın mümkün olamayacağını savunur (Slattery, 2017: 232). Bu

açından bakıldığında sosyal bilimler içerisinde sembolik etkileşimcilik ve etnometodoloji gibi gündelik hayat sosyolojisinin gelişim gösterdiği kuramların varlığı, fenomenolojik perspektifin de gelişimi için önemli bir zemindir.

Alfred Schutz'ın fenomenoloji yaklaşımından bahsetmeden önce fenomenolojinin esas kurucusu olan Edmund Husserl'a değinmek gerekmektedir. Husserl'ın fenomenolojiye dair görüşleri insanların duyularıyla algılayabilecekleri şeylere odaklanmaları üzerinden şekillenmiştir. Yani fenomenolojinin mihenk taşı olan bu ifadeye göre, insanlar duyulardan ibarettir. İnsanın sahip olduğu tüm bilgi direkt olarak duyulara bağlı olarak gelişir. Bunun haricinde edinilen tüm bilgiler zorunlu olarak spekülatiftir (Wallece ve Wolf, 2004: 495). Schutz da hem Husserl'dan etkilenecek hem de Weber'in anlamacı sosyolojisinden izler taşıyarak kendi fenomenolojik anlayışını geliştirmiştir. Weber'den yararlanması aslında dönemin hâkim pozitivist paradigmasına karşı bir durumda işaretçisidir. Çünkü dönemin Durkheim gibi pozitivist düşünürleri, doğa bilimlerine uygulanan yöntemleri toplumsal alanda da uygulamayı hedeflemişlerdi. İnsanı tıpkı doğadaki bir 'şey' gibi ele alma girişimi onu pasifize eden bir konuma sürüklemişti. Böylelikle insan toplum ya da yapı karşısında aktif olmayan, yalnızca ondan etkilenen pasif bir varlıktı. Tam da bu noktada Weber'in yorumlayıcı sosyolojisi pozitivist paradigmaya karşı en büyük eleştiri olarak gündeme geldi. İnsanın toplum ve yapı karşısında etkin birer özne olabileceği ve bilinçli birer varlık olarak anlam üretebildiği sosyal bilimlerde paradigma değişimine yol açtı (Özalp, 2017: 57). Buradan felsefi fenomenolojiye baktığımızda ise odaklandığı esas noktanın bilinç olduğunu görmekteyiz. Bilinç hayatı bir öneme sahiptir çünkü bilinç olmadan varlığın hiçbir anlamı yoktur. Şeylere anlam veren, onu yorumlayan, değerlendiren bizatihi insanın kendisidir. Örneğin bir taş parçası maddi olarak bir gerçekliğe sahip olmasına rağmen bir insan tarafından anlamlandırıldığı müddetçe bir şey ifade edecektir. Doğa tarafından etkilenmesinin yanı sıra insan eliyle formunun değiştirilmesiyle de anlam kazanabilir. Dolayısıyla maddeyi tanımlayan onun formunu değiştirebilen, tüm bunları bilinciyle gerçekleştiren insandır. Fakat burada dikkat edilmelidir ki fenomenolojik yaklaşım insan yoksa madde yoktur düsturuyla hareket etmez. Üzerinde durduğu temel nokta, insandan bağımsız olarak fiziki dünyada canlı ve cansız varlıkların bulunduğu ancak onlara anlam atfedenin insan olduğudur (Sofuoğlu Kılıç, 2009: 61). Felsefi fenomenolojiden yola çıkarak Schutz, toplumsal dünyanın fenomenolojisini

açıklamaya çalışmıştır. Bunu açıklarken ise odaklandığı temel nokta insanların bilinç akışlarını ne şekilde kavradığıydı (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 219). Bir diğer anlamda Schutz'a göre yaşam dünyası içerisinde sürekli bir eylem ve deneyim akışı barındırmaktadır. Dolayısıyla fenomenoloji bireylerin deneyimlerinden, gündelik yaşantısından, sağduyudan ve sıradan toplumsal eylemlerinden yola çıkarak inceler. Yaşam dünyası içerisinde olan olduğu gibi incelenir (Swingewood, 1998: 316). Ayrıca gündelik yaşam dünyası en başından itibaren biz dünyasıdır. Sosyal yaşam birçok parçalara ayrılarak incelenir ve her bir anlamlı parça gündelik yaşam dünyasının içerisinde kendine özgü bir yapıya sahiptir (Waldenfence, 2010: 100).

Shutz'a göre gündelik yaşam esasen öznelerarasıdır. Bireyler bu gündelik yaşam içerisinde etkileşime girerek ifa edilen eylemleri yorumlar ve anlamlandırır. Bunun gerçekleşmesi bireylerin yaşadıkları toplumsal dünyayı bir takım ideal tipler gibi bilginin biriktiği ortak anlam havuzunu gerekli kılar (Swingewood, 1998: 316). Bunların oluşabilmesi için Schutz gündelik yaşam dünyasında üç anahtar kavram üzerinde durur. Bu kavramlar sağduyu bilgisi, tipleştirme ve karşılıklıdır. Sağduyu bilgisi içinde yaşadığımız toplumda veya sosyal çevremizde nasıl davranışta bulunacağımızı önceden bildiğimiz eylem kalıplarıdır. Tipleştirmeler, nesneler ve deneyimleri sınıflandırırken kullandığımız bilgi stoklarıdır. Karşılıklık ise başkalarının bizim dünyamızı biz gibi görmesini sağlayan ortak kabulleri ve anlayışları içermektedir. Bahsedilen bu üç kavram Schutz'ın üzerinde durduğu öznelerarasılıkla ilintilidir. İnsanlar gündelik hayatın düzenini ve istikrarını sağlayan bu üç unsuru sosyalleşmeyle birlikte öğrenmektedir. Sosyalleşirken bunları öğrenir, uyum sağlar ve gerektiği zaman da tüm bunlara ilişkin fikirlerimizi değiştirebiliriz. Yani bireyler burada aktif birer özne konumundadır (Slattery, 2017: 234).

Schutz'ın çalışmalarında yapmaya çalıştığı şey, insanların sağduyu bilgilerini inşa ederken kullandıkları tipleştirmeleri ortaya çıkarmaya ve gündelik yaşamın içerisindeki ortak kabulleri anlamaya çalışır. İnsanlar bu noktada gündelik yaşam içerisinde diğer insanların kendileri gibi düşündüklerini varsayarlar ve onları bir arada tutan doğal tutum söz konusudur. Schutz'a göre araştırmacının buradaki rolü insanları ve toplumsal dünyayı soyut kavramlarla, bilimsel teoriler çerçevesinde anlamak değil; bizatihi insanların gözüyle onları kavrayabilmektir. Dolayısıyla toplumsal dünya bireylerden bağımsız olarak orada duran bir gerçeklik değildir. Aksine içinde bulundurduğu bireyler tarafından her gün ve her gün yeniden inşa edilmeye açık aktif

bir gelişim alanıdır. Esas olarak bir yaşamı içerisinde barındıran bir yaşantı dünyası, gündelik hayat deneyimlerini içerisinde barındıran bir kültür dünyasıdır. Bu dünyaya ve hayata yüklenen anlam, üyeler bir diğer anlamda bireyler tarafından oluşturulmaktadır. Fenomenoloji tam da bu noktada geleneksel sosyoloji anlayışından farklı olarak gündelik hayatı tüm sıradanlığına ve düzenliliğine rağmen onu sorgulama cesareti göstermektedir (Slattery, 2017: 234).

Yaşam dünyası dediğimiz alan içerisinde farklı ideolojik fikirlere, farklı anlayışlara ve farklı kültürlerle sahip olsak da Schutz'ın burada vurgulamak istediği temel nokta öznelerarasılıktır. Dil, bilgi ve kültür paylaşımı tüm farklılıklara rağmen gündelik hayatın düzenliliğini ve sürekliliğini oluşturmaktadır. Bunları gerçekleştirirken esasen ortaya iki şey çıkmaktadır. Birincisi, benden bağımsız olarak ötekinin varlığını kabul edip, onunla etkileşime geçip, onun gözüyle dünyayı algılama olanağı elde ederiz. İkincisi, birinci hususta söylediklerimize bağlı olarak gündelik hayat içerisinde insanlarla etkileşime girdiğimizde toplumsal dünyayı aktif birer özne olarak yeniden ve yeniden inşa ederiz. Bu da bizi toplumsal dünyanın bizden bağımsız soyut bir gerçekliğe sahip olmadığı fikrine götürmektedir.

Schutz'ın belirttiği üzere yaşantı dünyası dediğimiz şey yalnızca benim özel yaşamımı ifade eden bir gerçeklik değildir. Yaşantı dünyası bir başkasının hayatını temsil eden, onunla var olan bir kavram da değildir. Yaşantı dünyası karşımızdaki insanların ve bizim dünyamızın sıradan bir şekilde bir araya gelmesi değildir. O, esas itibarıyla insanların birlikte oluşturduğu bir ortak deneyim alanı ve dünyasıdır (Schutz ve Luckman, 1974).

1.2.4. Anthony Giddens'in Yapılaşma Kuramı ve Gündelik Hayat

Anthony Giddens'in yapılaşma kuramını gündelik hayat açısından ele almadan önce, gündelik hayatın sosyolojinin inceleme konusu haline geldiğine değinmek gerekmektedir. Gündelik hayat sosyolojisi 1960'lı yıllardan sonra yapı merkezli sosyoloji anlayışının yerini birey ve özne merkezli bir anlayışın almasıyla gelişme alanı göstermiştir. Çünkü yapısalcı perspektif toplumsal yapı karşısında bireyin aktif rolünü açıklamakta güçlük çekmeye başlayınca yerine sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji ve fenomenoloji gibi özne odaklı yaklaşımlar sosyolojide yükseliş göstermiştir. Bireylerin eylemlerini, eylemlerini gerçekleştirdikleri gündelik hayat

rutinlerini incelemek ve bu eylemlerin anlamlarına odaklanmak temel inceleme alanlarıdır. Her kuramın eleştiriye açık noktaları olduğu gibi özneyi veya eylemi merkeze koyan anlayışların eleştirildiği nokta ise gündelik hayat içerisinde gerçekleşen etkileşimlerin oluşturduğu yapısal koşulların göz ardı edilmiş olmasıdır (Esgin, 2015: 272). Dolayısıyla yalnızca yapıyı önceleyerek toplumsal dünyayı anlamaya çalışan yaklaşımlar bireyin toplum karşısındaki aktif rolünü göz ardı etmişlerdir. Benzer bir şekilde toplumsal yapı karşısında bireyi esas konuma getiren anlayış da yapının etkilerini yok saymışlardır. Tamda bu noktada Giddens'in yapılaşma kuramı bizlere hem makro hem de mikro perspektifleri bütünleştiren bir perspektif sunmuştur.

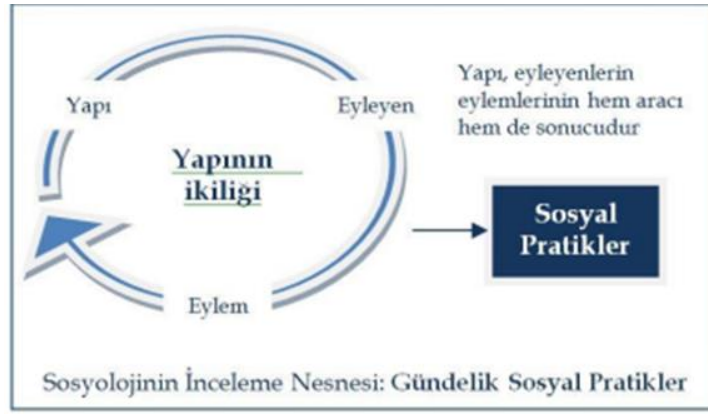
Anthony Giddens yapılaşma kuramını oluştururken esasen sosyal teorilerin temel problem alanlarından biri olan yapı-fail arasındaki ilişkiselliğe odaklanmıştır. Buradaki en temel sorun bireyin yani failin, toplumun bir ürünü mü yoksa bizzat toplumu şekillendiren aktif birer özne mi olduğudur. Yani bizler yaşadığımız toplum üzerinde etkide bulunan, onu şekillendiren özgür bireyler miyiz? Yoksa siyasal ve toplumsal gücü bulunan yapıların şekillendirdiği ürünler miyiz? Sosyoloji teorilerindeki bu ikilem esasen yapısal işlevselcilerin benimsediği makro kuramlar ile etnometodoloji, fenomenoloji gibi yaklaşımların benimsediği mikro kuramlar arasındaki gerilimi ifade etmektedir.

Anthony Giddens yapılaşma teorisini oluştururken Weber'den de izler taşıyarak yapısalcılığın salt dogmatizmine karşı çıkmış ve karşına daha bütünsel bir yaklaşımı ifade eden yapılaşma kavramını ortaya koymuştur. Giddens yapılaşma teorisinde, pozitivizmin ve determinizmin bireylerin eylemlerini göz ardı etmesi nedeniyle yapısalcı ve işlevselci anlayışı benimseyenleri eleştirir. Eleştirdiği yönlerin yanı sıra bu perspektiften bakan ekollerin yapı, düzenlilik, sistem ve bütünleşme gibi kavramlarını da kendi oluşturacağı teoride bulundurmayı ihmal etmez. Bunlara ek olarak fail, eylem ve öznellik gibi kavramları da ekleyerek modern hermeneutik anlayışın izlerini de taşır. Giddens'a göre modern hermeneutik anlayışı benimseyenler her ne kadar faile ve onun eylemlerine yorum ve anlam çerçevesinde baksalar da sistem, güç ve yapı gibi hususları görmezden gelmektedirler. Giddens'ın temel olarak yapmaya çalıştığı şey bu iki ayrı kavramsal haritayı (fail- eylem ve yapı-sistem) daha bütünsel ve ilişkişel şekilde ele alarak toplumsal dünyayı anlamak olacaktır (Şen ve Turğuter, 2014: 90-91).

Giddens yapı ve eylem arasındaki ilişkiyi açıklarken Durkheim'in bu konuya dair düşüncelerine yer vermektedir. Ona göre Durkheim ve onun gibi düşünen birçok sosyoloğun üzerinde durduğu konu içinde yaşadığımız toplumun bir üyesi olarak bizler, yapının oluşturduğu sınırlardan ibaretizdir. Bu görüşe göre yapı, birey üzerinde mutlak bir önceliğe sahiptir. Toplumu meydana getiren unsurlar, toplumun bütününden daha fazla bir niteliğe sahip değildir. Bunu daha somut bir şekilde izah etmek için Giddens oda metaforunu kullanmaktadır. Kapısı ve sınırları olan bir odada olduğunuzu varsayın. Siz o oda içerisinde istediğiniz eylemde bulunun, en nihayetinde o odanın sınırları kadarsınızdır. Dolayısıyla Durkheim'in anlatmaya çalıştığı şey tıpkı buna benzemektedir. Toplumsal yapı, biz bireylerin eylemlerini kısıtlayarak kendi belirlenimleri doğrultusunda hareket etmemize neden olmaktadır. Odanın duvarları bizim dışımızda olduğu gibi, toplumsal yapı da bizim dışımızda bizden bağımsız olarak var olan bir şeydir (Giddens, 2008: 145). Bu fikrin karşısında olan sosyologlara göre de toplum, birbiriyle etkileşim halinde olan ve bunu belirli bir düzenlilik içerisinde gerçekleştiren çok sayıda insanın bir araya gelmesidir. Savundukları görüşe göre toplumsal olgular bireylerden bağımsız olarak var olan bir şey değil, tam tersi varlığını bireylerin atfettiği anlam sistemlerine borçlu olan bir şeydir. Giddens tam da bu noktada iki bakış açısının iki uç noktada olduğunu söyleyerek esasen aralarında bir bağlantı olduğunu savunmaktadır. Ne yalnızca Durkheim ve onun gibi düşünen sosyologların benimsediği gibi yapıyı önceler ne de sembolik etkileşimciler gibi bireyi merkeze alır. Durkheim'i bir noktada haklı bulur. Örneğin bir toplumdaki para sistemi bireylerden bağımsız olarak var olmaya devam etmektedir. Toplumda kabul görmüş diğer tüm toplumsal kurumlar gibi oluşturulan para sistemi de bireylerden bağımsız olarak vardır ve ister istemez bireylerin davranışlarını kısıtlamaktadır. Fakat bunun yanı sıra fiziksel dünya açısından baktığımızda nasıl ki fiziksel dünya bireylerin dışında var olmaya devam etse de aynı şey toplumsal dünya için geçerli değildir. Çünkü toplum denilen şey tek tek bireylerin toplamından ibarettir. Dolayısıyla Durkheim'in öne sürdüğü gibi yapı bireyleri belirli ölçülerde kısıtlasa da belirleyici olamaz. Çünkü yapı karşısında birey ya da fail tercih yapma kudretine sahiptir. Giddens'a göre yapılması gereken şey, yapı ve eylem arasındaki ilişkiyi gündelik yaşam sırasında tekrar ve tekrar üretebileceğimizi kabul etmemizdir (Giddens, 2008: 144).

Yapı ve eylem arasındaki karşılıklı etkileşimi ifade etmek için Giddens ‘yapılaşma’ kavramını kullanmıştır. Ona göre yapı ve eylem zorunlu olarak birbiriyle ilintilidir. İnsanlar gündelik yaşam içerisinde düzenli, istikrarlı ve tahmin edilebilir bir şekilde yaşadıkları müddetçe toplumların yapısı var olacaktır. Aynı zamanda bizler bilgili ve bilinçli varlıklar olarak eylemde bulunmaktayız. Giddens bunu daha iyi açıklayabilmek için dil kullanımına örnek vermektedir. İnsanların var olabilmesi için belirli oranda yapılandırılmış bir dile sahip olması gerekmektedir. Yani her dilin kendine has bir yapısı ve kuralları vardır. Eğer kullandığımız sözcükler dilbilgisi kurallarına uygun kullanılmadığında anlamsız hale gelirler. Fakat dilin var olması, onu kullananların dilbilgisi kurallarına uymasında saklıdır. Dolayısıyla ona göre dil, devamlı olarak bir yapılaşma sürecinin içerisindeydir. Giddens’in deyişiyle “*İnsani varlıklar olarak bizler her ne isek büyük ölçüde, karmaşık bir adetler dizisi takip ettiğimiz için öyleyiz...Yapılaşma, yazarın 'yapının ikiliği' dediği şeyi her zaman varsayar*”. Söylenenden de anlaşılacağı üzere tüm toplumsal eylemler bir yapının var olduğunu varsaymaktadır. Ancak bir yapı da eylemi varsayarak insan davranışlarının belirli bir düzenliliğe dayalı olduğunu kabul etmektedir (2008: 145).

Anthony Giddens’in yapılaşma kavramından yola çıkarak gündelik hayatın yapılaşmasına baktığımızda görmekteyiz ki Giddens’a göre, gündelik hayatı tanımlayan en belirleyici şey onun yapılaşmış olmasıdır. Çünkü esas itibarıyla yapılaşma, gündelik hayatın doğal akışı içerisinde var olmaktadır. Bu nedenle Giddens, gündelik hayatı sosyal pratiklerle tekrarlanan ilişkilerin var olduğu bir alan olarak tanımlamaktadır. Sosyal pratiklerle kastedilen yapı ve eylem arasında gerçekleşen birtakım etkileşimlerdir. Yapı ve eylem arasında bireyler adeta arabulucu konumunda bulunarak sosyal etkileşime girmektedirler. Giddens’in yapılaşma olarak tanımladığı şey sosyal pratiklerin, gündelik hayat içerisinde bireylerin yapıyı eyleme ve eylemi yapıya dönüştürme sürecidir. Bu süreç gündelik hayat içerisinde düzenli olarak kendini yenileyerek devam etmektedir. Bunu şekillerle gösterecek olursak (Esgin, 2015: 279):

Şekil 3. Gündelik Hayattaki Sosyal Pratikler ve Yapının İkiliği

Şekilden de anlaşılacağı üzere yapının kendine has sınırları olmasına karşılık fail, tüm sınırlandırıcı etkisine rağmen yapıyı değiştirme ve dönüştürme gücüne sahiptir. Bu yüzden ki yapı, eyleyen ve eylem arasındaki ilişki birbirinden bağımsız değil, aksine karşılıklı etkileşimle birlikte birbirini dönüştüren bir etkiye sahiptir (Önür ve Atıcı, 2022: 535). Giddens'in burada değindiği kavram dönüşümselliktir. Yani bireyler dönüşümsellik aracılığıyla toplumsal yapıları ve kurumları eylemleriyle yeniden üretirler. Dolayısıyla gündelik hayat içerisinde toplumsal yapılar eyleyenin yeniden ve yeniden üretimiyle devamlılığını sağlamaktadırlar (Wallace ve Wolf, 2004: 360).

Özetle gündelik hayat birtakım pratikler, bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşimden kaynaklanan istikrarlı ilişkilerden meydana gelmektedir. Giddens, gündelik yaşamın sosyal pratiklerle örüldüğünü ve bunun bireylerin bilinçli ve amaçlı eylemleri doğrultusunda gerçekleştiğini savunmaktadır. Rutinler bireylerin hayatında önemli bir yere sahiptir çünkü hem toplumun yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır hem de insanın kendisini ontolojik olarak güvende hissetmesini sağlayacak düzen ve istikrarı ifa etmektedir (Esgin, 2015: 290).

İKİNCİ BÖLÜM

ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT

2.1. ÇERKESLERİN TARİHİ VE TÜRKİYE’DE ÇERKESLER

Araştırmamızın ikinci bölümü iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bunların ilki, genel olarak Çerkeslerin tarihi ve Türkiye’de Çerkeslerin varlığı, konumu ve Türk halkıyla bütünleşme sürecidir. İkinci olarak ise Çerkes kültüründe gündelik hayat ve kadının konumudur. Çerkes kültüründe gündelik hayatın nasıl şekillendiğini tespit etmek amacıyla Çerkeslerin aile ve evlilik hayatları, düğünleri ve cenazeleri, töreleri gibi gündelik hayatı oluşturan temel kültürel unsurlar incelenecektir.

2.1.1. Çerkesler Kimdir? Adı, Anlamı, Kökeni ve Boyları

Çerkes adının kökeni, günümüzde kullanılan anlamların neler olduğu ve kimlere Çerkes denildiği konusunda birden fazla görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Çerkeslerin Kafkasya’nın da yerli halkı olan Adigeler olduğudur. İkinci görüş, Çerkeslerin Adige ve Abhaz halkını temsil ettiğidir. Son olarak ise Adigeler, Çeçenler, Karaçaylar, Dağıstanlılar ve Balkarlar Çerkes olarak tanımlanmaktadır. Fakat en bilinen ve yaygın olan Çerkeslerin Adige olarak adlandırılmasıdır. Çerkes isminin kökeninin ne olduğu konusunda da belirli tartışmalar bulunmaktadır. Bunlardan en çok bilineni milattan önce 6.yy’da Batı Kafkasya’da Karadeniz’in kıyısında yaşayanlara Yunanlıların vermiş oldukları ‘Kerket’ kelimesinden türediği bilinmektedir. Kerket kelimesinin farklı kullanımları da bulunmaktadır. Örneğin; Kirke, Kirkes, Kirkas, Serset gibi. Bunun anlamı, kasların önderidir. Kas kelimesi o dönemde yaşayan halkı temsil etmektedir.¹

Çerkeslerin kökeni Kuzeybatı Kafkasya’dadır. Azak Denizinden başlayarak, Karadeniz ve Gürcistan’a kadar yayılan bölgede yaşamışlardır ve burayı anavatanları olarak kabul etmişlerdir. Kuzeyde Don Nehri ağzından, güneyde ise Aras ve Çoruh nehirlerine kadar uzanan bölgede yaşamışlardır. Burası Asya ve Avrupa arasındaki

¹ <http://www.cerkesya.org/icerik/kisa-bilgiler/item/751-cerkes-kelimesinin-anlami> (25.12.2022).

doğal sınıra tekabül etmektedir. Yaşadıkları coğrafya dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Dağlarına baktığımızda en büyük dağları Elbruz, Şhora, Kostantav, Dihtav ve Kazbek dağlarıdır. Aynı zamanda büyük bozkırlara haizdir (Yılmaz, 2021: 16). Yarı feodal kast sistemine bağlı olarak çeşitli prenslikler etrafında örgütlenerek tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Özellikle at yetiştirme ve ata binme konusunda yeteneklidirler. Çerkes halkını diğerlerinden ayıran özelliklerinden biri de gümüş, bakır, bronz ve demir işlerinde oldukça başarılı teknik bilgiye sahiplerdir (Yüksel, 2011: 15). Yukarıda bahsedilen adlarının dışında bir başka kaynağa göre Sindai, Zikkoi, Kerketai, Zyghoi gibi isimlerle de tanımlanmışlardır. Aynı zamanda Hattiler ve Grek kaynaklarına göre Çerkeslerin ilk atalarının Sindler ve Meotlar olduğu düşünülmektedir. Çerkeslerin milli destanları olan Nart destanında Çınt, Çıt, Cırt gibi topluluk adlarının da olduğu bilinmektedir (Kalaycı, 2015: 75).

Genel olarak kimlere Çerkes denildiğine baktığımızda ise bunu daha iyi kavrayabilmek adına sosyolojideki emik ve etik bakış terimlerine değinmek gerekecektir. Emik bakış denildiğinde bir toplumun veya grubun kendisine kendi gözüyle bakması aklımıza gelmelidir. Etik bakış ise belirtilen topluma veya gruba dışardan bir ötekinin bakmasıdır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki, etik bakışa göre bir topluluğun en yaygın olarak kullanılan ismi ona benzeyen diğer topluluklara veyahut gruplara da verilmektedir (Topçu, 2014: 414). Anadolu topraklarında yıllardan beri Kuzey Kafkasya'dan gelen hemen hemen birçok topluluğa -Abazalar, Karaçaylar, Osetler ve Dağıstanlılar gibi – Anadolu'da yaşayanlar tarafından bu topluluklar Çerkes olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar farklı dillere ve kökenlere sahip olsalar da biçimsel ve kültürel olarak benzediklerinden ötürü, Anadolu halkı tarafından ayırt edilmeden hepsine Çerkes denmiştir. Tıpkı bütün Karadeniz halkına Laz, Balkanlar'da yaşayan tüm Müslümanlara Türk denildiği gibi (Kaya, 2011: 75-77). Genel olarak Çerkeslerin kendi içlerinde de bu durum çok farksız değildir. Elbette kendilerini haiz olduğu boya ya da kökene göre tanımlayanlar bulunmaktadır ancak genel itibariyle emik bakış açısıyla bakıldığında görülmektedir ki Çerkesler de kendi içlerinde kendilerini boy, sülale fark etmeksizin Çerkes olarak tanımlamaktadır (Topçu, 2014: 414).

Çerkes esas itibariyle bir etnisitenin ismidir. Türkiye'de bulunan Kafkas halklarından Çerkeslerin haricinde Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Osetler gibi halklar da yaşamaktadır. Osmanlı'ya Kafkasya'dan göç ederek gelenlerin içinde

Nogaylar, Karaçaylar ve Kumuklar da bulunmaktadır. Ancak Kafkasya'dan göç edenlerin birçoğu Çerkeslerdir. Çerkesler ise kendilerini Adige olarak tanımlamaktadır. Kendi içlerine baktığımızda Abazalar kendilerini Apsuva, Avarlar Maaruli, Osetler İron olarak adlandırmaktadır. Abazaların ve Çerkeslerin köken ve dil olarak akrabalık ilişkisi bulunmasına karşın, diğer topluluklarda böyle bir ilişki bulunmamaktadır (Topçu, 2014: 414). Başka bir perspektiften baktığımızda 1956 yılında İsmail Berkok'un bir sözü karşımıza çıkmaktadır: *'Her Adige Çerkestir, her Çerkes Adige değildir.'* Bu açıdan günümüzde de hala geçerliliğini koruyan durum Batı Anadolu'da, Sakarya, İnegöl, Düzce, Bilecik, Kütahya ve Eskişehir civarlarında yaşayan Abazaların kendilerini Çerkes olarak tanımlamadıkları bilinmektedir (Kaya, 2011: 78).

Harita 1. Çerkeslerin Bulunduğu Bölgeler

Kaynak: <http://cerkesler.tr.gg/Kafkasya.htm>, Erişim Tarihi:25.12.2022

Çeşitli kaynaklara göre Çerkeslerin Kuzey Kafkasya'daki varlığı milattan önce 3.000'lere kadar dayanmaktadır. Kuzey Kafkasya milattan önce 2.yüzyılda Roma idaresine girmiştir. Milattan sonra 3. ve 4.yüzyıllarda Hunların saldırısına uğramıştır. 5 ve 9.yüzyıllar arasında ise Kuzey Kafkasya'da özellikle kıyı kesimlerinde Bizans'ın denizcilik, ticaret ve misyonerlik faaliyetleri hüküm sürmüştür. Rusların inşa ettiği Tmutarakan Prenslığı ise 11.yüzyılda ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle Çerkeslerin

etnik olarak var olması 10 ve 12.yüzyıl arasına tekabül etmektedir. 13 ve 14.yüzyıllarda Moğol ve Tatar istilaları sonucunda Kuzey Kafkasya'nın etnik yapısı değişime uğramıştır. Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan Çerkeslerin Doğu kolunu Kabardeyler oluşturmaktadır. Kabardey, Çemguy, Besleney gibi prenslerin ataları olan Prens Yinal (1427-1456) Çerkes halkının büyük çoğunluğunu kendi otoritesi altında birleştirmiştir. Kabardey prensleri ise 18.yüzyılın sonlarına dek İnguş, Çeçen, Karaçay ve Osetlerle Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan Abaza halkını yönetmişlerdir. Dolayısıyla Batı Çerkesleri Abzeh, Hatukay, Mahoş, Bjeduğ, Çemguylar (Nathuhay, Jane, Hetuk, Çapsun, Acoy, Heğak, Ademey varlığı bugüne ulaşamayan topluklardır) gibi topluluklardan meydana gelmektedir. Doğu Çerkeslerini ise Kabardey ve Besleney oluşturmaktadır. Bunun haricinde Ubıhlar ise günümüzde artık kullanılmayan dile sahip olsalar da Çerkeslerin bir kolunu temsil etmektedirler (Bilge, 2020: 287). Çerkes bayrağında 12 tane yıldız bulunmaktadır. Bu yıldızların her biri yukarıda adı geçen boyları temsil etmektedir. Çerkeslerin toplumsal yapısına bakıldığında sınıflı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu sınıflar genel olarak asiller ve köylülerden oluşmaktadır. Asillerin içerisinde prensler, feodaller ve soylular bulunmaktadır. Köylüleri meydana getiren tabaka ise serbest köylüler olarak tanımlanmaktadır. Savaş esirlerinin ve savaş esirlerinin çocuklarının oluşturduğu en alt tabaka ise köle ya da serflerdir (Tok, 2018: 1-2).

2.1.2. 1864 Çerkes Soykırımı ve Sürgünü

1864 Çerkes göçünün bir soykırım ya da sürgün olarak ifade edilmesinin nedeni, Çerkeslerin iradelerinin dışında baskı ve şiddet aracılığıyla vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmalarıdır. Bu nedenle 1864 yılında Çerkes göçü değil bir soykırım, bir sürgün yaşanmıştır (Alçıçek, 2019: 14). Ruslar için Kafkasya güneye doğru ilerlemek ve Orta Asya bölgesini ele geçirmek için önemli bir tampon bölgeyi temsil etmekteydi. Aynı zamanda Hazar Denizi'ni bir iç deniz haline getirerek bölgede hakimiyet kurmayı planlamaktaydı. Böylelikle Rusya; Balkanlar, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti'yle, Güney Kafkasya'da bölgesinde ise İran'la uzun yıllar sürecek bir mücadele içerisine girmişti (Orat ve Tanrıverdi, 2014: 219). 18. ve 19. yüzyılı arasında yaşanan bu süreç esasen Rusya'nın yayılmacı politikaları karşısında Çerkeslerin direnişini kapsamaktadır. 1770 yılında Kabardey prensleri,

Rusların kendi topraklarına saldırmamasından çekindiği için Çariçe II. Katerina'dan bir talepte bulundular. Rus ordusunun bölgeden çekilmelerini ve bölgede inşa edilen Rus kalelerini terk etmelerini istediler. Ancak talepleri reddedilince Osmanlı Devleti ile ittifak içinde bulunan Çerkesler, Rus ordusu tarafından mağlup edilmiştir. 1779 yılında Çerkeslerin yaşadığı Kabardey bölgesi artık Rusların hakimiyeti altına girmiştir. 1779 yılından itibaren son otuz yılda birçok isyan çıkmasına rağmen Rus ordusu çıkan isyanları bastırarak Kabardey bölgesindeki binlerce köyü imha etmiştir. O dönemde yaşanan veba salgını ve savaştan kaynaklı yıkımlar, Kabardey halkının nüfusunun azalmasına neden olmuştur. 1822 yılına gelindiğinde Kabardey Büyük Prensi unvanı kaldırılmış ve Kabardey bölgesi Rus İmparatorluğu'na dahil edilmiştir. Hajret Kabardeyleri olarak da bilinen bazı gruplar Kuban bölgesinin ötesinde bulunan Batı Çerkesya'ya göç etmiştir. Günümüzde ise Hajret Kaberdeylerinin torunları Adıgey'de ve Karaçay- Çerkes'te yaşamaktadırlar. 1840'ta ise Rusların işgal hareketi devam etse de Çerkeslerin direnişi tamamen kırılmamıştır. Buna karşılık Çerkesler de Ruslara karşı tam bir üstünlük elde edemediklerinden dolayı, aralarındaki mücadele her iki tarafında galip olamadığı bir duruma dönüşmüştür (Besleney, 2016: 59-61).

Tarih sahnesinde Kafkasya Kartalı olarak da bilinen Şeyh Şamil veya İmam Şamil (1797- 1871), Dağıstan ve Çeçenistan'da Ruslara karşı büyük direniş göstermiştir. Gücünü Çerkes halkıyla birleştirmek isteyen Şeyh Şamil'in benimsediği Sufi İslam anlayışı Çerkeslerin *Xabze*² anlayışıyla uyuşmadığı için bu talebi pek karşılık bulmamıştır. Şeyh Şamil bu olaydan sonra elini Batı Çerkesya'dan ve Kabardey'den çekmesine rağmen her iki bölgeye devamlı olarak elçiler göndermiştir. Bu elçilerden sonuncusu Muhammed Emin'dir. Muhammed Emin, Çerkes siyasetinde önemli bir figür ve askeri liderlerden biridir. 1848'de Abzeh bölgesine yerleşmiştir. Muhammed Emin bu bölgeye yerleştikten sonra Çerkeslerin direnişi yön değiştirerek, sınıfsal ve dinsel anlamda bir kutuplaşma yaşanmıştır. Bu duruma örnek olarak Çerkes soyluları ve Abzehler arasında yaşanan gerilim gösterilebilir. Seferbey Zanuko tanınmış bir aristokrat aileden gelmektedir. Çerkes soyluları ve özellikle Xabze'ya bağlı olan gruplar Seferbey Zanuko'yu desteklemişlerdir. Abzehlerin çoğunluğu ise, İslam'ın eşitlikçi yönünü vurgulayarak insanları celp eden Muhammed Emin'in yanında olmayı tercih etmişlerdir. Sonuca bakıldığında görülmektedir ki her iki grup Rus ordusuna karşı birbirinden bağımsız olarak mücadele etmiştir (Besleney, 2016:

²Xabze, Çerkeslerin töresini ifade etmektedir. Bir diğer anlamıyla, Çerkeslerin anayasasıdır.

62). Daha sonra 1853 ve 1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı, Çerkesler için önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Kırım Savaşından sonra Rusya harekete geçerek 1857 yılında Şeyh Şamil'e saldırıda bulunmuştur. 1859'da Şeyh Şamil tutsak edilerek, Çerkeslerin Ruslara karşı o ana dek olan mücadelesi artık yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır (Şahin, 2016: 2787). Böylelikle Doğu cephesinde başarılı olan Rus ordusu bu sefer hedefini Batı Çerkesya'ya yöneltmiştir. Seferbey Zanuko'nun vefat etmesi ve Şeyh Şamil'in ardından gelen Muhammed Emin'in Ruslara teslim olması, Çerkes halkını lidersiz bırakmıştır. Bundan dolayı Çerkes halkı çözümü her iki grubun gücünü birleştirmesinde bularak 1861 yılında Çerkes Milli Meclisi tekrar kurulmuştur. Hükümet yeniden kurulmuş olsa da Ruslar o bölgeyi üç ay sonra tekrar ilhak ettiği için bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Ruslar 1863 ve 1864 yılları arasında Çerkesya'nın bütün bölgelerini ele geçirmiştir (Besleney, 2016: 62).

Rusya ele geçirdikleri bölge halkına iki seçenek sunmuştur. Ya kolay yönlendirebilecekleri bölge olan Kuban'a yerleşmelerini ya da Osmanlı'ya göç etmelerini istemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Rusya, Çerkes halkına Rus hakimiyetini kabul ederek vatanlarında yaşamalarını dahi istememiştir. Çerkeslerin direnişleri ve mücadeleleri sonuçsuz kalmış ve Çerkesler Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bırakılmıştır. Çerkeslerin yaşadığı bölgeye ise Slavlar ve birtakım Hristiyanlar yerleştirilmiştir (Şahin, 2016: 2789).

Özetle Kafkasya ve Rusya arasında yaşanan savaşı üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem hazırlık savaşı olarak nitelendirebileceğimiz dönemdir. Oldukça uzun süren bu dönem sonunda Kuzey Kafkasya'da yavaş yavaş göçler görülmeye başlanmıştır. İkinci dönem oldukça kanlı geçen savaş sahnelerine tanık olmuştur. Mücadele gücünü yitiren Çerkesler vatanlarından sürgün edilmişlerdir. Son olarak üçüncü dönem ise artık ölüm kalım savaşları olarak adlandırılabilir bir dönemdir. Rusya Kafkasya'yı işgal ederek adeta etnik bir temizleme girişiminde bulunmuş ve tüm Çerkes halkını vatanlarından sürgün etmiştir (Aslan, 2006: 4).

2.1.3. Osmanlıdan Günümüze Çerkeslerin İskanı ve Entegrasyonu

Türkiye tarihinde Çerkeslerin varlığından ve uyum sürecinden bahsetmeden önce, Çerkeslerin Osmanlı topraklarına göç ettiği zamana değinerek başlamak

gerekmektedir. Kafkasya ve Rusya arasında yaşanan savaş, Çerkeslerin tüm mücadelelerine rağmen mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Savaşı kaybeden Çerkesler vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmış ve Osmanlıya göçler başlamıştır.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kırım Osmanlının hakimiyetinden çıkmıştır. Bu süreçten sonra Kırım'dan ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yavaş yavaş birtakım göçler başlamıştır. 1853 ve 1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı esas itibariyle Çerkesler ve Ruslar arasındaki savaşın başlangıcı olmuştur. Ruslar hedefini Kafkasya'ya yönlendirerek 1864 yılında bölgeyi ele geçirmiş ve Çerkes halkının Osmanlı topraklarına kitleler halinde göç etmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tahmin ettiğinden çok daha büyük bir göç yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin adeta bir iç meselesi haline gelen bu durum, yaşanan bu büyük kitlesel göçü kontrol etmek adına da gittikçe zorlaşmıştır. Osmanlı Devleti göç eden ya da bir diğer anlamda sürgün edilen insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1860 Muhacirun Komisyonu'nu kurmuştur (Altın, 2017: 589-590). Muhacirin İskân Talimatnamesi Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenleri yerleştirmek amacıyla ihtiva edilmiştir (Karataş, 2012: 359). Bu komisyonun ana görevi Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak, yol masraflarını üstlenmek, onlar için ev yapmak, göçmenler için toplanan paraları ihtiyaçlara yönelik paylaşmak, hayvan ve arazi temin etmek gibi birtakım ihtiyaçları yerine getirmek üzere oluşturulmuştur. Ancak 1875 yılında Muhacirun Komisyonu görevini Zaptiye Nezartine devretmiştir. 1877 ve 1878 yılları arasında yaşanan 93 Harbi olarak nitelenen Osmanlı- Rus savaşının başlamasıyla göçmen sayısı artmış ve tekrardan Muhacirun Komisyonu devreye girmiştir. Osmanlı topraklarına yapılan göçün en temel nedenlerinden biri ise, Rusya'da kalan Çerkes halkının Hristiyanlaştırılıp 25 yıl boyunca orduya katılma ve Hilafet ordusuyla savaşmak zorunda olmasıdır (Altın, 2017: 589-590). Bunu kabul etmeyen Çerkesler Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere'nin Trabzon konsolosu Stevens, 17 Şubat 1864 yılında Earl Russell'a Çerkeslerin durumu hakkında bir rapor yollamıştır. Stevens bu raporda; Çerkes halkının çok zor bir durumda olduğunu, 3.000 kadar Çerkes'in Anadolu topraklarına geldiğini ve 40.000 kadar kişinin de ülkesini terk etmek zorunda bırakıldığını, yüzlerce insanın çok zor koşullar altında, açlık ve sefalet içinde olduğunu belirtmiştir. Çerkeslerin Trabzon bölgesine geldikleri sırada Trabzon Valisi Emin Paşa birçok

önlemler almasına karşın yapabileceklerinin sınırlı olduğunu bildirmiştir. Stevens aynı zamanda gönderdiği raporda Çerkes halkının yaşadığı salgın hastalıklardan ve bu hastalıkların yerli halka da bulaştığından söz etmiştir. Yaşanan tifüs hastalığı ölümlerin giderek artmasına ve yerli halkın yaşadıkları şehirleri terk etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Rapora göre tifüs hastalığı nedeniyle üç Avrupalı doktordan Fransız doktorunun vefat ettiği, İngiliz doktorun karantinaya alındığı ve görevi Çerkeslerle ilgilenmek olan birçok paşadan bazılarının vefat ettiği bildirilmiştir (Köse ve Lokmacı, 2018: 413). 12 Nisan 1864 yılında İstanbul konsolosu Bulwer'a ait imza olan raporda ise, Ruslar ve Çerkesler arasında yaşanan savaşta Rus askerlerinin Çerkes halkına yaptığı zulümler ve Çerkesleri göç etmeye zorlayan yaptırımlardan bahsederek; 25.000 Çerkes'in Trabzon'a geldiğini, geri kalanların da teknelerle kaçmak için çabaladıklarını bildirmiştir. Bulwer raporunda, yaşanan bu kitlesel göçün yerli halkın sağlığını ve toplumsal huzurunu tehdit ettiğini ve göçmenlerin bulundukları bölgede tehlike arz ettiğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Stevens ise bahsedilen olası olumsuz durumlara karşılık Osmanlı Devleti'nin tedbir amacıyla göçmeleri Anadolu'nun farklı yerlerine dağıttığına değinmiştir (Köse ve Lokmacı, 2018: 413).

Çerkeslerin Anadolu topraklarına göçünü iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların ilki 1861 ve 1865 yılları arasında yaşanan büyük kitlesel göçtür. Bu dönemde gelen Çerkesler özellikle Anadolu'ya, Balkanlara ve Ortadoğu'ya iskân edilmiştir. İkinci göç ise, 1877 ve 1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı- Rus savaşları sırasında gerçekleşmiştir. O dönemde Balkanlara yerleşen Çerkesler, Rusların o bölgeyi işgal etmesinden dolayı Balkanlarda yaşayan diğer Müslüman halklar gibi Bir kısmı Ortadoğu'ya bir kısmı ise Anadolu topraklarına tekrar göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı ve Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın bazı hükümleri gereğince topraklarından göç etmek zorunda bırakılan Müslümanların geriye dönmesine müsaade edilmesine karşın, Çerkesler bu durumun dışında tutulmuştur. Yine bu dönemde Kafkasya'dan göçler gelmeye devam etmiştir ve Çerkesler Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Anadolu, Ortadoğu'daki topraklarına iskân edilmiştir. Bu iskân politikasının temel amaçlarından biri, Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfusuna karşılık Müslüman nüfusunun arttırılmak istenmesidir (Topçu, 2014: 417). Çerkesler Anadolu'ya yerleştirilirken Ermeni faktörü de göz önünde bulundurularak yerleştirilmiştir. Hem Ermenileri kontrol edebilecek şekilde yerleştirilmişlerdir hem

de Müslüman nüfusu arttırma hedefindelerdir. Fakat Rusya, Çerkeslerin kendi sınırlarından uzak bir yere yerleştirilmesini istemekte ve bunun yanında İngiltere ise Çerkeslerin Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu yerlere yerleştirilmesini engellemeye çalışmıştır. Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine Çerkesler yerleştirilmemiştir. Ortadoğu’da ise tıpkı Anadolu’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’ne isyan eden Bedevi aşiretlerini kontrol etmek maksadıyla bu bölgelere yerleştirmeler gerçekleştirilmiştir (Akyüz ve Tanrıverdi, 2014: 232).

Çerkeslerin Anadolu’ya gelmelerinde Muhacirun Komisyonu aktif olarak yardımcı olmasına rağmen, komisyonun ulaşamadığı bölgelere de Anadolu halkının gelen göçmenlere yardım ettiği bilinmektedir. Müslüman kardeşliği düsturuyla hareket eden Anadolu halkı bu süreçte para yardımı, yiyecek içecek yardımı, toplu iskanın olduğu yerlere ev yapmak gibi birçok konuda gelen göçmenlere yardımcı olmuşlardır. Toplu halde Anadolu topraklarına gelen bu kitlesel göç ekonomik anlamda Osmanlı Devleti’ni zor durumda bıraksa da daha sonraki süreçlerde Çerkeslerin ekonomide üretici konumuna geçmesiyle devletin kalkınmasına destek olmuşlardır. Aynı zamanda sosyal alanda Çerkeslerin uyumlu tavırları, iskân oldukları bölgelerde yaşayan yerli halkla iyi geçinmeleri Anadolu halkının güvenini kazanmaları noktasında önemli bir unsurdur. Millî mücadele yıllarında Çerkeslerin ülke savunmasında gösterdikleri yandaş tavır da bu güvenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Altın, 2017: 590). Kars bölgesine yerleştirilen Çerkesler hakkında yerli halk; Çerkeslerin terbiyeli ve medeni olduklarını, yiyeceklerinin ve kendilerinin temiz olduklarını, hayvanlarından gayet iyi bir şekilde 500 atlı çıkarabileceklerini söylemişlerdir (Akyüz ve Tanrıverdi, 2014: 227).

Çerkesler Anadolu halkıyla her ne kadar uyum içinde yaşasalar da vatanlarına geri dönme arzusu taşıdıkları için özellikle sınıra yakın yerlerde yaşamak istemişlerdir. Vatanlarına geri dönmek isteyenler yasal yollarla gönderilmeye çalışılmıştır. 20 Nisan 1861’de bu durumu belirtmek için İzmir Valisi Osman Paşa’ya bir tahrir gönderilmiştir. Bu tahrirde Manisa’ya iskân edilen Çeçen muhacirlerden bahsedilmiştir. Çeçen muhacirler vatanlarına geri dönmek istediklerini beyan etmişler ve Rusya’dan da bu hususta olumlu yanıt almışlardır. Bu olumlu yanıtla beraber 5600 Çeçen muhacir İzmir’e gelmiştir. Fakat Rus konsolosluğu verdiği karardan cayarak, göçmenleri geri kabul etmeyeceğini duyurmuştur (Akyüz ve Tanrıverdi, 2014: 236). Kars sınır bölgesinde yaşayan Çerkesler vatanlarına geri dönme arzusundayken;

Ruslar Çerkeslerin sınırda iskân edilmesinden rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığını Osmanlı Devleti'ne bildirmekten çekinmeyen Rusların bu talebi yanıtızsız bırakılmıştır. Çünkü Çerkeslerin sınır bölgesinde yaşaması herhangi bir Rus saldırısına karşılık Osmanlı Devleti için askeri üstünlük açısından faydalı bir durumdu. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti özellikle Kars sınırından geçiş yapan Çerkeslerin bu bölgeye yerleşmelerine izin vermiştir. Aynı zamanda Çerkeslerin bölgeye yerleşmeleriyle Hristiyan nüfusunun oranı Müslümanlara göre azalma göstermiştir. Çerkesler bir anlamda da Osmanlı Devleti için askeri güç niteliğindedirler. Onların savaş deneyimlerinden, atı iyi kullanma becerilerinden yararlanılmak istenmiştir (Akyüz ve Tanrıverdi, 2014: 241). Çerkeslerin iskân edildikleri bölge de iki kısımdan oluşmaktadır öncelikle Sinop, Samsun, Yozgat, Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Kahramanmaraş ve Kayseri'dir. İkinci kısım ise Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, Bilecik, Eskişehir, Düzce illerinde bulunmaktadır. Bunların haricinde Afyonkarahisar, Kütahya, Konya, Aydın vb. bölgelerde de Kafkasya'dan göç eden Çerkeslere rastlanmaktadır (Şahin, 2015: 2798).

Harita 2. Türkiye'de Çerkeslerin Yerleştiği Bölgeler

Kaynak: <https://kaffed.org/21may>, Erişim Tarihi: 27.12.2022

19. yüzyıl Çerkesler adına oldukça zor olan ve vatanlarını terk etmek zorunda bırakıldıkları bir yıl olmuştur. Osmanlı Devleti bu süreçte Çerkes halkına kucak açarak

topraklarına yerleşmesine izin vermiştir. Asker ihtiyacı başta olmak üzere birçok politik ve ekonomik ihtiyaca çözüm üretmek noktasında Çerkes halkı Osmanlı Devleti için işlevsel bir öneme sahip olmuştur. Günümüzde ise Çerkes halkının hâkim kültürle adaptasyon yaşadığı görülmektedir. Kendi kültürel geleneklerini devam ettirmenin yanı sıra Türk kültürüne ait öğelerle de bütünleşme yaşadığı aşıkardır.

2.2. ÇERKES KÜLTÜRÜNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADININ YERİ

Araştırmanın ikinci bölümünde öncelikli olarak Çerkeslerin tarihine, kim olduklarına, 1864 Çerkes sürgününe ve Osmanlı başta olmak üzere Türkiye’de Çerkeslerin uyum sürecine değinilmiştir. Bu bölümde ise Çerkeslerin kültürüne ve bu kültürün gündelik hayat pratikleri içerisindeki yerine bakılacaktır. Aynı zamanda Çerkes kültürü içinde kadının hangi konumda yer aldığına da değinilecektir.

2.2.1. Çerkes Töresi (Xabze)

Çerkes töresi, bir diğer adıyla Xabze, Çerkes toplumunda uygulanan herkesçe kabul edilen bir takım örf ve adetleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Xabze kavramının Çerkes toplumundaki önemini anlayabilmek için öncelikle bu toplumdaki birey ve toplum ilişkisine bakmak gerekmektedir. Çerkeslerde toplum bireye göre daha belirleyici bir unsurdur. Diğer bir anlatımla birey, esasen toplum içindir. Bu sebepten dolayı birey toplum karşısında belli bir sorumluluğa sahiptir. Bireysellik çok azami seviyede olup, asıl olan aile ve sülale içerisinde bireyin nasıl var olduğudur. Kişi bulunduğu sosyal ortamlarda bir sorumluluk bilinciyle hareket eder. Bu sorumluluk doğrultusunda da herkesçe kabul edilen, bir nevi yazısız kurallar bütünü olan xabzeye uygun davranışlar sergiler. Genel itibariyle Çerkes toplumu, xabze toplumu olarak adlandırılır. Bu da xabze kurallarının Çerkesler için ne kadar önemli olduğunun birer göstergesidir. Çerkes toplumlarında xabze, toplumsal kuralları ve davranışları belirleyen bir üst yapı niteliğindedir. Xabzenin kuralları her ne kadar belirlenmiş olsa da, ihtiyaç olduğu durumlarda dönemin koşullarına göre tekrardan düzenlenebilmektedir. Fakat burada belirleyici olan yaşça büyük, toplumu yönlendiren söz sahibi kişilerin olmasıdır. Bireyler toplumsallaşma sürecinde xabze kurallarını öğrenir, içselleştirir ve hayatı boyunca bu kurallar çerçevesinde yaşamaya çalışır (Değirmenci, 2011: 24).

İlkel zamanlarda xabze kuralları kadınların ve erkeklerin bir arada bulunduğu toplantı meclislerinde belirlenirdi. Ancak hem niteliksel hem de niceliksel olarak genişleyen Çerkes toplumunda, xabze kuralları belirlenirken o toplumun ileri gelenlerinden Thamade olarak seçilen kişiler bu görevi üstlenmiştir. Thamadelerin bir araya gelerek oluşturdukları gruplara Xhase, yaptıkları toplantının adına Zexes, bu toplantıda alınan kararlara da Xabze denilirdi. Adeta bir yasama meclisi işlevi gören bu sistem özellikle 17.yüzyılda yaşamış olan Kazanoka Jabağı, xabze kurallarının belirlenmesinde ve yaşatılmasında önemli bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Xabze içerisinde birçok toplumsal kuralları, örf ve adetleri içerisinde barındıran bir sistemdir. Bir yemeğin hazırlanış biçiminden sofranın kurulmasına, evlilikten hukuki kurallara kadar birçok sosyal meseleyi içerisinde barındırmaktadır. Toplumun ihtiyaçlarına yöneliktir ve esas amacı toplumsal düzeni sağlamaktır.³

Xabze kurallarının belirlenmesinde önemli bir rolü olan Thamade, özellikle savaş ve barış zamanlarında topluma liderlik eden, birleştirici ve bütünleştirici özelliklere sahip olgun kişileri temsil etmektedir. Çerkes toplumunda hemen hemen bütün toplumsal ilişkiler ve kurallar kişilerin yaşlarının büyüklüğüne göre belirlenirdi. Yani yaşı ilerlemiş olan kişilerin sözünün mahiyeti önem arz ederdi. Örneğin, toplumsal meselelerde, evliliklerde öncelikle büyüklerin fikri alınırdı, oturma düzeni yaşlı kişilere göre belirlenirdi. Kadın ve erkekler aynı ortamda bulunup sohbet edebiliyorlardı ancak her durumda xabze kuralları son kertede belirleyiciydi. (Besleney, 2016: 49). Bir anlamda xabze Çerkes toplumlarında toplumsal denetim mekanizması işlevini görmektedir. Bu toplum içerisinde yaşayan bireyler bunu içselleştirerek uygulamaktadır. Xabze'ye uygun davranmanın cezası manevi bir yaptırım olan ayıplamak ve dışlamaktır. Birey toplum içindir anlayışı hâkim olduğundan dolayı, bireyin kurallara uymayışı tüm ailesini hatta sülalesini etkileyebilmektedir (Sevinç, 2019: 36).

2.2.2. Çerkes Kültüründe Aile Hayatı ve Evlilik

Tarih boyunca aile mefhumu insanlar ve toplumlar için büyük önem arz etmiştir. Diğer toplumlarda olduğu gibi Çerkes toplumunda da ailenin önemi yadsınamayacak şekilde büyüktür. Çerkeslerde aileler genellikle anne, baba ve

³ <http://www.uzunyaylakafkas.com/tr/kafkas-kulturu/> (28.12.2022).

çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısında olmanın yanı sıra üç dört neslin bir arada yaşadığı geniş aile yapısı da görülmektedir. Aile mefhumunun önem arz etmesinden dolayı Çerkesler ortak bir yaşam içerisinde yaşayarak toplulukçu kültür özellikleri göstermektedir. Çerkesler gibi geleneksel aile yapısına haiz toplumlarda aile içinde kuralların sınırları belirgindir. Aile içindeki bu kurallar aile üyeleri tarafından benimsenerek, sorumluluklar yerine getirilmektedir (Tok, 2018: 47). Çerkeslerin aile yaşantısındaki belirgin olan en önemli şey resmiyetin olmasıdır. Hem ev içinde hem de ev dışında Çerkesler laubaliliği ve nezaketsizliği büyüğe yapılan saygısızlık olarak algırlarlar. Bu nedenle nezaketsizliğe ve saygısızlığı tahammül seviyeleri oldukça düşüktür. Her ne kadar resmiyet onlar için önemli olsa da aile üyeleri arasında sert ve soğuk davranışlar yok denecek kadar azdır. Nezaket ve kibarlık dolu bu davranışlar esasen aile içindeki nezih yaşantıyı yansıtmaktadır (Zihni, 2019: 25).

Çerkes ailelerinde ailenin babası, eşine yaklaşırken saygıda kusur etmemeye imtina ederdi. Ailenin annesi, eşine hiçbir zaman kendi adıyla seslenmezdi. Çerkes ailelerinde ‘o’ kadının ve erkeğin isimlerinin yerine geçerdi. Aile büyüklerinin yanında eşler çocuklarını sevemezdi. Aynı şekilde eşlerinde birbirlerine yaklaşması ayıp karşılanırdı. Modern zaman öncesinde Çerkes asilzadesi, hayatını ya savaşta ya da akıncılıkta geçirirdi. Eve geldiğinde ise çoğu zaman misafirhanede vakit geçirir; silah temizler veya at koşumlarını düzenlerdi. Bu nedenle ailenin en büyük sorumluluğu kadının üzerindeydi (Dubrovin, 2019: 165). Genel itibariyle Çerkesler ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. Aile içerisinde otorite figürü babadır. Baba tarafından konulan kurallar itiraz edilmeden yerine getirilmek zorundadır. Baba her ne kadar otoriteyi temsil etse de demokratik bir yanı da vardır. Ailesine karşı her zaman şefkat dolu, vakur ve ciddidir. Erkeğin bu otoritesinin arkasında ise kadın bulunmaktadır. Onun aile içerisindeki imajını zedelemekten yönlendirme kudretine sahiptir. Erkek kadına ailesinin soyadıyla hitap edebilmektedir. Bu da evlendikten sonra kadınların kendi soyadlarını taşıyabileceğinin işaretidir. Bir otorite figürü olan baba aile içerisinde her ne kadar ciddiyetini korusa da kız evladına karşı her zaman sevecen ve ılımlıdır. Çünkü Çerkeslerde kız çocuğu evde misafir olarak görülür. Çerkes ailelerinde baba, kız çocuğuyla oturup sohbet edebilirken; erkek çocuğuyla daha mesafeli ve seviyeli. Eğer erkek evlat konuşmak isterse önce babasından müsaade istemek zorundadır. Erkek evlat fikirlerini dile getirir, babası onu dinler ancak yanıtını annesi aracılığıyla iletir. Anne, baba ile oğul arasında köprü görevi görmektedir. Her ne

kadar baba ile oğul arasında mesafeli bir ilişki olsa da baba her zaman oğlunun arkasındadır. Aile içerisinde seviyeli bir ilişkiler ağı olduğundan dolayı tartışmalar nadiren görülür. Herhangi bir problemle karşılaşıldığında ailedeki büyüklerle bu durum paylaşarak yardım istenir. İlişkilerin mesafeli ve seviyeli olması laubali davranışların ortaya çıkmasının engellemektedir (Sevinç, 2019: 29-31).

Çerkeslerde aile kavramı önemli olduğu kadar evlilik ve evliliği sürdürebilme de önem arz etmektedir. Çerkeslerde evlilik gerçekleştirilirken eşlerin birbirine denk olup olmadığına bakılırdı. Örneğin prensler, prens soyundan olan kadınlarla evlenmek durumundaydı. Bu durum prensesler içinde geçerliydi. Özellikle ailelerin denk olma durumu 19. yüzyılda uygulanan önemli bir tercihti. 18. ve 19. yüzyıllarda Çerkes halkının içerisinde yaşayan fakat farklı dinlere mensup insanlar da yaşamaktaydı. Nikah kısılrken ise kişilerin mensup olduğu dinin kuralları gözetilerek kısılrırdı. Nikah haricinde bütün süreç, Çerkes geleneklerine göre ilerlerdi. Çok eşlilik Çerkes toplumunda çok nadir görülen evlilik biçimiydi. Bu evliliklerin yapılma nedeni ise çocuğu olmayan ailelerin çocuk yapma isteğinden dolayı olmuştur. Kadının çocuğu olmaması durumunda kadın, kocasının soyunun devamının gelmesi için ikinci bir eşle evlenmesine müsaade ederdi. Bu evliliklerde çocuğu olmayan eş aileden dışlanmaz, hatta yaptığı davranıştan ötürü ona büyük saygı duyulurdu. Medeni kanunun bazı hükümlerinden dolayı da doğacak olan çocuk, ilk eşin üzerine yazılırdı (Tok, 2018: 47).

2.2.3. Çerkes Kültüründe Eş Seçimi

Çerkeslerin evliliklerindeki en önemli ayırt edici özelliklerinden biri, evlilik biçimlerinin endogami şeklinde olmasıdır. Çerkesler kendi akrabalarıyla, aynı köyde yaşayanlarla ya da kapı komşularıyla evlilik yapmazlar. Akrabalar arasında evlilik yapmak için beş neslin aradan geçmiş olması gerekmektedir. Çerkeslerin evliliklerinde diğer ayırt edici unsurlardan bir tanesi geç yaşta evliliklerin gerçekleştirilmesidir. Çerkeslerin çoğunlukla otuz yaşına kadar evlenmeme nedeninin arasında en bilineni, bekar hayatı içerisinde yaşadıkları özgürlüğü terk etmek istememeleridir. Çerkeslerde görücü usulünden çok anlaşıarak evlenme gözlemlenmektedir. Özellikle *kız kaçırma* geleneği Çerkeslerin kültürel pratiklerinde önemli bir kavramdır (Değirmenci, 2011: 36). Çerkesler istisnalar dışında genel itibariyle kızlarını küçük yaşta evlendirmek

istememezler ve kızlarının kendi eşlerini seçebilme özgürlüğüne sahip olmalarını isterler. Örneğin köy düğünlerinde bekar kadın ve erkekler birbirlerini görüp beğenebilir, kaşenliğe adım atabilirler. Kız kaçırma geleneğinden ötürü aileler özellikle kızlarının tercih ettiği damat adayını beğendiklerinde kız kaçırma adetine yardımcı oldukları bilinmektedir. Kaçırılan kız, kaçıran kişinin artık karısı olmak durumundadır (Dubrovin, 2019: 111).

Çerkeslerde aile içerisinde belli başlı kurallar olduğu gibi evlilikte ve eş seçiminde de dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. *Aşağıdan al, yukarı ver (Yeplhixiy kaşe, deplhiyy yet)* dedikleri usule göre, erkek kadın sayesinde değil, kadın erkek sayesinde var olduğu benimsenmesinden dolayı erkeklerin sosyal ve ekonomik statü olarak kendilerinden aşağıda bir eş seçmeleri uygun görülmüştür. Bunun yanı sıra Çerkesler kızlarını başka milletlere verme konusunda titiz davranmaktadırlar. Başka milletlerle olan evliliği pek hoş karşılamazlar. Çerkes kızları çok büyük bir terbiyeyle yetiştirildikleri için, başka milletlerle yapılacak olan evliliklerde bunun olmayacağı kanaatindedirler. Ayrıca Çerkes kızlarının erken yaşta evlenmeleri hoş karşılanmamakta tam tersi biraz yaşının ilerlemiş olması bir kusur değil, olgunluk göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çerkesler eş seçimi hususunda gayet tabii ve pratik davranırlar. Gençler, sevecekleri ve beğenecekleri birisiyle beraber olmayı yeğlerken; yaşlılar, başlık alıp verme konusunda vazifelerini yerine getirmekle mükelleftirler. Anne ve babalar çocuklarının eş seçiminde onları yönlendirmeye, engellemeye ya da sınırlandırmaya gerek duymadan yalnızca onlara nasihat verirler. Ailenin ekonomisinden ve mallarından baba sorumlu olduğu için *başlık (wase)* alıp vermekte onun görevleri arasındadır (Zihni, 2019: 50).

Çerkeslerde eş seçiminde kadın ve erkek ailede baskı görmeden kendi beğendikleri ve istedikleri kişilerle evlenebilme özgürlüğüne sahiptirler. Bu nedenle birbirlerini görmeden ve tanımadan gerçekleştirilen görücü usulü evlilikler Çerkes toplumunda pek yaygın değildir. Kadınlar ve erkekler özellikle katıldıkları düğün ve benzeri etkinliklerde beğendikleri kişilerle rahatlıkla sohbet edebilir, görüşebilir ve birbirlerini tanıyabilirler. Bu durum Çerkes toplumunda çok yaygın ve olağan bir durum olduğu için, Çerkeslerde hem kızın hem de erkeğin ailesi bu tarz görüşmelerden rahatsızlık duymazlar (Değirmenci, 2011: 38). Çerkesler özellikle gelin adayları konusunda *Çelimsiz kadın sülaleyi bozar (Şüz pqıyer ihpq gek'ued)* diye düşünürler. Bu nedenle delikanlılar eş seçiminde seçecekleri kişinin çelimsiz olmamasına dikkat

ederler. Çelimsiz ve beceriksiz kızı çok soylu bir aileden gelse dahi gelin olarak istemezler. Delikanlılar kızlarda yüz güzelliğinden çok sağlam bir vücut ve yitip gitmeyecek bir endam ararlar. Kilolu ve şişman kızların tembel olacaklarını düşündüklerinden ötürü pek beğenmezler. Kızların el becerilerine özellikle dikiş, nakış konusundaki hünelerine dikkat ederler (Zihni, 2019: 51).

Delikanlıların seçme özgürlüğü olduğu kadar Çerkes kızları da eş seçmede oldukça özgürdürler. Geleneksel bir toplum yapısına sahip oldukları için Çerkes kızları eşlerinde de bu gelenekleri sürdürebilecek olanları tercih ederler. Fiziksel görünüşlerinden çok ahlaklı, akıllı ve erdemli kişileri seçmeye özen gösterirler. Çerkes kızları için cesaret zenginlikten daha önemli bir husustur. Çerkes kızları için ideal erkek; gözü pek, cesur ve güçlüdür. Onlar için, ata binmeyi iyi bilen, cesur ve savaşçı erkekler her zaman için daha kıymetlidir. Çünkü cesur ve yiğit olmak erkeğin şanı için önemli bir meziyet olarak kabul edilir. Kızlar açısından Çerkeslerde at çalamayan kişilere de kız verilmezdi. Bir delikanlının bir Çerkes kızını ailesinden isteyebilmesi için at çalabilme yeteneğini sergilemesi gerekirdi. Bununla birlikte erkeğin yuvasına ve ailesine bakabilecek kuvvette olduğu anlaşılırdı (Tok, 2018: 42).

2.2.4. Çerkes Kültüründe Zexesler ve Kaşenlik Geleneği

Zexesler, Çerkes kültüründe önemli bir yeri olan gençlerin bir araya gelip eğlendiği toplantılara verilen isimdir. Zexes “birlikte oturanlar” anlamına gelmektedir. Bir araya gelen gençler xabze kurallarına uygun bir şekilde hareket etmeye özen gösterirler. Bu toplantılarda muhabbet edilir ve çeşitli oyunlar oynanır. Toplantıların başında Thamade adı verilen kişi bulunur. Thamade’nin kontrolü altında gerçekleştirilen bu toplantılarda ondan izinsiz toplantıdan ayrılınmaz. Zexes, esas itibarıyla gençlerin kendilerini ifade edebilme yeteneklerini geliştirdiği, özgüven kazandığı bir nevi eğitim yeri olarak görülür. Kimin nasıl ve nereye oturacağı, ne şekilde konuşulacağı gibi davranışlar xabze kurallarına göre şekillenir (Yılmaz, 2021: 29). Zexes ortamları gençlerin sosyalleşmesini ve kendilerini geliştirmelerini sağlamasının yanı sıra kültürel pratiklerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir uygulamadır. Birlik ve beraberlik duygusu pekiştirilirken, kültürel kimliğin oluşması da sağlanmaktadır (Sevinç, 2019: 46).

Gençlerin xabze'ye uygun bir şekilde bir araya geldiği bu toplantılarda yine xabze kurallarına uygun olarak arkadaşlık edilmektedir. Kaşenlik olarak adlandırılan bu durum, Çerkes töresine uygun bir şekilde birbirlerine ilgi duyan kız ve erkeğin arkadaşlık etmesine denmektedir. Genç kız ve erkeğin birden fazla kaşenin olması normal karşılanmaktadır. Bu durum sosyalliğin birer göstergesidir. Kız veya erkek kendine en uygun olan kaşeni seçip, onunla evlenebilme özgürlüğüne sahiptir. Çerkeslerde misafir kız denilen bir kavram bulunmaktadır. Eğer bir köye misafir kız geldiğinde o köyden bir erkeğin misafir kıza kaşenlik etmesi nezaket icabı gerekli görülmektedir. Kızın da bu teklifi nezaket dolayısıyla kabul etmesi beklenir. Aynı şekilde bir köye delikanlı gittiğinde ona kaşen olmak istediği kız var mı diye sorulmaktadır. Kaşenlik edenlerin yalnız görüşmesi Çerkes kurallarına (xabze) aykırıdır. Kaşen ile ancak bir cemiyet içerisinde görüşmek uygun olarak görülür (Yılmaz, 2021: 51).

Kaşenler genellikle birbirlerini toplantı, düğün gibi kalabalık ve sosyal ortamlarda görüp beğenmektedir. Özellikle köy ortamlarında gençler bir araya gelerek oyunlar, danslar ve eğlencelere katılırlar. Çerkes örf ve adetleri üzerine şekillenen bu sohbet ortamında aynı sülaleden olan kişiler kaşen olamazlar. Aynı köylülerin ya da komşuların da kaşen olması hoş karşılanmaz. Kaşenliğin ilerleyen boyutlarında kız ve erkek evlenmek amacıyla iletişimlerini devam ettirirler (Altın ve Gümüş, 2011: 29). *Pselhixhu* (*warşer*) kelime anlamı itibarıyla “can arayan” anlamına gelmektedir. Bu terim evlenme niyetinde olan gençlere denir. Birbiriyle evlenmek isteyen kaşenler *pselhixhu* adayları olarak görülmektedir. Çerkeslerde rızası olmadan bir kıza ya da erkeği evlendirme adeti pek yoktur. Gençlerin birbirlerini tanımalarına izin veren kültürel yapıları bulunmaktadır. Evliliğe hazır olan gençler bu durumu aile büyüklerini başkaları aracılığıyla bildirirler. Gençlerin doğrudan ailelere bunu aktarması xabze açısından uygun görülmez (Yılmaz, 2021: 53).

2.2.5. Çerkes Kültüründe Çocuk Yetiştirme

Çerkes toplumunda çocuk yetiştirme hususunda kız ve erkek çocuğunun yetiştirilmesinde belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Erkek çocukları toplumsal şartlar gereği daha çok silah kullanma ve ata binme gibi temel savaşçı becerilerini kazandırabilmek için bu alanda geliştirilirdi. Kız çocukları ise daha çok hane içerisinde

ev işlerine yönelik becerilerinin geliştirilmesi yönünde yetiştirilirdi. Toplumsal alandaki iş bölümü ve yeteneklerin farklı alanlarda yoğunlaştırılması Çerkes toplumunda bir cinsiyet eşitsizliği olarak görülmemektedir. Her iki çocuğunda toplumsal hayatta aktif ve özgür olması beklenmektedir. Bu beklenti Çerkeslerin meşhur Nart Destanı'na da yansımıştır. Çerkes toplumunda cesaret çok büyük bir erdemdir ve bu destanda da cesaretli, ateşli atlar üzerinde güçlü kadınlardan bahsedilmektedir (Değirmenci, 2011: 27).

Kuzey Kafkasya'da yaşayanlar için Nart Destanı önemli bir ortak değer ve kültürel zenginlik olarak kabul edilir. Nart Destanı, Çerkeslerin özgür ruhunu yansıtan, yıllardır yaşadıkları savaşımlara karşı nasıl mücadele ettiklerini konu alan, Çerkes toplumuna dair önemli sosyolojik izler taşımaktadır. Yalnızca bu mücadeleleri değil, Çerkeslerin erdemli yanlarını, vakarını ve onurlu tavırlarını kahramanların kimliklerinde görmek mümkündür (Tok, 2018: 11).

Çerkes toplumunda kız ve erkek çocuklarının yetiştirilme tarzlarındaki farklılık, çocuğun cinsiyeti belli olduğu an ortaya çıkmaktadır. Erkek çocuk, evin mirasçısı olarak görülürken kız çocuğuna misafir gözüyle bakılır. Diğer toplumlarda olduğu gibi bu durumda altında yatan neden erkek çocuğun soyun devamını sağlayan kişi olarak görülmesidir. Fakat kız çocuklarına misafir gözüyle bakılması hane içinde ona değer verilmediği veya önemsenmediği anlamına gelmez. Bizatihi bir gün evden gideceği için ayrı bir hassasiyetle kız çocuklarına yaklaşılr. Çerkes kızları onlu yaşlarına geldiğinde genç kız olarak görülürler ve erken yaştan korse takmaya başlarlar. Evleninceye dek korse takma alışkanlıklarını devam ettirirler. Bakımlı olmak, güzel görünmek Çerkes kızları için önem arz eder (Tok, 2018: 21). Çerkes kızları oldukça özgür yetiştirilir. Arkadaş edinmelerine müsaade edilir, herhangi bir baskı uygulanmaz. Onlar ise kendilerine tanınan bu özgür alanı saygılı davranışlarıyla suistimal etmezler. Aynı şekilde Çerkes erkekleri de geleneklere uygun bir şekilde davranmaya özen gösterirler (Tok, 2018: 23). Çerkes babaları kızlarına ayrı bir hassasiyetle yaklaşır. Evin nazlı üyesi kızlar olarak görülür. Annenin ise kızlar birer görev arkadaşıdır. Ev içerisindeki iş bölümünü annesiyle paylaşarak en az onun kadar işlerle ilgilenir. Bu açıdan Çerkes kızlarının temiz, düzenli ve bakımlı olması önemlidir (Ceyhan, 2008: 44).

Çerkes toplumunda önemli bir yeri olan xabze kuralları, çocuk yetiştirme konusunda da önemlidir. Xabze'nin öngördüğü kurallara göre, çocuk eğitiminin temelinde çocuğa saygı duyulması gerekir. Çocuk, kız ya da erkek olsun her ikisi de yetiştirilirken özgüvenli, kendi ayakları üzerinde durabilen, saygılı bir şahsiyet olarak yetiştirilir. Çerkeslerde saygı çok önemli bir mefhumdur. Bu nedenle aile büyüklerinin yanında mesafe ve saygıya önem verildiğinden dolayı anne babalar çocuklarını sevmez. Aile büyüklerinin ya da Thamade dedikleri kişilerin yanında çocuk sevme aşırı ilgili davranmak ayıp karşılanır. Anne ve baba yalnız kaldıklarında elbette çocuklarıyla ilgilenirler ancak toplum içinde özellikle büyüklerin yanında çocuğa aşırı ilgi gösterip sevmek hoş karşılanmaz. Bu davranıştan kaçınmaya özen gösterirler. Xabze adabına göre çocukların herhangi bir alanda başarılı ya da başarısız oluşunun abartılması iyi karşılanmaz. Her daim büyükler onlara örnek olacak şekilde davranırlar (Angın, 2021: 68). Çerkes kültüründe büyüklere duyulan saygının diğer bir göstergesi çocuklara isim koyma konusunda karşımıza çıkmaktadır. Doğacak olan çocuğa annesi ya da babası isim takmaz. Aile büyüklerinden dede veya ninenin isim takması beklenir (Zihni, 2019: 31).

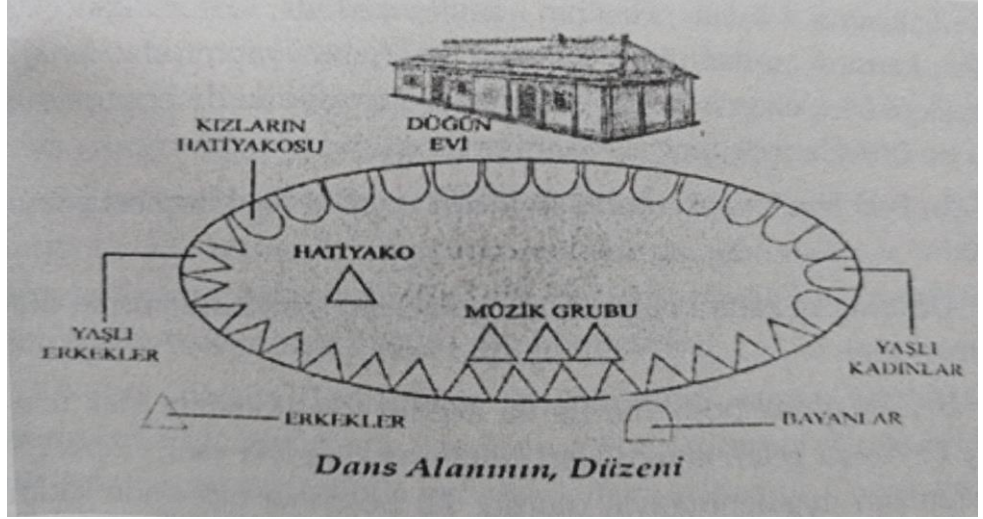
2.2.6. Çerkes Kültüründe Düğünler ve Cenazeler

Çerkes toplumlarında düğünler; kadınların, erkeklerin, yaşlıların ve gençlerin kısacası toplumun tüm üyelerinin rahatlıkla bir arada olduğu törenler şeklinde gerçekleşir. Gündelik hayat pratiklerinde diğer alanlarda olduğu gibi Çerkeslerin düğünlerinde de birtakım kurallara göre hareket etme geleneği devam etmektedir. Örneğin düğün öncesi kızların ya da erkeklerin büyüklerle evliliğe dair konuşmaları ayıp sayılmaktadır. Evlilikle ilgili tüm süreçler genelde diğer aile büyükleri ve arkadaş çevresi aracılığıyla yürütülmektedir. Yani doğrudan anne ve babayla evlilik konusunu konuşmak ayıp karşılandığı için birtakım aracılar sayesinde bildirilir. Düğün günü gelene kadarki süreç olumsuz sonuçlanma ihtimaline karşılık, gizli yürütülmeye çalışılır. Tüm bu süreç yalnızca kız tarafı için değil, erkek tarafı içinde geçerlidir. Erkek tarafında bulunan sözü geçerli aile büyükleri kız istemeye gitmektedir. Bunlar dayılar, amcalar, babanın arkadaşları olabilir. Damadın kendisi kız istemeye gitmemektedir. Kız tarafında ise erkek tarafında olduğu gibi aile büyükleri devreye girer. Özellikle kız babasının vekil olarak tayin ettiği kişi erkek tarafından gelecek olan

kişilerle muhatap olur. Erkek isteme töreninde bulunmadığı gibi kız da bulunmaz. İlk istemede amaç aile büyüklerinin fikirlerini almaktır ve bu aşamada olumlu yanıt verilmez. Sonraki karar olumsuz olaksa bile doğrudan söylenmez. Sonraki süreçlerde yine aracılarla haberler iletilmektedir (Angın, 2021: 65).

Evlenme niyetinde olan erkekler büyükleri aracılığıyla kızı istemeye gittikten sonra, kız tarafındaki diğer kimseler aracılığıyla da kızın fikirleri alınır. Kızlar eğer evlenmek istiyorsa bu babaya bildirilir ancak nezaket icabı karar babaya bırakılır. Kızına mevki olarak uygun biri olduğu müddetçe baba bu isteği genellikle reddetmez. Düğün süreci başladıktan sonra gelin alayı oluşturulur. Damadın kendisi bu alaya dahil olmasa da yakın arkadaşları, amcaları, dayıları ve akrabaları eşlik eder. Gelin alayı gelini evden çıkarmak üzere at üzerinde hazır bulunur. Gençlere yönelik olan bu törenlere ihtiyarlar, anne ve babalar katılmaz. Çerkeslerde damatlar gelin alayını katılmaz ve gelinin koluna girmezler. Çünkü bunu büyüklerin yanında yapmak ayıp olarak nitelendirilir. Gelin götürülürken bu alaya mahsus şarkılar ve milli marşlar hep bir ağızdan söylenir. Böylelikle gelin ‘*Leğune*’ denilen gelin odasına getirilir (Zihni, 2019: 55).

Düğün merasiminin gerçekleştiği mekân erkek tarafındadır. Çünkü Çerkes toplumunda kız tarafında eğlenceler düzenlenmesi xabzeye aykırıdır. Erkek tarafında başlayan düğün üç gün sürmektedir. Cuma gününden başlayan hazırlıklarla birlikte eş, dost ve akrabalar erkek evine gelip yardımlarda bulunurlar. Düğün yemeklerini yapmak kadınların göreviyken; erkekler ise ‘‘*wunafe*’’ adı verilen toplantılar yapar. Bu toplantıda gelini almaya kimlerin gideceği ne zaman ve ne şekilde gidileceği kararlaştırılır. Gerçekleştirilen bu toplantıların diğer bir amacı toplantıya icabet eden kişilerden para toplanarak düğün sahiplerine ve evlenecek olan gençlere maddi destek sağlamasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir xabze kuralı bulunmaktadır. Bu kurala göre, *wunafe* toplantısına katılan kimseler *Thamade*’nin verdiği paranın miktarını geçmemek zorundadır. Verildiği durumda *Thamade*’ye saygısızlık yapılmış olunur. Saygının önemli bir kavram olmasının yanı sıra, para toplama ritüelinin Çerkes toplumlarında toplumsal dayanışmanın olduğunun birer göstergesidir (Değirmenci, 2011: 49). Çerkes düğünlerinde dans alanına ve düzenine baktığımızda ise (Kaynar, 2015: 253):

Fotoğraf 1. Çerkes Düğünlerinde Dans Düzeni

Kadınların ve erkeklerin bir arada olabildiği Çerkes düğünleri müzikler ve danslar eşliğinde oldukça eğlenceli olmaktadır. Çerkesler “Ceug” adını verdikleri eğlence ve danslar; akordeon, doli gibi müzik aletleri eşliğinde başlar. Hava karardıktan aydınlanana kadar süren bu eğlence üç gün devam eder. Ceug kavramı her ne kadar düğün olarak tanımlansa da bu anlamların dışında *nisaşeceug* (gelin getirme düğünü), köye gelen misafir kıza ya da erkeğe hoş geldin töreni, savaşa gidilirken ya da zaferle dönlüğüne yapılan kutlamalara da ceug denebilmektedir. Düğün sorumlusunun yani Hatiyakoe’nin ve kızlardan sorumlu olan kişinin ‘Hatiyakoe pşşe’nin oyunu ile başlamaktadır. Bir daire oluşturularak başlanan bu eğlencede sırayla kızlar ve erkekler oynamaya başlamaktadır. Sıranın bozulmaması xabze açısından önemlidir. İstisnai durumlarda ya da Thamade düğüne katıldığında bu sıra bozulabilir. Düğün başladıktan belli bir süre sonra Thamade’den bir sözcü düğün alanına gelerek “Xhuexhu” adı verilen bir konuşma gerçekleştirir. Konuşma gerçekleştikten sonra düğün sahipleri Thamade’ye ikramlarda bulunur. Xabze kurallarına göre şekillenen düğünlerde dikkat edilen kurallardan bazılarını sıralamak mümkündür (Değirmenci, 2011: 52-53):

- Dansa ilk önce erkek çıkmakta ve kızın çıkması için beklemektedir.
- Erkek ve kız dans ederken aralarında bir uyum olmak durumdadır. Birbirinden ayrı hareket edemezler.
- Düğünde bulunan gençler Hatiyakoe’dan izin isteyerek dans alanına girer ve aynı şekilde izin isteyerek dans alanından çıkarlar.

- Düğüne gençlerin sarhoş katılmasına izin verilmez.
- Gençlerin düğünde yüksek sesle konuşması uygun görülmez ve gençler ciddiyetsiz sayılan hareketlerde bulunamaz.
- Dans sırasında dikkat edilen önemli şeylerden biri kız ve erkeğin birbirlerine sırtlarını dönmemesidir. Dans bittikten sonra erkek kızı yerine bırakırken kıza sırtını dönerek yerine gitmez. Geri geri adımlarla kıza yüzü dönük olacak şekilde yerine gider.
- Dansın ne zaman biteceğine karar veren erkektir. Kız dansı istediği zaman kesemediği gibi erkek de dansı gerektiğinden fazla uzatamaz.

Gençler birbirini beğenip ve iletişim kurmak istediği bu düğünlerde, beğenilerini doğrudan kendilerinin iletmesi büyük ayıp sayılır. Bu beğenilerini düğüm alanında bulunan Hatiyakoe aracılığıyla bildirirler (Değirmenci, 2011: 60). Teklif götürülen genç kız eğer olumsuz bir cevap verecek ise bunu delikanlının onurunu incitmeyerek yapmak durumundadır (Tok, 2018: 44). Çerkes düğünlerinin önemli bir parçası olan dans, gençlerin bir araya gelmesini sağlayan hem bir kaşen bulma aracı hem de kültürel pratiklerin devam etmesini sağlayan bir unsurdur. En az dil kadar önemli olan dans, içerisinde Çerkes kültürüne ait kuralları da barındırdığından bir eğlenceden çok daha fazlasıdır. Aynı zamanda düğünlerde oynanan bu danslar diğer toplumlara ve kültürlerle karşı Çerkes toplumunun nasıl bir yapıya sahip olduğunu gösteren görsel bir imaj niteliğindedir (Demren ve Konak, 2020: 91).

Çerkeslerde cenaze merasimlerine bakıldığında çoğunluğu Müslüman bir toplum olduğu için İslam dinine uygun bir şekilde merasimin gerçekleştiği görülmektedir. Çerkes toplumundaki tüm kültürel pratikler xabze kurallarına göre şekillendiği için cenaze ritüellerinde de bu kurallar geçerliliğini devam ettirmektedir. Bunun haricinde İslam dininde olduğu gibi yere bir çarşaf yayılarak naaş (hade) kibleye doğru yatırılır. Çenesi bağlanır ve gözleri açıksa kapatılır. Kollar bedene bitişik olacak şekilde yakınlaştırılır ve ayaklar birleştirilir. Adigelerde ölen kişinin evinde cenazeye gelenlerle birlikte hane halkından yalnızca bir kişinin ağlaması uygun görülür. Ancak günümüzde bunun uygulanmadığı görülmektedir. Taziyeye gelenlere hoş geldin denilmez, ayağa kalkınmaz ve uğurlanmaz. Dini ritüeller yerine getirilir ve cenaze namazı kılınmadan ölen kişinin başucuna gelinerek ‘xaux’ yapılır. “*Her doğan ölecektir. Önemli olan nasıl öldüğüdür*” denilir ve ardından ölü hakkında güzel

şeylerden bahsedilir. Bu nedenle herkes ardından güzel şeyler söylensin diye düzgün yaşama isteği taşır. Defin işlemlerinden sonra geride kalanların selameti için dua (thaleu) edilir (Yılmaz, 2021: 101). İslam öncesi Çerkeslerin Şapsığ boyunda görülen bir ritüele göre de (avankulat) kadınlar için erkek kardeş kocadan bile daha önemli bir konumda olduğu için kadınlar, kocaları ile değil erkek kardeşlerinin yanına gömülmesi uygun görülürdü. Ancak bu kültün günümüzde devam etmediği, İslam öncesi döneme ait bir uygulama olduğu bilinmektedir (Tok, 2018: 83).

Kadınların ve erkeklerin bir arada bulunduğu cenaze merasimi üç gün devam eder. Ancak ölen kişinin karısı ve kadın akrabaları gelen ziyaretçileri on beş gün kabul etmek durumundadırlar. Ölen kişinin geride bıraktığı eşyaları ölümünden bir yıl sonra dağıtılır (Zihni, 2019: 92). Türk geleneklerinde olduğu gibi kırk ya da elli iki gün sonra mevlit okunur ve ölen kişi adına yemek verilir. Buna ‘‘hadeus’’ denilmektedir. Xabze kurallarına göre cenazede giyilen özel kıyafetler bulunmaz. Gündelik hayatta nasıl giyiliyorsa o şekilde giyilmesi uygun görülür. Süslenmek, tıraş olmak ya da siyah kıyafetler giyinmek gibi adetler bulunmamaktadır (Yılmaz, 2021: 102).

2.2.7. Çerkes Kültüründe Boşanma

Çerkeslerde boşanma her iki taraf için hak sayılan bir unsur olsa da pek yaygın görülmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Çerkes kültüründe diğer konularda olduğu gibi boşanma da ayıp sayılırdı. Kadın açısından ele aldığımızda, baba evine tekrardan dönen kadın pek hoş karşılanmazdı. Boşanmaların az görülme nedenlerinden biri de xabze kurallarından kaynaklanmaktaydı. Xabze kuralları gereği çiftler tanışarak ve anlaşarak evlilik gerçekleştirdiği için boşanma yaygın olarak görülmezdi. Çiftler kendi aralarında anlaşmazlık yaşasalar dahi xabze kuralları gereği ailelere bu durum yansıtılmazdı (Yılmaz, 2021: 87).

Çerkes kültüründe kadın boşanmak istediği zaman onun tek başına istemesi yeterli değildir. Kadının anne ve babası, ailesindeki büyük kimseler şahit olarak gösterilmek zorundadır. Aile büyükleri bunu görüp onayladıktan sonra ancak boşanma gerçekleşebilir. Kadının kocası öldüğünde ise kadın bekar olarak düşünülmez. Kocasının ailesi tarafından yabancı olarak görülmeyp kendi kızları gibi sahiplenilir. Kendi ailelerinin bir parçası olarak kabul ettiklerinden dolayı gelinlerinin baba evine tekrar dönmesini istemezler. Eğer kadın yine de baba evine dönmek isterse çocukları

olduğu durumda yalnızca küçük yaştaki kendine ihtiyacı olan çocuklarını yanında götürebilir. Diğer çocukları eşinin ailesinde kalmaktadır (Tok, 2018: 71).

Xabze kurallarına baktığımızda ise boşanmaların üç şekilde gerçekleştiğini görmekteyiz. İlk olarak, boşanmaya karar vermiş olan çiftler bu durumu aile büyüklerine bildirir ve aileden onay alarak boşanabilirler. Bu boşanmaya “Zıpık’ij” denmektedir. İkincisi, kadın boşanmak istediğinde bu durumu kendi ailesine anlatır. Ailesinin onayını alarak gerçekleştirilen bu boşanma türüne “Yık’ij” denmektedir. Üçüncüsü ise, boşanma kararının kocaya ait olduğu “Yıgk’ij” denilen boşanma biçimidir. Boşanmalar gerçekleştikten sonra her iki ailede birbirlerine saygı duymaya devam eder. Çerkes kültüründe boşanmış kadına “Phuj” denmektedir. Boşanan kişilerin tekrar evlenmesi Çerkes kültüründe pek hoş karşılanmamaktadır (Yılmaz, 2021: 87).

2.2.8. Çerkeslerde Din

Çerkeslerin inançları hakkındaki birçok bilgi Nart efsanelerinden günümüze ulaşmıştır. Çerkeslerin ilk başlarda baş tanrı *Tha* ile beraber yer, deniz, gök, ırmak tanrılarına inanmaktaydılar. Bunun yanı sıra kutsal ağaç, dağ, orman kültleri de inançlarının bir parçasıydı. Mezıtha adını verdikleri ormanlar tanrısı, Tlepş ateş ve demir tanrısı, Subarek eşkıyalara karşı insanları koruyan tanrı, Merissa bal tanrısı, Kutij adalet tanrısı, Yhaleğaç bereket tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra Yemiş adı verilen tanrı koyunları korumakla mükellefti. Kodes ise sulara hükmeden balık formundaki tanrı olarak bilinmektedir. Çok tanrılı dönemde Çerkesler, inandıkları her bir tanrı için kurban adamaktaydılar. Özellikle iyi geçen bir avcılık sonrasında avladıkları hayvanın en güzel yerini Zek’oth adını verdikleri tanrı için kutsal alanda bulunan ağaçlara asarlardı. Gök gürültüsü, şiddetli yağmur ve yıldırım gibi birtakım çeşitli gök olayları, Çerkes halkının muhayyilesini önemli derecede etkilemiştir. Özellikle Şıble adını verdikleri gök tanrısına karşı derin bir saygı duymuşlardır (Dubrovin, 2019: 73; Yılmaz, 2021: 125). Ancak Çerkeslerin tapınakları ve ruhban sınıfı olmamıştır (Tavkul, 1998: 3). Eski inançları Hristiyanlığın ve İslam’ın kabul edilmesine rağmen 19.yüzyıla kadar halk arasında devam etmiştir.⁴ Dolayısıyla Çerkeslerin inançlarını animizmden başlayarak; paganizm, politeizm ve semavi dinler

⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerkezler>. (04.01.2023)

olarak sıralamak mümkündür (Jaimoukha, 2009: 7-8). Çerkesler semavi dinlerden öncelikli olarak Musevilikle tanışmışlardır. M.Ö. 722 yılında Yahudiler, Asurlular tarafından Kafkasya'ya gönderilmiştir. Kendi dinlerini korudukları için bu dinin Kafkas halkı arasında yayılmasına da neden olmuşlardır. Zamanla hem kendi dinlerini yaşamaya devam etmişler hem de Çerkes kültürünün önemli bir parçası olan xabze kuralları da benimsemişlerdir. Çerkeslerin Hristiyanlıkla tanışması ise M.S. 6. yüzyılda başlamıştır. Burada Bizanslılar Ortodoks mezhebini yaymış ve M.S. 12.yüzyıla gelindiğinde ise Katolik mezhebi etkili olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2021: 126).

Çerkes toplumunda İslam'ın yaygınlaşması ise, 7.yüzyılda Arap mücahitlerin Güney Kafkasya'ya seferler düzenlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Gürcistan'da Arap-İslam devletinin kurulmasıyla Dağıstanlı ve Kırımli topluluklar üzerinden Çerkesya'da İslamiyet yaygın hale gelmiştir (Kalaycı, 2015: 90). İslamiyet'in Çerkesler arasında hızlıca yayılmasının nedeni İslam'ın temel ahlak kurallarının Çerkes ahlak yapısıyla uygunluk göstermesinden ötürüdür (Zihni, 2019: 85). Hz. Ömer tarafından İran fethinden sonra Dağıstan bölgesinde İslamiyet yayılmaya başlamış ve 17. yüzyıla kadar Çerkeslerin yaşadığı birçok bölge İslamiyet'i kabul etmiştir. O dönemde Çerkes toplumunda herkes inancını istediği şekilde yaşayabilmekteydi. Müslümanlar camilerde ibadet ederken; Hristiyanlar kilisede, Museviler de havralara gidip ibadet etme hususunda özgürce hareket edebilmekteydi.

18.yüzyıla gelindiğinde artık Çerkes toplumundaki pek çok kimse Müslümanlığı kabul etmişti. Osmanlı topraklarına göç sonrası Çerkes din alimlerine Osmanlı Devleti tarafından imam hatiplik belgesi verildiği bilinmektedir. Osmanlı toprakları haricinde Mısır, Kırım gibi bölgelere göç ettirilen Çerkesler arasında da İslamiyet'in yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak Çerkeslerin sürgün edildiği yerlere bakıldığında Çerkes nüfusunun en yoğun olduğu bölgenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin büyük çoğunluğu Müslümandır. Çerkes kültüründe en az din kadar ehemmiyete sahip olan xabze kültürü ve kuralları, 1980'lere kadar Çerkesler arasında tam teşekküllü olarak uygulanmaktaydı. Xabze kurallarının İslam ahlakıyla olan uygunluğu, Çerkeslerin Müslüman olmasında etkili olan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2021: 127-128). İslam dinine haiz olan yasaklar ve haramlar, Çerkes kültüründe utanç ve ayıp kavramıyla özdeşleştirilerek bir toplumsal denetim mekanizması işlevi görmektedir. Yani bir

takım dini yaptırımlar, Çerkes kültüründeki toplumsal denetim mekanizması olan “ayıp” kavramıyla eş sayılmaktadır.

2.2.9. Çerkeslerde Mutfak Kültürü

Gelenekleri doğrultusunda yaşayan Çerkes toplumunda Misafir ağırlamak önemli bir davranıştır. Evi her daim misafirlere açık olan Çerkesler, evine gelen kim olursa olsun onları daima iyi ağırlamak için gayret etmektedir. Bu nedenle evlerinde misafirlere özel hazırlanan “Haç’eş” adı verdikleri misafir odaları bulunmaktadır. Eğer bir Çerkes evinde misafir odası yoksa bu büyük bir ayıp olarak karşılanır. Bunun dışında gelen misafiri iyi ağırlamamak, onların karşısına asık suratla çıkmak, güler yüz göstermemek de büyük ayıplardandır (Zihni, 2019: 179). Misafir ağırlanırken elbette ki onları en güzel şekilde ağırlama biçimi birbirinden güzel, özenle hazırlanmış sofralardır. Gündelik yaşam pratiklerinde uygulanan xabze kurallarının, sofrası kültüründe de uygulandığı görülmektedir. Çerkeslerin mutfak ve sofrası kültüründe yerine getirdikleri kurallara bakacak olursak (Berkok ve Toygar 2002’den aktaran Acar ve Karaosmanoğlu, 2019: 183):

- Çerkes kültüründe yemeğe öncelikle yaşı büyük olan kimseler başlamaktadır. Erkekler, kadınlar ve çocuklar sofranın ayrı yerlerinde oturmaktadır.
- Eğer eve gelen misafirin yaşı ev sahibinden küçükse, sofraya ev sahibinin buyur etmesiyle misafir oturmaktadır. Yemek yemeği ev sahibi başlatırken, yemek öncesinde iyi dileklerin söylendiği konuşmayı ise eve gelen misafir yapmaktadır.
- Evde bulunan küçük çocuklar, evin yaşlıları ve misafirlerinden önce sofradan kalmamaktadır.
- Misafire teklif edilen yemeğin kabul edilmemesi veya akşam tam yemek saatinde evden ayrılmak istenmesi Çerkes kültüründe kabalık sayılmaktadır.
- Davet edilmeden sofraya oturulması görgüsüzlük olarak kabul edilmektedir.

- Çerkeslere ait olan bir atasözünde “*Birlikte yemek tatlıdır*” denilmektedir. Dolayısıyla yemek vesilesiyle bir araya gelip toplanmak Çerkes kültüründe önemli bir yere sahiptir.
- Yemek yemek ve sofrada birlikte bulunmak Çerkes kültüründe yalnızca gündelik hayatın sıradan bir parçası değildir. Aynı zamanda kalabalık içinde kendini ifade edebilme, dinlenme, dostlukları pekiştirme, problemleri tartışma, paylaşımda bulunma gibi farklı işlevleri de bulunmaktadır.

Çerkes mutfak ve yemek kültürüne baktığımızda ise karşımıza 1000’den fazla yemeğin çıktığını görmekteyiz. Et, süt ve hamurdan yapılan yemekler oldukça fazladır. Yemek pişirme yöntemlerinde en çok kullanılan teknik; fırında pişirme ve haşlamadır. Kızartma nadiren tercih edilmektedir. Sebze yemeklerinin olduğu pek söylenemez. Çavdar, mısır, darı, fındık, ceviz, badem kullanılan diğer ürünlerdir. Genellikle mısır unundan yapılmış yemekler yapılmaktadır. Tuz ayrı bir yere sahiptir ve sade olarak kullanılmamaktadır. Çerkesler 12 baharattan elde ettikleri “Şibjiyşuğu” adını verdikleri Çerkestuzu’nu kullanmaktadırlar. Çerkes kültüründe yemeklerin tadı kadar sunumu ve özenle hazırlanmış olması da önemli sayılmaktadır (Yılmaz, 2021: 117). Çerkeslerde yaygın olan en bilindik yemeklere bakacak olursak:

Şıpsi Paste: Çerkeslerin milli yiyeceği olarak geçen pasta, ekmek yerine geçen bir üründür. Bulgur, tuz ve tavuk suyundan oluşmaktadır. Yoğun kıvam alıncaya kadar tahta kaşıkla yoğrulmaktadır. Servis tabağına koyularak pasta şeklinde kesilip, şıpsi ile yenilmektedir. Şıpsi; un, tereyağı ve tavuk suyundan yapılan bir nevi sos niteliğindedir (Çağlar, 2021: 73). Çerkeslerin sık sık yaptıkları bir yemek olan Şıpsi Paste, özellikle misafirlere ikram etmek için özel günlerde yapılan yemeklerden bir tanesidir. Yapılış şekli ve malzemelerin içeriği Çerkes boylarına göre farklılık gösterebilmektedir.

Fotoğraf 2. Şıpsı Paste

Kaynak: <https://www.gzt.com/lokma/sipsi-paste-sipsi-basta-24848> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Halive: İçine patates veya peynir koyularak yapılan bir çeşit hamur kızartmasıdır. Fakat Çerkesler genellikle Çerkes Peyniri kullanarak yapmaktadırlar.

Fotoğraf 3. Halive

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/317081629987130006/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Haluj: Yapısı itibariyle mantıya benzemektedir. Bir çeşit Çerkes mantısı olarak da bilinmektedir. İç dolgusu olarak; peynir, kıyma ve patates koyulabilmektedir. Üzerine sarımsaklı salçalı sos dökülüp servis edilmektedir. Psi heliva, Hingel ve Psi haluj gibi isimleri de bulunmaktadır.

Fotoğraf 4. Haluj

Kaynak: <https://www.shutterstock.com/tr/search/hingel> (Erişim Tarihi: 05.01.2023)

Velibah: İç i patates dolgulu bir çeşit bazlamadır. Delen adıyla da bilinmektedir.

Fotoğraf 5. Velibah (Delen)

Kaynak: <https://yavuzmental.com/velibah-tarifi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Akdu Sızbal(Çerkes Tavuğu): Çerkeslerin en çok yaptığı yemeklerden bir tanesidir. Özellikle düğünlerde, ağır misafir geldiğinde, bazı davetlerde yapılmaktadır. İki farklı yapımı olan Çerkes tavuğunun biri unlu diğeri ise cevizli yapılmaktadır (Usta ve Yaman, 2020: 1007).

Fotoğraf 6. Çerkes Tavuğu

Kaynak: <https://www.haberturk.com/cerkez-tavugu-tarifi-cerkez-tavugu-nasil-yapilir-hbirt-2539261> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Agudırşısı (Barbunya Yemeği): Barbunyadan yapılan bir çeşit ezmedir.

Fotoğraf 7. Agudırşısı

Kaynak: <https://www.google.com/search> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

İsli Çerkes Peyniri: Taze peynirin tuzlanarak soğutulmasıyla elde edilmektedir. Birkaç gün boyunca soğuk bir ortamda dış yüzeyi sertleşinceye kadar bekletilir. Köy evlerinin ocaklarında kurutularak yapılan isli peynir, günümüzde özel olarak hazırlanmış isleme odalarında yapılmaktadır (Acar ve Karaosmanoğlu, 2019: 179).

Fotoğraf 8. İsli Çerkes Peyniri

Kaynak: <https://www.afyoresel.com/isli-cerkez-peyniri-250g> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Ape Yeşek (Çerkes Tatlısı): yoğurt, irmik, maya, rendelenmiş portakal kabuğu ve yumurtayla yapılan hamurun içine; dövülmüş ceviz ve hindistan cevizi koyularak kızartılan şerbetli bir tatlıdır.

Fotoğraf 9. Ape Yeşek

Kaynak: <https://www.sefabdullahusta.com/recipe/cerkez-tatlisi-tarifi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

2.3. ÇERKES KÜLTÜRÜNDE KADIN OLMAK

Çerkes kültüründe kadına ayrıcalıklı bir değer verilir ve saygı gösterilir. Çerkes kızlarının davranışları oldukça nazik ve vakurdur. Güzellikleri ve fiziksel özellikleri, zarif yürüyüşleri, ince belleri birçok toplum tarafından kabul edilen; Çerkes kızlarının ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İradeleri oldukça kuvvetli olan Çerkes kızlarının aynı zamanda çok becerikli olduğu da bilinmektedir (Dubrovin, 2019: 108). Çerkes kızlarını betimleyen Bilgiç'in (1993: 59) şiirine bakacak olursak;

ÇERKEZ KIZI

*Gözler ela olur beller ince,
Sadık kalır her an sevdiği gence,
Dünyanın en güzel kızıdır bence,
Açan bir çiçektir bu Çerkes kızı.*

*Aileden alır terbiye ahlak,
Zerre kadar iz yok her an alnı ak,
Sanki yeni açmış pembe bir zambak,
Dünya güzelidir hep Çerkes kızı.*

*En güzel yemeği sunar sofraya,
Hep saygılı olur anaya babaya,
Yüzleri benziyor bir dolunaya,
Mehtap kadar güzel Çerkes kızı.*

*Seni anlar ortak olur derdine,
Layık kalır her an senin sevgine,
Setenay, Denef, Sinemis, Gupse,
Güzel isim alır hep Çerkes kızı.*

Oldukça nazlı yetiştirilen Çerkes kızlarının aile içindeki yeri erkek çocuklara göre daha ayrıcalıklıdır. Oldukça serbest ve özgür yetiştirilirler. Erkek arkadaşlarıyla hediyeleşebilir, oturup sohbet edebilir, böyle durumlar kaşenlik kültürünün doğal bir

sonucu olarak olağan karşılanır. Ailesinin bu özgürleştirici tavrına karşılık Çerkes kızları da anne babasına saygısızlık etmeden daima onları gözeterek hareket eder. Ancak toplumsal iş bölümü gereği daha çok hane içinde olan Çerkes kızları annesinin en büyük yardımcısı olarak ev içindeki her türlü işten sorumludur (Yılmaz, 2021: 40). Çerkes kızlarının giyimine bakacak olursak (Mangır, 2016: 21);

Fotoğraf 10. Geleneksel Çerkes Kadın Kıyafeti

Çerkes kızlarına küçük yaştan itibaren evleninceye dek “Pşşe Kaftan” denilen kız kaftanı giydirmektedirler. Pşşe kaftan korsesi genellikle ya deriden ya da ketenden yapılmaktadır. Önden bağcıklı olan bu korseye göğüs altına gelecek şekilde iki tane tahta desteklemektedir (Dubrovin, 2019: 109). Kıyafetlerin en temel özelliği zarif ve sade olmasıdır. Sırma taç denilen “Dişepaue” adı verilen, kaytan ve şeritlerden oluşan zarif bir taç takarlar. Tacın üstünde altın ya da gümüş bir top bulunmaktadır. Tacın tepesi genellikle ya koni şeklinde ya da düz bir biçimdedir. Tacın üzerine “Şamxa” adı verilen pembe veya beyaz bir tül örtülmektedir. Ayakkabıları ve mestleri kırmızı sahtiyadan yapılmaktadır. Eğer resmi bir yere gidilecekse ayakkabıyla birlikte üzerinde şeritler bulunan takunya giyerler. Resmi bir ortam olsun ya da olmasın Çerkes kızları daima kemerini takarlar. Çünkü kemer takmamak saygısızlık olarak adlandırılmaktadır (Zihni, 2019: 154-155).

Çerkes kültüründe kadınlara duyulan saygının gündelik hayatın birçok alanına yansıdığını görebilmekteyiz. Örneğin bir erkek yolda kadınla rastlaştığında ona selam vermek ve evine kadar eşlik etmek durumundadır. Erkeğin atın üzerinde olduğu durumda ise, kadının olduğu tarafa çok yaklaşımadan atın üzerinden inmektedir. Kadın

yanından geçip gittikten sonra atına binip yola devam etmektedir. Çerkes kadınının yanında erkeklerin sigara içmesi, küfürlü konuşması ve laubali davranması hoş karşılanmamaktadır. Çerkes kültüründe kadın, saygı gösterilmeyi hak eden değerli bir kişi olarak görülmektedir (Narcı, 2018: 74). Onun yanında tartışılmaz, kavga edilmez, kılıç çekilmez. Onu incitmek, saygısızlık yapmak, hatırını kırmak ayıp olarak karşılanmaktadır. Bu durum Çerkeslerin bazı atasözlerine de yansımıştır. Örneğin bir atasözünde “*Bir erkeğin değeri, eşine gösterdiği saygıyla ölçülür*” denilmiştir. Başka bir örnekte ise “*Kadından utanmayan erkekte yüz yoktur*” denilmiştir (Yılmaz, 2021: 36). Xabze kuralları Çerkes kültüründe belirleyici bir role sahip olup kadının davranışları üzerinde de etkilidir. Örneğin, kadının yaşı her ne olursa olsun eşi dışındaki erkeklerin yanında yürümek zorundadır. Eğer kadın erkeğin solunda yürürse bu, onların evli olduğu anlamına gelmektedir. İki erkek ve bir kadının yürüdüğü esnada ise xabze kurallarına göre kadın iki erkeğin ortasında yürümelidir. Bir eve ya da herhangi bir mekâna girildiğinde öncelik kadına aittir. Ancak mekândan çıkarken erkek kadından önce çıkmaktadır. Bunun sebebi erkeğin kadını koruyup kollama niyetinde olduğunun göstergesidir. Selamlaşma hususunda, kadının ve erkeğin selamlaşma şekli aynıdır. Kadın ve erkek akraba veya çok yakın dost iseler kucaklaşıp, sarılmalarında bir engel bulunmaz. Fakat bir erkek elinde sigara bulundurduğunda ya da şapkasını çıkarmadığında bir kadına selam vermesi ayıp karşılanır. Eğer bir grubun içerisinde kadın varsa, selam öncelikli olarak kadına verilmektedir. Selamı erkek verirken, el uzatma kadın tarafından beklenmektedir (Kaynar, 2015: 238-239).

Çerkes kızlarının evlenmeden önceki rahat ve özgür hayatı, evlendikten sonra yerini ağır bir sorumluluğa bırakmaktadır. Gündelik hayat içerisinde gelin, diğer aile üyelerinden önce kalkarak evin tüm işlerini yapmaya çalışır. Gelinin geldiği ilk yıllarda yalnızca süt sağmasına ve yemek pişirmesine izin verilmez çünkü bunlar kayınvalidenin görevleri arasındadır. Bir köye yeni gelin gittiğinde o köyde bulunan genç kızlar onu ziyarete giderler ve gelinin çeyizinde bulunan farklı desene sahip işlemeleri onlara öğretmesini isterlerdi. Gelinin bildiklerini diğer kızlara anlatması ve öğretmesi Çerkes toplumu tarafından değerli bir davranış olarak adlandırıldı. Özellikle dikiş-nakış işleri Çerkes kızlarının ve gelinlerinin maharetli olması gereken önemli bir alandı. Gündelik hayatın bir parçası olan dikiş-nakış işleri yalnızca onu yapanların becerisini gösterdiği bir alan değil, aynı zamanda bir kültürel aktarım olarak karşımıza çıkmaktadır (Tok, 2018: 39). Gelin evlendiği ilk yıllarda kayınvalidesi ile aynı odada

oturamamaktadır. Bunun için aradan iki yıl geçmesi gerekmektedir. Kayınvalidesinin izin verdiği ölçüde gelin ailesini ziyaret edebilmektedir. İlk sene ailesini ziyaret etmesine izin verilmemekte yalnızca hastalık vb. durumlarda gitmesine müsaade edilmektedir (Tok, 2018: 58). Bunların yanı sıra Çerkes kültüründe gelin olan kişiye gelin gittiği ailenin soyadını almadan önce kendi babasının soyadıyla çağırılmaktadır. Bu Çerkes kültürü açısından kadına gösterilen değerin işareti olarak kabul edilmektedir (Narcı, 2018: 77). Çerkes kızları gelin olurken onlar için “Wase” adı verilen başlık parası istenirdi. Çerkes kültürüne ait olan bu eski uygulamanın amacı kızlara saygı gösterildiğini ve değer verildiğini göstermek amacıyla istenirdi. Çünkü kız gelin olduktan sonra babası, başlık parası ederince bir hediye olarak kızına takdim ederdi. Başlık parası vermeye gücü yetmeyen kişilere, onların soyundan servet sahibi kimseler yardım etmek durumundaydı. Bu nedenle Çerkes kültüründe yoksulluk, evlenmek için bir engel olarak görülmemekteydi (Kaynar, 2015: 247).

Çerkes kültüründe gündelik yaşam içerisinde uygulanan geleneklerden biri ise kaçınma geleneğidir. Bu geleneğe göre gelinler, kocalarının akrabaları misafir olarak geldiğinde onlarla aynı odada oturmamakta ve onlarla konuşması uygun görülmemektedir. Ancak büyüklerden izin alarak konuşabilir. Konuşma ve aynı odada bulunma durumu, gelinin daha sonraki yıllarda yapabileceği bir şeydir. Evde bulunan en küçük gelin kayınvalidesi ile doğrudan konuşamamakta, isteklerini dile getirememektedir. Söylemek istediklerini varsa şayet büyük gelin aracılığıyla iletirdi. Aynı şekilde kayınpederi ile de gelinin ilk çocuğunu doğuruncaya kadar konuşması yasaktır. Gelinin hane içerisinde konuşması bir yıl geçtikten sonra birtakım hediyeleşmeler sonucunda bir merasimle gerçekleşmektedir (Tok, 2018: 58). Gündelik yaşamda sofrası kültüründe de cinsiyetler arası farklılık bulunmaktadır. Özellikle geniş aile yapısına sahip olanlarda yemeğe ilk önce ailenin en yaşlı erkeği kimse oturur. En yaşlı kimse yemeğini yedikten sonra evin erkekleri ve en son kadınlar yemeklerini yemektir. Eğer çekirdek aile yapısını sahipse bir aile, o zaman herkes aynı sofrada yemek yiyebilmektedir. Fakat büyük ailelerde gelinin sofraya oturup yemek yemesi ayıp olarak karşılanmaktadır. Çerkes kültüründe bunun temelinde saygı yatmaktadır. Yalnızca erkeklerin yanında değil, eğer o ortamda yaşça büyük kadınlar varsa da gelin, onların yanında yemek yememektedir (Tok, 2018: 63).

Evlilikte yeni gelin olmaktan çıkıp olgunlaşan kadının aile içindeki statüsü de değişim göstermektedir. Ailenin en yaşlı kadını “guşe” veya “bısmguşe” olarak

adlandırılmaktadır. Anlamı prenses demektir. Aile üyelerinden büyük saygı gören Çerkes kadını en az eşi kadar ev içinde söz sahibidir. Erkek ve kadın arasındaki iletişimde denge mevcuttur. Erkek bir ortamda eşinden bahsedeceği zaman ev sahibi anlamına gelene “Tıbısım” kelimesini kullanır. Bunu söylemesindeki amaç kadının asıl ev sahibi olduğunu kendisinin de misafir konumunda bulunduğunu kastetmek içindir. Çerkes kültüründe anne kişinin köyünde yaşayan tüm erkeklere dayı denilirken, kadınların hepsine de teyze denilir. Protokolde ya da resmi ortamlarda dayılar amcalara göre daha önceliklidir (Yılmaz, 2021: 35-36).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE BULGULARI

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın metodolojisini etnografik model ve etnometodolojik yaklaşım oluşturmaktadır. Etnografik modelin seçilme nedeni, bireyin ait olduğu toplumsal ortamda gözlemlenmesini ve davranışlarının bulunduğu toplum çerçevesinde yorumlanmasını mümkün kılmasıdır. Etnografik model esas itibariyle içerisinde bir kültür çözümlemesi barındırmaktadır. Bireyin sahip olduğu algı, tutum ve davranışların yanı sıra birtakım grupların ya da toplulukların yapısı, değerler sistemi, davranışları da kültür çözümlemesiyle incelenebilmektedir (Şimşek, 2018: 98). Etnometodolojik yaklaşımın seçilme nedeni ise, bireylerin içinde yaşadıkları toplumu ve gündelik yaşamlarını nasıl anlamlandırdıklarını çözümlemeye olanak tanımasıdır. Aynı zamanda bu yaklaşım bireylerin toplumsal dünyalarında ve gündelik yaşantılarında yaşadıkları deneyimleri nasıl anlamlandırdığına odaklanmaktadır (Çetin, 2017: 92). Bu nedenle Çerkes kültürünü tanımlamakta ve yorumlamakta etnografik model, araştırmanın metodolojik alt yapısını oluştururken; Gündelik hayatta Çerkes kültürünün inşası ve Çerkes kadınların bunu nasıl anlamlandırdığını tespit etmek amacıyla da etnometodolojik yaklaşımın benimsenmesi, etnografik modelle birlikte destekleyici bir alt yapı oluşturmuştur.

3.1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusunu, gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl inşa edildiği ve kadının buradaki konumunun ne olduğu oluşturmaktadır. Bunu tespit etmek amacıyla da sosyo-kültürel, aile ve evlilik, din, eğitim, siyaset ve ekonomik alana dair katılımcılara sorular sorulmuştur. Dolayısıyla araştırmanın amacı, gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl yaşandığının ortaya koyulması ve gündelik hayata yönelik anlam kodlarının Çerkes kadınlar tarafından nasıl oluşturulduğuna dair betimsel bir analizde bulunmaktır.

Gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl inşa edildiğini, bu inşa sürecinin önemli bir öznesi olan kadının konumunu, kendilerini nasıl tanımladıklarını, yer duygularını, dini mensubiyetlerini, gündelik hayat pratiklerinde oluşturdukları sosyal

ve kültürel değerler sistemini ne şekilde yaşadıklarını ve bunu nasıl aktardıklarını ortaya çıkarmak araştırmanın temel problem alanları olup aynı zamanda araştırmanın diğer amaçları arasındadır.

Araştırmayı özgün ve önemli kılan ilk unsur, sosyolojinin alt dallarından biri olan gündelik hayat sosyolojisinin bizatihi kendisinin önemli bir alan oluşundan gelmektedir. Çünkü toplumsal veri olarak kabul ettiğimiz her şey, gündelik hayatın içerisinde gerçekleşmektedir. Gündelik hayat esasen her gün tekrar eden, alışıldık, sıradan olan bir süreçler bütünüdür ifade etmektedir. Gündelik hayat sosyolojisini önemli kılan ise, gündelik ve sıradan olan toplumsal eylemlerin ardında yatan nedenlerin anlamlandırılmasına ve yorumlanmasına olanak sağlamasıdır. Araştırmayı özgün ve önemli kılan ikinci unsur, kültürün gündelik hayatı şekillendirmedeki rolü ve bunun Türkiye’de kültürel çeşitliliğin bir ifadesi olarak Çerkes kültürü üzerinden inşa edilecek olmasıdır. Analize tâbi tutulacak olan kişilerin kadın olmasının nedeni ise, kadınların gündelik hayatın her alanında kültürü yaşayan ve aktaran etkin özne konumunda oluşundan kaynaklanmaktadır. Araştırmayı önemli kılan üçüncü unsur ise, yapılan literatür taramasında Çerkesler üzerinde yapılan çoğu araştırmanın kimlik meselesi üzerinden inşa edilmiş olmasıdır (Boz, 2010; Wakizaka, 2012; Alev, 2012; Arslan, 2013; Budak, 2014; Kantemur, 2018; Akbulut, 2018; Yıldız, 2019; Şahin, 2019; Boz, 2019; Baş Bilge, 2019; Bingöl, 2020). Dolayısıyla yapılacak olan tezde Çerkes kültürünün gündelik hayat ve kadın açısından ele alınacak olması literatüre katkı sağlayacağından önem arz etmektedir.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Gündelik hayatta Çerkes kültürünün nasıl inşa edildiğini ve kadının bu inşadaki konumunu tespit etmek amacıyla araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Gözlem ve derinlemesine görüşme tekniği ile yapılmış olan araştırma, literatür taraması ile desteklenmiştir. Nitel araştırma yönteminin seçilme nedeni, gözlem ve görüşme sonucunda elde edilen verilerin derinlemesine bir şekilde yorumlanarak analiz edilmesine imkân vermesidir. Bireylerin içinde yaşadıkları toplum çerçevesinde ele alınması, davranışlarının bu ölçüde değerlendirilmesi, yaşadıkları deneyimlerin anlamlandırılması nitel araştırma yöntemiyle analiz edilebilmektedir. Nitel araştırma

yönteminde temel gaye, olayları ve olguları genelleme yapmadan kendi bağlamları içerisinde anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 406-407).

3.1.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Analizi

Nitel araştırma yöntemiyle oluşturulan bu çalışmada, yarı yapılandırılmış sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiş olan 20 Çerkes kadın ile yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Kartopu örnekleme tekniği ile diğer katılımcılara ulaşılması mümkün olan ana katılımcı seçilmiş ve bu şekilde katılımcı zinciri oluşturulmuştur (Neuman, 2008: 316). Derinlemesine görüşme yapılmasının nedeni ise, gündelik hayata Çerkes kültürünün yansımaları ve kadınların bu yansımadaki konumunu betimsel bir şekilde analiz edebilmektir. Betimsel analiz, gözlem ve görüşme sonucunda elde edilen verilerin tematik olarak sınıflandırılıp, yorumlanmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 224). Böylelikle gündelik hayatta Çerkes kültürünün ve kadının konumunun ardında yatan anlamlar yorumlanabilecektir.

Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler katılımcıların uygun olduğu günlerin tespit edilmesiyle ev ortamında veya evlerinin bahçelerinde gerçekleştirilmiştir. Aynı ortamda birden fazla katılımcı olmasına rağmen her bir katılımcıyla ayrı ayrı görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 37 dakika sürmüştür. Görüşmeler bilgisayar aracılığıyla deşifre edilerek, katılımcıların gizliliği esas alındığından kişiler K1, K2, K3, K4 şeklinde kodlanmış ve analize tabi tutulmuştur. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme soruları; demografik sorular (Ad, yaş, doğum yeri, öğrenim durumu, mesleki durum, medeni durum, eşinin mesleği, çocuk sayısı) başta olmak üzere; sosyo-kültürel, aile ve evlilik, din, eğitim, siyaset ve ekonomi başlıkları altında şekillenmiştir. Demografik soruların haricinde toplam ana soru sayısı 33'tür.

3.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evreni araştırma verilerini elde edebilmek maksadıyla genelleme yapıldığı elamanlar bütünü ifade etmektedir. Genel evren ve çalışma evreni olarak ikiye ayrılan evren türlerinden genel evren, daha çok soyut bir kavramken; çalışma

evreni araştırmacının ulaşabileceği daha somut bir evren türünü ifade etmektedir. Esas itibariyle evrene dair yapılan sınıflandırma ve sınırlandırma, çalışma evrenini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmaktadır. Örneklem ise evreni temsil etmek üzere belirli kurallara göre seçilmiş kümeyi ifade etmektedir (Karasar, 2004: 110). Buradan hareketle araştırmanın çalışma evrenini Kahramanmaraş ilinde ve Göksun ilçesine bağlı Kamışçık ve Büyükçamurlu köyünde yaşayan  erkes kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Kahramanmaraş ilinde ve Göksun ilçesine bağlı Kamışçık ve Büyükçamurlu köyünde yaşayan 20  erkes kadın oluşturmaktadır. Olasılıksız  rnekleme tekniğiyle oluşturulan araştırmada amaç, evrenin tümünü yansıtacak veriler elde etmekten ziyade, seçilen örneklem üzerinde derinlemesine analiz yapabilme imkanını elde etmektir (şimsek, 2018: 121). Araştırmanın  alışma evreni olarak Kahramanmaraş ve Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesinin seçilme nedeni ise 1860'lı yıllardan itibaren Anadolu topraklarına gelen Çerkeslerin Kahramanmaraş bölgesine yerleşenlerin büyük çoğunluğunun Göksun ilçesine bağlı birçok köye yerleşmiş olmasıdır. Günümüzde Göksun'a bağlı olan  erkes köylerinin sayısı 15'i geçmektedir ( zdil ve Keser, 2020: 214). Dolayısıyla günümüzde hem mevsimsel olarak köylere gidip gelenler hem de tamamıyla kente yerleşenler göz önünde bulundurularak katılımcılar; Kahramanmaraş merkez ve Göksun ilçesine bağlı Büyükçamurlu ve Kamışçık köylerinden seçilmiştir.

3.1.5. Araştırma Etiği

Araştırma için yapılan görüşmeler gönüllülük esasına dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 26.11.2021 tarih ve 2021/11 sayılı toplantısında tez çalışmasının etik yönden uygunluğuna karar verildikten sonra katılımcılara gönüllü katılım formu imzalatılarak görüşmelere başlanılmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılara sürecin nasıl işleyeceğine dair ön bilgiler verilmiş ve istedikleri an görüşmeyi yarıda kesebilme haklarının olduğu hatırlatılmıştır. Görüşme  ncesi katılımcıya, alınacak ses kayıtlarının ve bilgilerin yalnızca araştırma için kullanılacağı ve kişisel bilgilerin tamamen gizli tutulacağına dair güven verilmiştir. Katılımcının devam etmek istemediğinde dilediği zaman görüşmeyi yarıda kesebileceği imk nını tanıyan, rahat ve samimi bir sohbet havası

oluşturulmuştur. Sorulmasından rahatsızlık duyulan soruların katılımcılar tarafından cevaplanması beklenilmemiştir. Aynı zamanda amacından sapan görüşmelere de devam edilmemiştir.

3.1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadaki temel sınırlılık; araştırmanın Kahramanmaraş ili ve Göksun ilçesine bağlı Kamışçık ve Büyükçamurlu Çerkes köyleriyle sınırlandırılmış olmasıdır. Hem maddi olanakların kısıtlı oluşundan kaynaklı hem de kartopu örneklem tekniği kullanıldığından ötürü katılımcılara ulaşabilmek adına araştırmanın örneklemini 20 Çerkes kadınla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla yapılan araştırmadaki bulgular sonucunda genelleme yapılmamakla birlikte, yalnızca seçilmiş bölgelerdeki Çerkes kadınının konumu ve kültürel eğilimleri tespit edilebilmiştir. Aynı zamanda birçok Çerkes boyunun bulunduğu ve her boyun kendine has kültürel farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda katılımcıların Kabardey boyuna mensup oluşları araştırmanın diğer sınırlılıkları arasındadır. Daha kapsamlı bir sonuç elde edebilmek için Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan Çerkes kadınlarına ulaşmak gerekmektedir.

3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle katılımcıların yaş profilinden, evlenme yaşlarından, mesleklerinden, eğitim seviyesinden, medeni durumlarından ve çocuk sayısından bahsedilecektir. Daha sonra araştırmanın bulgularına değinilecektir.

3.2.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında yaş ortalamalarının 49 olduğu; en düşük yaşı 18, en yüksek yaşı 78 olduğu görülmektedir. Katılımcıların en erken evlenme yaşının 14, en geç evlenme yaşının ise 37 olduğu görülmektedir. Katılımcılardan iki kişinin hiç çocuğu olmamakla birlikte; bir kişinin 1, sekiz kişinin 2, yedi kişinin 3, bir kişinin 4 ve bir kişinin 6 çocuğu olduğu bilinmektedir. Katılımcıların 15'i evli, 1'i bekar, 4'ünün ise eşi vefat etmiştir. Eğitim seviyelerine bakıldığında 12 kişinin ilkokul, 2 kişinin ortaokul, 3 kişinin lise, 3 kişinin de üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 16'sı ev hanımı olup; 1 kişinin üniversite öğrencisi, 1 kişinin kuaför, 1 kişinin çocuk bakıcısı ve 1 kişinin ise öğretmen olduğu bilinmektedir. Katılımcılardan 10'u Kamışçık'ta, 8'i merkezde, 2'si ise Büyükçamurlu'da yaşamaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

KATILIMCILAR	YAŞ	EVLENME YAŞI	ÇOCUK SAYISI	MEDENİ DURUM	EĞİTİM SEVİYESİ	MESLEK	YER
KATILIMCI 1	50	23	3	Evli	Ortaokul	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 2	18	-	-	Bekar	Üniversite	Öğrenci	Merkez
KATILIMCI 3	40	25	3	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 4	36	22	2	Evli	Lise	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 5	55	16	4	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 6	72	15	6	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 7	47	37	-	Evli	İlkokul	Çocuk Bakıcısı	Kamışçık
KATILIMCI 8	42	24	3	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 9	78	24	3	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 10	34	20	2	Evli	Ortaokul	Kuaför	Kamışçık
KATILIMCI 11	35	20	2	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 12	40	28	1	Evli	Lise	Ev Hanımı	Büyükçamurlu
KATILIMCI 13	68	14	3	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 14	50	26	2	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 15	60	19	2	Dul	İlkokul	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 16	41	25	3	Dul	Lise	Ev Hanımı	Büyükçamurlu
KATILIMCI 17	63	24	3	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kamışçık
KATILIMCI 18	58	17	2	Dul	İlkokul	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 19	68	16	2	Dul	İlkokul	Ev Hanımı	Merkez
KATILIMCI 20	29	26	2	Evli	Üniversite	Öğretmen	Kamışçık

3.2.2. Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bulgular

Katılımcılara sorulan sorulardan sosyo-kültürel hayata dair olanlar, esas itibariyle gündelik yaşamın en önemli parçalarından biridir. Çerkes kültürünün tanık olunan diğer kültürlerden ayırt edici yanlarının ne olduğu, Çerkes kadınının nasıl tanımlandığı, gündelik hayatta Çerkes kültürünün ne ölçüde sürdürüldüğü, Çerkes dilinin kullanımı ve Çerkes danslarının ve müziklerinin anlamı gibi sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda bulgular analiz edilmiştir.

3.2.2.1. Çerkeslerde Saygı Kavramının Önemi

Gündelik hayatta Çerkes kültürünün ve kadının bu yaşantı içerisindeki konumunu anlamak maksadıyla öncelikle Çerkes kültürüne dair soruların sorulması ve tanımlanması makul görülmüştür. Çerkes kültürünün tanık olunan başka kültürlerden en ayırt edici özelliğinin ne olduğu sorulduğunda istisnasız her katılımcının vurguladığı kavram “saygı” olmuştur.

K1: *“Çerkes kültürünün en belirgin özelliği büyüklerine daha saygılı yaklaşma daha saygılı davranma onların sözünün geçtiği bir ortam.. Ayrıca güven biz de güven planda biz de yakın komşu kızıyla amca dayı hala kızıyla birinci dereceden ikinci dereceden akrabalarla asla evlenilmez. Dayımın halamın çocuğu komşunun çocuğu benim çocuğumdan hiçbir farkı yok. Kültürümüzün en belirgin özelliklerinden diyebilirim.*

K4: *“En büyük farkı genel olarak küçüğe herkese saygı, hürmet, anlayış, adabı muaşerete çok önem verirler ikinci planda da kaba değiller.”*

K8: *“Çerkes kültüründe en önemli şey saygı. Saygıya çok ehemmiyet gösteriyorlar. Hala şu anda bile devam eder. Büyükler yemek yemeden çocuklar dahi yemek yemiyor. İlk oturulacak yer büyüklerin rahatlığı önemli büyüklerin fikri önemli.”*

K10: *“En belirgin özelliği daha saygılı oluyorlar yani büyüklerine karşı falan annelerinin babalarının yanında Türklerde olduğu gibi değil yani. En ufak bir konuşma tarzında falan kesemiyorlar laflarını tabi eskiden daha ağırdı şimdi daha hafif.”*

K15: ‘‘Çok güzel kültürleri olduğu için saygılı oldukları için benim görüşüm bu. Mesela bizlerde büyükler bir yere giderken büyüklerin yolunu kesinlikle kesmeyiz bunlar benim ilgimi çok çeker.’’

Saygı kelimesinin anlamı: ‘‘Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu’’ dur (TDK, 2022). Katılımcıların söylediklerinden anlaşılacağı üzere Çerkes kültüründe saygı kavramı özellikle yaş almış olanlara karşı gösterilen özenli ve ölçülü davranma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yolda yürürken büyüklerin önüne geçilmemesi, sofraya büyükler oturmadan diğer kimselerin oturmaması, oturma düzeninin dahi yaş hiyerarşisine göre şekillenmiş olması bunun en bariz göstergesidir. Bir başka dikkat çekici unsur K1’in söylediği üzere; Çerkesler arasındaki ilişkilerin güven temelinde şekillenmiş olmasıdır. Birinci ve ikinci dereceden akrabalarla evlilik yapılmaması hatta komşularla bile evliliğe yönelik ilişkinin kurulmaması Çerkes halkları arasında birbirlerine karşı güven teşkil eden bir unsur haline gelmiştir.

3.2.2.2. Çerkes Kadın Tipolojisi

Çerkes kadınları kendilerini fiziksel olarak genellikle güzel, beyaz tenli, sarışın, zayıf, ince belli, renkli gözlü olarak tanımlamışlardır. Davranışsal olarak ise narin, zarif ve asaletli olarak tanımlamışlardır. Fiziksel olarak zayıf, ince belli, açık tenli olmak genel kanı itibarıyla estetiksel bir görünüm vermektedir. Dolayısıyla davranışlar da güzelliğin bir ifadesi olan estetik duruşla uyumlu olan nazik, narin, asil olmayı beraberinde getirmektedir.

K1: ‘‘Çerkez kadını kendini her yerde gösterebilecek asaletli bir kadındır. Gösterebilir kendini rahatlıkla bunu bir büyük topluluğun içinde de olsa fark edersiniz çünkü kendini fark ettirir davranışıyla, oturuşuyla, kalkışıyla... Yani bizim bayanlarımızın özgür hareketleriyle hiçbir şekilde bayanlarımız ikinci planda olmaz, eşleri ile eş dururlar. Duruşu hissettirir kendini nerede olursa olsun. Bir kızım iki oğlum var benim. Eşim için kızım vazgeçilmeziydi onu evlendirdik yeni iki ay oldu. Kardeşleri hep derdi, ablamı daha çok öne alıyorsunuz hep onun dediği oluyor diyordu ki her dediği de oluyordu Babamız her zaman onu misafir gibi ağırlamamız lazım derdi.’’

K12: *“Ev kadınları özellikle misafirperverdir. Evine gidene gelene saygısı hürmeti vardır. Evine gelen yabancı sanmaz kendisini yabancılığını hissettirmez yani. Geldin gördün bak kimi tanıyon. Kimseyi. Evliymiş, bekarmış, dulmuş fark etmiyor saat gece on ikide kahveye mi gidek dediler okey oynamaya..Sabahlara kadar. Bizim orada böyle tabi Çamurlu’da. Çerkez diyince şimdi 21 dil var. Her dilin kendine göre farklı adetleri var, farklı gelenekleri var, farklı yemekleri var. Hepsi farklı. Ben sana çamurlu olarak bahsediyorum çamurlu ya gel gör.”*

Kadınlar özellikle kendi habitatları içerisinde güvende hissettikleri için toplumsal statüsü ne olursa olsun özgür bir şekilde hareket edebilmektedir. Kadınların özgürlük alanını belirleyen en önemli faktör ise, kendilerine duydukları özsaygıdan gelmektedir. Çünkü onlar *“oturup kalkmasını bilen, belirli sınırları olan, asaletli kadınlar”*dır.

K2: *“Çerkes kadını çok narin ve zarif olurlar ve çalışkan olurlar. Yani çok çalışırlar. Genelde sarışın ve renkli gözlü olurlar.”*

K3: *“Genelde zariflerdir sakinlerdir ses tonlarını asla büyüklerine yükseltmezler, bakımlılardır, uyumlulardır.”*

K4: *“Fiziksel olarak genelde beyaz tenli, sarışın, çekik gözlü, renkli gözlü, uzun boylu, ince belli diye tarif edilir ama günümüzde öyle bir şey kalmadı maalesef. Özellik olarak da yine saygılılardır, güler yüzlülerdir, belirli sınırları olan insanlardır, girişkenlerdir. Genel olarak da böyle mutlu neşeli insanlardır.”*

K5: *“Çerkes kadını evcimen olur, evine yuvasına sadıktır, uysal, uyumlu her şeyiyle güzeldir Çerkes kadını.”*

K14: *“Çerkes kadını çok değerlidir çok önem verirler çok sayı sayarlar el üstünde tutuyorlar.”*

K15: *“Genelde sarışın oluyolar çoğunun gözleri renklidir. Mesela bir büyük geldiğinde ayağa kalkarlar saygılı olurlar gelen kişiye gayet değer veririz hürmet ederiz. Orada başka bir işi varsa dahi onu bırakırsın gelen misafirle ilgilenirsin. Nazik ve uyumlular. Sessiz ve sakinlerdir.”*

K19: *“Çerkez kadını hürmetli olur, hizmetli olur, utangaç olur, ondan sonra kocasına saygılı olur. Kayın babayı sayar, kayın anayı sayar, onlar abdest aldırır. Eskiden hani testiyle abdest alırlardı ya öyle abdest aldırıyorlardı hürmetten dolayı yani. Her türlü hizmetini yapar şimdi çok az var.”*

K20: *“Yani asalet, asillik o şekilde. Yani günlük hayatta o kadar çok farklılıkları yok da örnek veriyorum kendi ailem eşimle dışarıdayken çok farklı değil de büyüklerin içerisinde girdiğinde ya da bir köy ortamına girdiğinde daha belirgin oluyor. Şehirde çok fazla belirgin değil açıkçası.”*

Çerkes kadınlarının uyumlu, sakin ve evcimen tavırları esas itibariyle Xabze’ye dayanmaktadır. Çünkü Xabze kurallarına göre oluşturulan yaşam biçimi, kadınların kendilerini ifade etme biçimlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Kadınların misafirperver, saygılı, hizmetkar, evcimen olmaları; toplumsal yaşamı şekillendiren Xabze kurallarının gündelik hayatın her alanına sirayet ederek kadınların davranış biçimlerini de şekillendirdiğinin birer ifadesidir. Aynı zamanda ev içinde yapılan hizmetler, misafiri ağırlamalar kadına yüklenen ev içi toplumsal rollerin sonucunda oluşmuştur.

3.2.2.3. Gündelik Hayata Çerkes Kültürünün Yansıması

Çerkes kültürünün devamlılığı ve gündelik hayattaki yeri sorulduğunda katılımcıların neredeyse tamamı kültürlerinin büyük ölçüde devam etmediğini, değişikliklere uğradığını ve Türk kültürüyle bütünleştiğini ifade etmişlerdir.

K1: *“Çok asimile olduk bizim birkaç büyük neslimiz Türk Çerkez evliliğine karşı çıktılar çok karşı çıktılar. O zamanki gençlerden biz çok isyan ettik neden olmuyor neden kabul etmiyorsunuz diye ama bunu evlendikten sonra zamanla anlıyorsun onların aslında hiçbir art niyet yok. Asimile olmamak amaçları.”*

K4: *“Evlenene kadar Çerkez kültürünü öğrenme aşamasında ayrıldım. Sürekli içerisindeydim ailemdeki herkes Çerkez ortamındaydı ama evlendikten sonra kültürümüzde değişiklikler oldu. Eşimin tarafında Türklük olunca benim tarafımda Çerkezlilik olunca biraz daha kayma oldu ama hala Çerkezlerle Çerkez adetlerini yürütebiliyorum.”*

İnsanları bir arada tutan ve kolektif bir bütünlük sağlayan en önemli unsurlardan biri kültürdür. Dolayısıyla kendi etnik kimliğine, diline, geleneklerine benzer kişilerle evlenmenin uyum sağlama konusunda önemli bir faktör olduğu görülmektedir. K1'in söylediklerinden anlaşılacağı üzere, her ne kadar gençler farklı etnik kimliklere sahip kişilerle evliliğin büyükler tarafından karşı çıkılmasına isyan etse de daha sonradan bunun altında yatan esas nedenin asimile olmamak için olduğunu dile getirmiştir. Asimile olma kaygısı, insanların farklı etnik kimliklere sahip kişilerle evlenilmesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. K4'ün söyledikleri bu durumu destekler nitelikte olup, yalnızca Çerkes ortamına girdiğinde Çerkes kültürünü devam ettirebildiği ortaya çıkmıştır.

K2: *“Buna da aslında bi cevap veremiycem. Çünkü tam anlamıyla Çerkes kültürünü biz de yaşamıyoruz. Tamamen Türk kültürüne göre yaşıyoruz.”*

K5: *“Tamamen içiçe geçmiş hatta karıştırılıyor bile artık günümüzde Çerkes kültürüyle Türk kültürü. Yeri geliyor nişan merasimi cenaze merasimlerinde Türk kültürlerinin de içine girdiği oluyor. Yani o en basit örneği cenaze merasiminde ev sahibi kesinlikle yemek yapmaz ama şu anda dışardan da gelen Türk kökenli Kürt kökenli insanlarda olduğu için onların aç kalmaması için ev sahipleri yemek yapıyor artık değişime uğruyor tabii ki.”*

K6: *“Adetlerimiz devam ediyor ama bu hastalık çıktı çikalı devam etmiyor. Tabii ki yemekler yapardık şeyler yapardık gelin getirirken üç gün yemek yapardık.”*

K10: *“Tabii ki de yaşıatıyoruz tabii ki düğünlerimiz yemekli devam ediyor.”*

K11: *“Yani Türk kültüründen baya baya etkilenmiş düğünlerimiz bile yani ben şu an düğünden geliyorum düğünlerimiz bile artık Türklere doğru kayıyor yani. Farklı değil aslında Türklerle Çerkesler iç içe artık. O öncedenmiş Çerkes, Türk, Kürt ayrımı.”*

K16: *“Etkilenmez mi artık Türk kültürüne uyum sağlıyoruz yavaş yavaş önceden öyle değildi hani artık onların kültürüne uyuyoruz gibi bir şey oldu üniversiteyi de şuydu buydu milletin durumuna göre artık kültürümüz bitiyor gibi bir şey oldu.”*

K19: *“Türklerin içinde kaldığım için Türk kültüründen etkilendim Çerkezce neyi bile unuttum adetleri sürdürüyoruz. Çerkez yemeklerini hiç de yapmıyorum Türk yemeklerini yapıyorum mesela hıpşa diyorlar ben onu bilmem bile.”*

Katılımcıların söylediklerinden anlaşılacağı üzere Çerkes kültürü gündelik yaşamın içerisinde Türk kültürüyle bütünleşmiş olduğu ve katılımcıların çoğunun kültürünü devam ettirme hususunda eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonraki başlıklarda değinileceği üzere Çerkes kültürünün devam ettirildiği alanlar yalnızca yemekler ve düğünler olmuştur.

K3: *“Anne babaya çok görünmezler hamilelik sürecinde çok fazla belirgin kıyafetler falan giymezler. Daha saygılılardır çocuk doğduktan sonra mesela çocuklarını kucığına almazlar, büyüklerinin yanında sevmezler. Ben devam ettirmedim ama annemler babamlar yaptılar ama benim çocuklarımda yapmadılar mesela Çocuklara Çerkez ismi koymadık ama koyanlar var yemeklerimizi yapıyoruz.”*

K4: *“Doğumla alakalı pek bir bilgim yok benim belki eskiler biliyordur ama şey var mesela bir evde hasta olduğu zaman evin tepesine çörek gibi bir şeyler yapılıp konulmuş bu evde hasta var diye insanlar da onu fark eder ona göre davranırlarmış evin önünden geçerken tabi günümüzde pek kalmadı çok nadir bu Düğünlerde bir geleneğimiz var mesela erkek evinde sabah erkenden kalkılır Çerkez bayrağı hazırlanır bayrak dediğimiz şeyde artı şeklindeki ya da çapraz şeklindeki bir tahta parçasına hediyeler konur çikolatalar havlular şekerler ne bileyim ufak tefek böyle anahtarlıklar süslenir köy köy dolaştırılır o düğünümüz var diye bu gelenekler mesela devam eden gelenekler. Ben sürdürmüyorum çünkü onu yapacak ortamda değilim. Birincisi etrafımda öyle insanlar yok Çerkez yok. İkincisi de daha çocuklarım evlenme yaşında olmadığı için ilerde etrafımda bir Çerkez varsa tabii ki yapmak isterim düğünümüzü bile bir Çerkez düğünü Çerkez geleneklerine göre yapmak isterim. Yemek kültürünü devam ettiriyoruz yaparız çok da severiz Eskiden çok giyilirmiş bu aralarda yeni yeni tekrardan eskiye bir dönüş gibi bir şey başladı düğününde nişanında normal gelinlik yerine Çerkez kıyafeti giyenlerde var.”*

Çerkes kültürüne özgü geleneklerin ve adetlerin devam edememesindeki en önemli unsurun kişilerin sosyal çevresinde Çerkeslerin olmayışdır. Bir kültürün yaşatılması, onu devam ettirecek paydaşların olmasıyla mümkündür. Paydaşların yokluğu diğer bir anlamıyla azınlıkta olmak, kültürün devamlılığı açısından olumsuz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

K9: *“Çerkez kültürüne göre yaşıyoruz. Düğünde Eş dost toplanır en yaşlılar en yakınlar daha ağır şeyler götürür ona göre herkes bir hediye ile gider. Normal şartlarda kızda istese erkekte istese evlenmeyi bunu anneleriyle ya da babalarıyla konuşmazlar. Önce ablası varsa ya da amcasının kızı varsa kendi paydaşları ile o iş yürür anneye babaya dolaylı olarak bildirilir, eğer anne baba onaylarsa o iş o şekilde devam eder. Ya da oğlan kız herhangi bir şey ortada yoktur ebeveynler çocuklarını vermek istiyorlar yine de çağırıp ben seni falanca ile evlendirmek istiyorum demezler yani evlilik mevzusunu ana babayla konuşmazlar şu anda tamamen terse dönüyor. Türk kültürüne dönüyoruz orijinal şekli bu. Diyelim ki anlaşılar kızı istemeye gittiklerinde yine anne baba gitmez sülalenin içerisinde yani sözü dinlenen konuşmasını bilen bir büyük ailenin adına kız istemeye gider genelde erkek olur. O tarafta da kızın anasından babasından istemezler kız tarafı da %80 %90 amca tarafına düşürür amcalarıma şey yapar kız istemeye bize gelmeyeceksiniz filancaya gideceksiniz diye evin büyüğüne gidilir yani.*

K13: *“Valla kızım Türkler daha serbeş daha özgür oluyor. Herkeslerden daha sıkı hele ben geldiğimde beni öyle sıktılar ki erkekler öyle değildi serbeş daha iyi oluyor. Mesela adet adet diyorlar durmadan adet yapanlarda bir büyüğün yanında yemek yiyemezsin, bir arada oturamazsın, kocanla oturup yemek yemezsin, büyüklerle kayın babana sesin gitmez.”*

K20: *“Eskiye nazaran adetler çok farklılaştı ama benim bildiğim adet farklılığı genelde düğünlerde ya da toplumsal davranışlarda farklılık yaşıyoruz genelde. Yani mesela gelinin kızın hal hareket tavır davranışı büyüklere karşı onlara göre davranması gerekiyor o şekilde farklılıklar var yani mesela büyük bir otururken gidip en başa oturamazsın bir ortamda gelin sen hele dikkat edeceksin askeriye gibi kademe kademe erkek varken kadın*

oturmaz kadın varken çocuk oturmaz en altta gelinler var. Şöyle derler Çerkez'in kızı olacaksın Türk'ün gelini olacaksın. Ama çok şükür memnunum gene de gelin olarak.''

Çerkes kültüründe karşımıza çıkan önemli bulgulardan biri ise sosyal yaşamdaki hiyerarşik düzendir. Toplumsal yaşamda ve aile içerisinde saygı kavramı büyük önem arz ettiğinden kişiler arasındaki iletişim biçimi de saygıyı korumak amaçlı, mesafeyi beraberinde getirmiştir. Bir genç kız ya da erkek evlenmek istediğini doğrudan anne babalarına söyleyememekte, arada bir aracı konumda olan birisi bulunmaktadır. Bu yalnızca evlenmek isteyen kişiler için değil, aynı zamanda gençlerin evlenmek istediklerini dile getiren aileler arasında da olmaktadır. Genellikle kız isteme merasimine annenin, babanın varsa onlarla aile büyüklerinin gittiği bilinmektedir. Ancak Çerkes kültüründeki en belirgin farklılık, isteme merasimine anne ve babanın katılmayıp, Ailenin adına kızı, o sülalede sözü geçen her kimse o gitmektedir. İstenilecek olan kızın ailesi de bu merasimde bulunmayıp, o ailenin de sözü geçen kimse ondan istenmektedir. Bu genellikle baba tarafından olan kimselerdir.

K6: *“Çerkez kadınların çok şeyleri var vallaha çok adetleri vardır. Kaynanayla görüşmezlerdi kayın babayla görüşmezlerdi en sonunda görüşürlerdi. Eskiden de onlar şimdi kalmadı benim gelinler hangisini getirdiysem hepimiz oturduk beraber aynı sofraya yedik önceden ben hiç oturmadım kayın babamla benim kocam çocuklarım hiç babasının yanındayken elini almadı utancından hiçbir çocuğunu. Bu en büyük oğlum evlendi gel oğlum gel dedi çocuğunu sevdi. Benim beyim dedi sen utanmıyor musun? Yav dedim sen annen öldü babam öldü eline almadın bırak çocuk sevsin aha bak sevmedin uzaklaştı sende korkusundan dedim, yanına gelip birisi oturamıyor dedim korkusundan dedim. Çok da dövüştüm amma yok.'"*

Çerkes kültüründe yaygın olan “Çerkez'in kızı, Türk'ün gelini olacaksın” sözü, bu kültürde gelin olmanın zorluğunu anlatan önemli bir sözdür. Oturma düzeninden yemek yeme alışkanlığına kadar kadınlar -özellikle gelinler- hiyerarşik düzenin en altında bulunmaktadır. Büyüğün yanında veya eşinin yanında yemek yiyememek, kayınpederiyle konuşmamak ya da ona sesini duyurmamak bunun en bariz örnekleridir. Hem kadını hem de erkeği kısıtlayan diğer bir örnek ise; büyüklerin yanında çocuklarını sevelememektir. Saygı kavramının başrol oynadığı Xabze

kurallarına göre yaşamak sosyal ve gündelik yaşamın her yerine işlemiştir. Her ne kadar günümüzde bu zorlayıcı adetler devam ettirilmese de katılımcıların yaş ortalamasının 49 olmasından kaynaklı birçok katılımcı yeni gelin olduğunda bu zorlukları yaşamıştır.

K12: *“Türklerle Çerkezler arasındayım ama onlara ayak uydurmuyorsun biz yine kendi bildiğimizi yapıyoruz kendi kültürümüzü devam ettiriyoruz. Bak ben Türklerin içindeyim binada bir cumalarımız da bir araya geldiğimizde eğer benden büyük biri içeri girmişse ben kalkarım ha ya onlarda o yok o kendi Türkler arasında büyükmüş küçükmüş şey yok gel otur diyen yok. Büyük burada oturur küçük şurada oturur niye küçük önce gelmiş oturmuş. Ben ne yaparım ben başköşede oturuyorsam kalkarım onu o tuttururum. Ben onun evine gittiğim halde başka bir yere gittiğimizde de aynı bunun farkındalar. Düğünlerimiz cumadan başlardı tabi şimdi bitti düğün salonlarımız sağ olsun salonlar bitirdi. Dışarıya giden de var içerde evlenen de var artık şimdi hangisi işine gelirse.”*

K15: *“Hayır Çerkez kültürünü artık yaşamıyoruz o bitti köyde bile yok keşke olsaydı ama başka köylerde varmış hatta ben gideceğim çocuklara dedim mutlaka gideceğim oraya oğlumu oradan evlendireceğim dedim. Onların adetlerini bir görsen masalar kuruluyor hani şimdi bir yerden misafirler geliyor ya taa oraya kadar gidip onları karşılıyorlar giderken de aynı şekilde yolluyoruz taa nereye gidene kadar o örf ve âdet hâlâ onlarda var oranın büyük erkekleri geldiğinde tamade diyoruz biz onlara. Hepsine hoşgeldin derler gelenlere. Doğum yapanlara hatize yapılır...”*

K18: *“Hani kültür olarak mesela ben kardeşimin kızını evime getirebiliyorum üç ay kalabiliyor onunla benim erkek oğlum olsa dahi onu kardeş olarak..akraba evliliği yok. Komşu kızlarını akraba kızlarını kendi aileleri gibi korurlar onun namusuna hiçbir şey getirmezler her şekilde korurlar kendi evlatları gibi o çok güzel mesela hoşuma gidiyor. Çerkeslerle birlikte olduğumuz zaman yaşıyoruz onun dışında komşumuz mesela Türk, Çerkez kültüründen hiçbir şeyi anlamadığı için onlara göre davranıyoruz ama Çerkezlerle birlikte olduğumuz zaman yine aynı bizim kültürlerimizle devam ediyoruz ama gündelik hayatta daha çok Türk kültürüne göre*

davranıyoruz. Doğuma dair öyle bir adet yok sadece aynı herkesin yaptığı gibi normal şeyler bizde de aynı hedik dökülüyor ona göre ufak tefek hediyeler alınıyor genellikle Türk ismi koyuyorlar çocuklarına eski Çerkezler kalmadı.’’

Çerkes kadını tanımlayan en önemli özelliklerden biri olan ‘saygılı’ olmak, gündelik yaşam içerisinde hangi ortamda olurlarsa olsunlar ödün vermedikleri davranışların başında gelmektedir ve bu saygı kavramı kendi kültürleri çerçevesinde tanımladıkları bazı davranış kalıplarını temsil etmektedir. Örneğin içeri biri girdiğinde ayağa kalmak, yaşlı ise ona baş köşeyi vermek gibi... Bu noktada araştırmacının yaşadığı bir olay, saha gözlemi ve bulguları açısından önem arz etmektedir. Araştırmacının kendisi Çerkes olmasına rağmen bu kültürde büyümemiştir. Saha sürecinde akrabalarının evinde kalmıştır. Evin büyüklerinden biri dışarıdan gelmiştir ve ilk içeriye girdiğinde araştırmacı her kültürde yaygın olduğu gibi ayağı kalkmıştır. Bu hemen hemen her kültürde görülebilen bir davranış biçimidir. Ancak bahsi geçen evin büyüğü başka bir odaya gidip tekrar içeri geldiğinde araştırmacı tekrardan ayağa kalma ihtiyacı duymamıştır. Tam da bu noktada uyarılmış ve Çerkes kültüründe bunun çok önemli bir şey olduğu, içeri her girildiğinde odada bulunanların yerinden kalkması gerektiği, saygılı olmanın bunu gerektirdiği evin büyüğü tarafından dile getirilmiştir. Anlaşılacağı üzere yaygın olan kültürel davranış, yaygın olmayan kültürlerin nazarında eriyebilmekte, hatta farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu nedenle herhangi bir kültüre ait davranış kalıplarını ve anlamlarını o kültürün kendi iç dinamiğine göre anlamak ve aktarmak önem arz etmektedir.

Bulgulardan bir diğeri katılımcıların söylediklerine göre, kendilerini ifade etme ve davranış sergileme hususunda her ortamda Çerkes kültürüne göre hareket ettikleri ancak Türklerin çoğunlukta oldukları ortamlarda onlara uyum sağladıkları ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğu, akrabalarıyla bir araya ya da Çerkes olan kimselerle bir araya geldiklerine çoğu kültürel değerlerini devam ettirdiklerini dile getirmişlerdir. Bunun en belirgin örneklerinden biri yemeklerdir. Pek tabi düğünler, cenazeler ve doğumlarda yapılan yemekler de buna dahildir. Çünkü yemek, tarih içerisinde insanları bir araya getiren önemli bir birleştirici unsurdur. Birliği, bütünlüğü sağlama törenleridir. Çerkes kültürünün birçok adetleri ve gelenekleri yok olmasına rağmen, özellikle düğünlerinin ve yemeklerinin devam etmesinin ardında

yatan temel motivasyon yemeğin ve düğünlerin birleştirici, bütünleştirici bir güç olmasıdır.

3.2.2.4. Gündelik Hayatta Çerkes Dilinin Kullanımı

Katılımcıların büyük çoğunluğu Çerkezce bildiklerini ancak bunu gelecek kuşaklara aktarmada zorluklar yaşadığını dile getirmişlerdir. Bu zorluğun karşısında bir direnç geliştirdikleri ve çocuklarına bunu aktarmak istedikleri aşikardır. Her ne kadar çocuklar toplumsallaştığı mekanlar içerisinde dil öğrenimine cevap üretemese de aileler, atalarından getirdikleri ‘*kültürel vicdan*’ sesini susturmayıp çocuklarına dillerini aktarmak istemektedirler. Dili aktarma ve konuşma hususunda bir diğer bulgu ise, ailelerin kendi içlerinde boy farklılığından kaynaklı zorluk yaşamasıdır. Örneğin K15’in ifadelerine bakıldığında kendisi Çerkes boylarından Kabardey eşi ise Çeçen olduğundan, boylar arası dil farklılığı çocuklarına aktarım konusunda ikilik çıkarmıştır.

K1: *“Elimizden geldiğince hem sürdürüyor hem de çocuklarımıza öğretmeye çalışıyoruz fakat yani dili öğretemiyoruz dil sorununuz sıkıntımız var çünkü çocuklar öğrenemiyor. Bizim de yakın zamana kadar öyle yani eğitici imkanlarımız olmadı. Konuşma şekli ile de öğrenemiyorlar yani sadece konuşmayla olmuyor çocuklar hep dışarda okula başladılar mı okula gitmeye başladılar mı artık hep içiçesiniz. Türklerle birlikte bilmiyorum yani o yüzden biraz sıkıntı çekiyoruz ama öğretmeye de çalışıyoruz elimizden geldiğince.”*

K3: *“Çok bilmiyorum ama anlıyorum ortamında daha çok Türkçe konuşulduğu için Türkçeyi daha çok konuşuyoruz.”*

K5: *“Çerkezce biliyorum Türkçe konuşuyorum çocuklar Türkçe bildiği için. Çocuklar Çerkezce bilmiyorlar eşim biliyor eşimle konuşuyoruz. Babaannenin dili farklı Çerkez hapsek derler ya biz anlamıyoruz bizimki farklı dil. Kabardey. O bizimkini anlıyor ama biz onunkini anlamadığımızdan çocuklara öğretemedik.”*

K8: ‘‘Tabii ki çok etkilendi etkilenmemesi imkânsız. Ben Çerkezce konuşuyorum çocuklarım anlamıyorlar. 1-2 yaşına kadar konuştuk ama Türkçe cevap verince Türkçe devam ettik maalesef.’’

K9: ‘‘Normal şartlarda bir dili kadın yaşatır erkek değil kadın eğer dil biliyorsa o değil çocuklarına miras kalır eğer yaşadığın toplumda Çerkez toplumu bile olsa evlendiğin kadın senin konuştuğun dili bilmiyorsa orada eşiyle kullandığı ortak değil çocuklarına öğretir. O yüzden erkek Çerkez olur kadın Çerkez olursa ikisi de dil biliyorsa o dil çocuklarına miras kalır ama kadın Türk erkek Çerkez olursa çocuklarıyla da Türkçe konuşacaklar o zaman Çerkezce ölür. O zaman o dilin yaşayabilmesi için çoğunlukla kültürün ve dilin yaşayabilmesi için kendi dilinden olan kendi kültürünü yaşayan insanlardan tercih ediliyordu. Ama şimdi televizyonların evlere girmesinden sonra işte genelde Türkçe konuşulmaya başlandı çocukları televizyon yetiştirdiği için de dil tamamen asimilasyonla uğramaya başladı.’’

Katılımcının tespiti araştırma bulguları açısından büyük önem arz etmektedir. Bir dili yaşatanın erkek değil kadın olduğunu iddia etmektedir. Böyle düşünülmesinin nedeni toplumsal cinsiyet rolleri bakımından kadına yüklenen çocuk bakımı misyonundan kaynaklanmaktadır. Kamusal alandan uzaklaştırılıp ev içi işlerle ilgilenen kadınlar, bunun doğal bir sonucu olarak çocukların yetiştirilmesi ve bakımıyla da kadın ilgilenmektedir. Çocuk gün içerisinde anne ile en çok vakit geçirdiği için hal, tavır, hareket, konuşma gibi temel beceriler açısından annesini taklit ederek öğrenmekte ve yaşama katılmaktadır. Dolayısıyla katılımcının tespiti dilin gündelik yaşam pratikleri içerisinde kullanımı açısından doğru bir yargı taşımaktadır. Çerkeslerin kendi etnik kökeninden evlenme isteğinin ardında yatan temel motivasyonlardan biri de kültürel aktarımın ve soyun devam ettirilmesidir. Bu noktada Çerkesler çocuğunun annesinin Çerkes olmasını önemsemektedir. Fakat her iki katılımcı Çerkes olmasına rağmen söylediklerinden anlaşılacağı üzere Çerkes dilinin kullanımı zayıflamaktadır. Bunun esas nedenini ise teknolojinin bir uzantısı olan televizyon kullanımına dayandırmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi ve her evde televizyon bulunması kitle kültürünü empoze etmekte, kendi yarattığı kültürel hegemonyayla azınlık dillerinin gittikçe yok olmasında önemli bir rol oynamaktadır.

K12: *“Çerkezce ben konuşamıyorum o yüzden öğretemedim çocuğuma. Anlıyorum ama dilim dönmiüyor yani evdekiler herkes Çerkezce konuşuyor bir ben..Çünkü ben hep dışardaydım liseyi dışarda okudum ondan sonra İstanbul’a gittim çevrem hep Türk’tü. Eve geldiğim zaman ben Türkçe konuşuyordum onlar bana karşılık Çerkezce cevap veriyordu.”*

K15: *“Dil çok az konuşuluyor sadece Çerkezler de değil Çeçenler de de böyle ama çok isterdim. Benim kız dedikine anne keşke dedi bize öğretseydin ama iki taraflı konuşulmadığı için bir yan Çerkez diğer yan Çeçen... Çeçenlerin dili farklı. Ama çok seviyorum Çerkezceyi süper konuşuyorum. Çeçence sıfır. Gündelik hayatta Türkçe konuşuyorum keşke benimle konuşan olsaydı. Çerkezce dili çok seviyorum. Bazen kız kardeşime bir şeyler anlatmaya kalkıyorum ama oda çok bir şey bilmiyor ama hakikaten bilmek gerekiyor.”*

K16: *“Ben elimden geldiğince sürdürmeye çalışıyorum çocuklarıma anlatmaya çalışıyorum ama ne kadar da olsa unutuyorsun. Mesela en basiti konuşmadan başla mesela ben konuşsam çocuklarım anlamıyor. Mecburen Türkçe konuşuyorsun. Çocuklarıma öğrettim aslında biliyorlar ama okula başlayınca zorlandılar Türkçe kolaylarına gitti. Hani şimdi de bize gülecekler diye dediğimiz anlamayacaklar diyor çocuklarda artık konuşmuyor unutuluyor haliyle.”*

K18: *“Diyorum ama bazı kelimeleri unuttum Türklerle yaşadığımız için gündelik hayatta daha çok Türkçe konuşuyorum. Çerkez komşumuz olmadığı için Türkçe devam ediyor. Çerkezlerle bir araya geldiğimizde Çerkezce konuşuruz. Çerkez dernekleri var bize ait kültürleri değerleri bu dernekler aracılığıyla yaşıyoruz.”*

Katılımcılardan yalnızca üç tanesi gündelik hayatta daha çok Çerkezce konuştuklarını ifade etmişlerdir. Hatta görüşme esnasında katılımcılardan biri Türkçe konuşmakta zorluk çektiği için bir başkasından yardım alınarak çeviri yapılmıştır.

K17: *“Ön Çerkezce konuşabiliyorum çocuklarımda anlıyorlar. Benim kız konuşuyor, oğlanlar anlıyor sadece ama bizim dil yok olmak üzere. Gündelik hayatımda karışık ikisinden de konuşuyorum.”*

K7: “Çerkezce biliyorum çocuğum olsaydı da öğrettirdim Türkçeden önce onu öğrettirdim eşim de Çerkez. Gündelik hayatta daha çok Çerkezce konuşuyorum. Çerkezce konuştuğum için Türkçe cevap veremiyorum biz Türkçe konuşmuyoruz hep Çerkezce konuşuruz.”

K14: “Çerkezce konuşmayı biliyorum çocuklarıma da öğrettim sürekli çocuklarımı Çerkez kültüründen ayırmıyorum gündelik hayatta daha çok Çerkezce konuşuyorum.”

Bu üç katılımcının gündelik hayatta Çerkezce konuşmasının ilk nedeni kırsal bölgede yaşıyor olmaları ve çevresindeki insanların Çerkes olmasıdır. Bu da bizlere bir dilin ve kültürün devamlılığında etkili olan en önemli faktörün, o kültürü benimseyen insanların aynı mekânı paylaşmaları gerektiğidir. Mekân, insanların kültürel olarak kendi benzerlerini bir araya getirdiği ve onların iletişim kurmalarına aracılık ettiği müddetçe anlamlıdır. O mekânın dışına çıkıldığında kendisi öteki olmakla birlikte, o mekâna dışarıdan biri girdiğinde bizatihi giren öteki olmak zorundadır. Toplumsal aidiyetin en önemli başlangıcı dildir. Bu yüzden katılımcıların neredeyse tamamı, yalnızca Çerkeslerin bulunduğu cemaate girdiğinde Çerkezce konuşabilmektedir.

3.2.2.5. Düğünler, Danslar ve Müzikler

Çerkes kültürünü diğer kültürlerden ayıran en belirgin farklılıklarının başında düğünleri, dansları ve müzikleri gelmektedir. Katılımcıların birçoğu danslarının ve müziklerinin bir anlamını olduğunu ancak bunun ne anlama geldiğini tam olarak bilemediklerini dile getirmiştir. Anlamının ne olduğuna dair bilgisi olanlar da meşhur olan Ağlatan Qafe adlı müzik eşliğinde ettikleri dansın, kavuşamayan iki gencin hikayesine dayandıklarını anlatmışlardır. K1’in ifadelerine bakıldığında, danslar ve müziklerin insanların kültürel hafızalarında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Katılımcıya Çerkes danslarının ve müziklerinin ne anlama geldiği sorulduğunda, sanatın tınıları ona geçmişini anımsatmıştır. Çerkes sürgününde yaşanan acı deneyimlerin, insanların danslarına ve müziklerine yansıdığı görülmektedir.

K1: “Dansın hikayesi evet var Ağlatan Qafe’imiz var iki gencin arasında geçen hikâyeyi anlatır. İki gencin kavuşamaması. Biz sürgün çocuklarıyız o

eskilerimizin hepsinde hüznü olanların hepsinde o kadar ağır o kadar zor şeyler var ki. Düşündüğüm zaman ben bazen geriye dönük atalarımız ne yapmış nasıl yaşamış nasıl gelmiş Türk sağ olsunlar Türk halkı sahip çıkmış, Türkiye kucak açmış. Büyük bir çoğunluğumuz bedel ödemişiz, büyük bedellerle kabul edilmişiz ama yine de kabul ettiler Allah razı olsun. Ama düşündüğüm zaman nefesim daralıyor. Okuduğum bir yer beni çok etkilemişti. Annem diyor yabancı askerlere kendini beğendirmesin diye üzerine çok affedersiniz tezek sürerdi bana bir kötülük yapmasınlar korkumdan yaklaşmasınlar bana diye. Ne kadar ağır bir durum çok büyük çok büyük zorluklarla gelindi.’’

K4: ‘‘Çerkez müziğine baktığınız zaman at ayak seslerinin melodilerinden oluşmuştur bu savaşı güçlü olmayı anlatır hatta erkek kıyafetlerinin o desenlerine renklerine baktığınız zaman kartallar dikkate alınarak yapılmıştır. Orada bir güç gösterisi vardır aslında bayanların ki de her türlü zorlu ortamda erkeğine saygı yardım ve nezaketi ve asaleti ön plana sunar. Müziğine kıyafetlerine ve danslarına baktığımız zaman bunu görürsünüz zaten o dik duruşuyla sert yapılan el kol hareketleri ile bir görüş gösterisi vardır kadınlar da çok zariftir.’’

K9: ‘‘Kafkasya’da yaşayan insanların erkeklerin ağırlıklı o dönemde çoğunun savaş mevzularının olmasından ötürü erkekler bir arada olurlardı artı bunlar bir savaş mevzusu varsa dağlarda Taşlar da bir yerlerde toplu halde olurlardı bir de Kafkasya soğuk bir memleket. Normal şartlarda soğuk bir yerde kalınca üşürsün buralarda hem kendi adına eğlenmek adına hem de ısınmak adına kendilerince geliştirdikleri oyun çeşitleridir bu oyun çeşitleri zamanla düğünlerin içerisine girer yani ortadan kalkmasın kaybolmasın diye durumlardan dolayı düğünlerin içerisine girdi oralarda oynanmaya başlandı.’’

K15: ‘‘Bir tane beyefendinin sevdiği bir kız varmış. Ağlatan dans var ya hani o çok seviyormuş o kızı kendi anlatamamış dileğiyle sözleriyle haber göndermiş anlatamamış bir türlü almış eline akordiyonu sevdiğini o akordiyonla anlatıyor Ağlatan Qafe oradan geliyor. Kadının konumu daha çok orada erkeğe uyum sağlayan daha zarif. Bayan orada kendi kişiliğini

ve özelliğini öne çıkarmaya çalışıyor oynayarak erkekte zaten ayrı bir güç gösterisi var.”

Çerkes danslarının ne anlama geldiğine bakıldığında ortaya çıkan bir diğer bulgu, Çerkes halkının sürgünden önce soğuk bölgede yaşamalarından dolayı ısınmak ve eğlenmek için hareketli danslara yöneldiği ortaya çıkmıştır. Gelecek kuşaklara aktarılması için de düğünlerde de bu danslar oynanmaya başlanmıştır. Çerkesler kültüründe atın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yüzden K4’ün ifadelerine bakıldığında, Çerkes melodilerinde atların ayak sesleri olduğu söylenmiştir. Bu danslarla güç gösterisinde bulunan Çerkeslerin, savaşçı bir kültüre sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

K8: *“Tabii ki bütün şarkılar yaşanmış ve bu yaşantı üzerine söylenmiş anlamları da onu içeriyor. Mesela hızlı oynananlar var ona kajuk derler o bir eğlence kadar. Qafe derler mesafeli bir danstır Türklerin yaptığı dansın aksine yine iki kişi oynanır mesafeli oynanır. Gelin çıkarken ayrı çalar gelinin çıkma müziği başkadır. Hepsi anlam yüklü anlayan için. Qafe dediğimi kadın yönetiyor kadının hareketine göre erkek gider veya gelir veya döner. Kajuk’da erkek yönetir.”*

K7: *“Tabii ki örf ve adetlerimiz için Çerkez dansının bir önemi anlamı vardır bizim için çok değerli dans ederken kadın erkeğe sırtını dönmez saygıdan bunlar örf ve adetler öyle olduğundan saygıdandır.”*

K20: *“Erkek orada haşin bir kartal tarzı kartal gibi koruyucu kollayıcı kız daha narin bir şekilde uyum sağlayan kuğu gibi.”*

K10: *“Bence seviyeli bir dans el ele tutuşmadan karşılıklı daha seviyeli bir dans bence o. Çerkezlerde dansı kadın yönetir.”*

K9: *“Normalde bir kız bir erkek olarak oynanıyor oyun oynarken de kız asla ve asla oynadığı erkeğe sırtını dönmez erkekte kıza sırtını dönmez sadece ve sadece yapmış olduğu hareketlerden bir dönme süresi kadardır onun dışında saygıdan dolayı birbirlerine sırtlarını dönmezler.”*

Çerkes danslarında hem erkek hem de kadınlar için geçerli olan en önemli şey saygı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ve gündelik hayatın her alanında uygulanması zorunlu olan saygı kavramı, Çerkeslerin danslarına da yansımıştır.

Oynarken kadın ve erkeğin mesafeli duruşu, oynamadan önce izin istenişi, oyun esnasında çiftlerin kesinlikle birbirlerine sırtlarını dönmeyişi bunun en bariz örnekleridir. Bu durum dans esnasında kadının zarafetine ve erkeğin kudretli duruşuna yansımıştır.

K6: *“Gelin geldiği zaman evli kadınlar evin içinde oynarlar yoksa dışarda oynamazlar şimdi oynuyorlar ama herkes ama kocasıyla oynarlar başkasıyla oynamazlar. Erkek oynuyor ama işte kadın oynatmazlar.”*

K3: *“Çok fazla yani geçmişte yaşanan şeyleri çok iyi hatırlattığını düşünüyorum farklı bir şey o müziği dinleyip ortamda olmak insana da çok daha farklı yapıyor. Bence kadına çok saygı duyuluyor bir sefer sen istemediğin sürece ortamda kimse sana yaklaşamaz kimse sana yan gözle bakamaz. Oyunda karşılıklı bir ortam var kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta oyuna yalnızca bekarlar girebilir. Evli erkekler oynayabilir daha çok düğün sahiplerinden oynayabilir geleneksel olarak büyük bir düğünse kesinlikle kızlar -yalnızca bekarlar ama- evli erkekler ve yaşlılar oynayabilirler. Çünkü orada kültürel bir şey var mesela genç kızlar genç erkekler bir arkadaşlık ortamı kuruyorlar. Benimle arkadaş olur musun benimle ileriye yönelik bir şeyler düşünür müsün diye. Evli bayanlar ön tarafta duramaz orada bilirler ki bekar bayanlar var evli bir bayana kesinlikle bir şey gönderemezsin. Evli erkek oynayabilir ama herhangi birisi ile kaşenlik durumu olamaz.”*

K15: *“Çok güzel günlerimiz oluyor büyükler durur genç kızlarımız oynar misafirlerimize en başı alınır onlarla ilgilenilir. Erkeklerin başında thamade erkek kızların başında thamade kızlar vardı. Diyelim ki senin kaşenin var erkek gelip sana söyleyemezdi. Thamede erkek thamade kıza gelip söylerdi. Başkası söyleyemez sadece o gelip derdi ayıp çünkü başkası gelip dese orada hata yapmış suç işlemiş oluyordu. Onun cezasını çekmesi gerekiyordu oradaki düğün sahibi ya da oradaki büyük yetkili biri deseki sizin misafir kızınız bana yanlış yaptı veya falan kişiye böyle haber gönderdi orada o büyük bir suç olmuş oluyordu. Şimdi bitti artık onlar. Ben çok istiyorum tekrardan bu eski usülleri yaşamayı. Thamade en baştan*

kuralları açıklardı o yüzden kimse yanlış yapmazdı herkes o kurallara uyardı. O yüzden kavga falan olmazdı.”

Bulgulardan bir diğeri ise, bekar kadınların düğün ortamında bir erkek kadar özgür olabiliyorken, evli kadınların bu özgürlükten mahrum olmasıdır. Bunun ardında yatan en önemli faktör Çerkeslerde kaşenlik kültürünün olmasıdır. Bu kültüre göre düğün gibi toplantı yerlerinde birbirini beğenen genç erkek ve kadın, birbiriyle arkadaşlık edebilmekte ve bunu daha ileri bir boyuta taşıyarak evlenebilmektedir. Günümüz flört ilişkisini andırsa da Çerkes kültüründe kaşenliğe verilen önem ve değer çok daha farklıdır. Hatta katılımcılar kaşenliğin, günümüz flört ilişkisine benzetilmesini hakaret olarak kabul etmektedir. Çünkü onların gözünde kaşenlik, çiftler arasındaki derin saygı, sevgi ve muhabbeti temsil etmektedir. Gençler her şeyden önce saygı kavramını önceledikleri için, kaşenlerini incitecek ya da onlara zarar verecek herhangi bir davranışta bulunmamaya özen göstermektedir. Düğünler ve toplantı geceleri (zexes) kaşen bulma açısından işlevsel mekanlardır. Dolayısıyla evli kadınların dans etmeleri onların bekar olacağını düşündüreceğinden, evli kadınların dansa katılmaları uygun görülmemiştir. Fakat katılımcılara göre bu uygulama eskide kalmış, günümüzde birçok evli kadının dans etmesinde bir sakınca görülmemiştir. Aynı zamanda bu düğün ve toplantılarda toplumsal kurallar Thamade adını verdikleri yönetici ve saygıdeğer kimse tarafından belirlenmekte ve herkes buna uyum sağlamaktadır.

3.2.3. Aile Hayatına Dair Bulgular

Çerkes kültüründe aile hayatının nasıl şekillendiğini ve kadının buradaki konumunun ne olduğunu tespit etmek amacıyla katılımcılara; ailede karar mekanizmasının kimler olduğu, Çerkes kültüründe evlenme yaşı ve tercihlerine etki eden faktörlerin neler olduğu, farklı etnik kimliklere sahip insanlarla evliliğe karşı bakışı, Çerkes kültüründe gelinin rolünün neler olduğu, çocuk yetiştirme biçimleri ve Çerkes kadınlarının boşanmaya bakış açılarının ne olduğu sorulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda bulgular analiz edilmiştir.

3.2.3.1. Ailede Karar Mekanizmaları

Her kültürde olduğu gibi Çerkes kültüründe de aile kavramı büyük önem arz etmektedir. Aile içinde karar alınırken bu konudaki etkin mekanizmanın kim olduğu sorusu, Çerkes aile hayatını tanımlamak adına önemli bir sorudur. Çünkü karar mekanizması denildiğinde insanın zihninde aklı temsil eden bir figür canlanmaktadır. Bu figür ataerkil toplumlarda erkektir. Ancak Çerkes kültürüne bakıldığında aile içinde alınan kararlarda kimin daha çok etkin konumda olduğu sorulduğunda katılımcıların verdiği cevaplar genel olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Bir grup, aile içinde karar alınırken bütün aile üyelerinin ortak karar aldığını dile getirirken; diğer grup, aile üyelerinin fikrinin alınmadığı veya alınsa bile erkeğin sözünün geçtiğini vurgulamıştır.

K1: *“Genellikle ciddi kararlarımız olacağı zaman eşimle birlikte çocuklarla ilk önceleri onlar olmadığı zaman birlikte karar veriyorduk çocuklar olunca da onların fikrine de önem vermeye başladık. Sonuçta iyisi de kötüsü de birlikte katlanacaz o sonuca yani babanın dediği olacak diye bir şey yok genellikle birlikte karar vermeye özen gösteririz.”*

K2: *“Yani aslında ben rahat bir şekilde her şeyimi söyleyebiliyorum anneme babama. Onlar tartışır kendi aralarında. Bana da ona göre bir cevap verirler. Bu şekilde oluyor.”*

K3: *“Babamın isteği üzerine olur oybirliğiyle karar verilir yani babam daha çok yönlendirir. Annemden önce babam gelir evet babamın dediği olur ama anneminki doğruysa biz annemi destekleriz babam daha çok baskındır. Benim evimde daha çok benim kararlarım geçerlidir daha çok şu anda evliliğimizin ilk yılında eşim daha çok baskındı mesela ama şu anda benim kararlarım daha önemli daha sözüm tutuluyor annemin zamanında öyle değildi.”*

K4: *“Kimin ya da benim hani kesin onun kararı ya da benim kararım diye bir şey yok oturulur konuşulur ortak bir noktaya varılır kiminki daha mantıklıysa olur hatta bazen çocuklara kararları bile sorulur onların istediği bile olur yani zaman zaman.”*

K8: *“Beraber alınır ya çoğu beraber alınır benim kendi anne babamda da öyleydi eşimle de yine aynı şekilde fikir alışverişi muhakkak yapılır kadına çok önem veriyor Çerkezler.”*

K10: *“Hep birlikte alınır çocuklarla beraber anne baba ve çocuk yani çocuklar bile karar verir yani bizim evde hep birlikte karar alınır konuşulur yani”*

Bir katılımcı ise toplumsal cinsiyet rollerine vurgu yaparak; evin içinde kendisinin kararlarının geçerli olduğunu, kamusal alanda ise eşinin kararlarının uygulandığını dile getirmiştir.

K9: *“Bazen ben karar veririm bazen o karar verir erkeklerin işleri falan olursa o karar verirdi kadınların yapılacak işleri olursa biz karar verirdik evin içine kadınlar evin dışına erkekler ekonomi mevzularında erkekler sosyal mevzuda kadınlar.”*

K11: *“Önce babadan alınır baba ne derse o olur onun dışına çıkılmaz eşim karar verir mesela şuraya gidelim mi dediğimde eşim karar verir o da gideceği zaman bana sorar bunu böyle yapalım mı ikimizin de fikri önemlidir evin içinde.”*

K13: *“Ailede kararı büyükler veriyor eşim hep kararları verildi biz bir şey demezdik kendi bildiklerini yapardı bizim fikrimizi sormazdı şimdi yeni yeni yapıyorlar.”*

K6: *“Vallaha hep eşimin dediği olurdu ben de hiç vazgeçmedim eşimin dediğinden. Hiç öte git demedim ben hep vazifemi yaptım. O babam gilde tomatez ekerdim, soğan ekerdim. Buradakiler bilmezlerdi. Ben geldikten sonra burayı eştim eştim her şeyi ektim. Salça yaptım. Ben hep işimi gördüm. Kaynanam diyordu gidip yardım etmiyorsunuz hep gelinin yaptığını yiyorsunuz. Kaynanam onlarla döğüşürdü ben hiç ağzımı açamazdım. Her işi ben görürdüm kocamın beli kırıldı onu da ben çektim ötekinin de kırıldı onu da ben çektim her işi ben gördüm vallahi çok çektim.”*

K14: *“Kararlar babası ne derse o benim içinde onun içinde hepimiz için de babası ne derse benim sözümde geçiyor ama babasına sormadan bir şey yapmam çok çünkü biz erkeğe söylemeden bir yere gitmeyiz ona*

söylemeden bir şey yapmam erkek evlilikte ön planda çünkü o ön plana çıkmazsa saygı biter.”

K15: *“Ailedeki herkes bir araya gelir ve sorun neyse hep beraber çözeriz onun haricinde benim fikrimi almadan kesinlikle bir şey yapmazlar. Çerkez usulünde tabii ki böyle olanları da var ama Çerkez usulünde genelde büyüklerde bitiyor genelde büyükler ne derse o olur. Benim babamın akli dengesi yerinde olsa hala yine sorardım yani biz babam hasta olana kadar yine onu dinledik.”*

K18: *“Eşim toplardı bizi bizimle konuşurken ben bu şekilde yapmak istiyorum siz ne diyorsunuz diye danıştı ama yine de kendi bildiğini yapardı görüşümüzü alırdı ama yine kendi bildiğini yapardı. Çerkez ailelerin de genelde bu böyledir.”*

Katılımcıların söylediklerinden ortaya çıkan ilk bulgu, Çerkes kültürü ataerkil bir yapı olarak nitelendirilse de genel olarak aile içi karar mekanizması kadının da olabildiği görülmektedir. Özellikle yeni kuşaklarda bu çok daha yaygın bir durumdur. Yalnızca Çerkes kültürü değil, hemen hemen tüm kültürlerde kadının toplumsal hayatta etkin olması, aile hayatına da yansımıştır. Daha yaşlı kuşak Çerkes kadınlarının ev içinde sözünün pek geçerli olmadığı, ezilen, ikinci planda tutulan kişi olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak daha orta ve genç kuşaklara bakıldığında kadının aile içi rollerde etkin olduğu kadar karar verme noktasında da etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.3.2. Evlenme Yaşı ve Tercihlerine Etki Eden Faktörler

Katılımcıların evlenme yaşı ortalamasına bakıldığında bunun 21 olduğu görülmektedir. Çerkes kültüründe kadınların geç evlendiğine dair bir kanı bulunmaktadır. Katılımcıların genel yaş ortalaması 49’dur. Türkiye genelinde 49 yaşında olan 1970’ler kuşağının ilk evlenme yaşının 17.4 olduğu bilinmektedir (Tezcan ve Coşkun, 2004: 19). Dolayısıyla o dönemde evlilik yapan kadınların ilk evlilik yaş ortalamalarının 21 olması, Çerkes kültüründe kadınların geç evlendiğine dair kanıyı doğrular niteliktedir. Ayrıca Çerkes kadınların genellikle kendi isteğiyle

evlendiği ve bunun ortaya çıkmasındaki en önemli faktörün kaşenlik kültürü olduğu ortaya çıkmıştır.

K4: *“22 yaşında evlendim ama yirmili yaşların yarısından itibaren belki 32 33 35’te olabilir o zaman diliminde evlenilmeli. Neden dersen insan belli bir yaştan sonra çok aşırı seçici oluyor ondan sonra kimseyi beğenmemeye başlıyor...Evet Görücü usulü yoktur Çerkezlerde davetlerde ya arkadaş ortamında düğünlerde gençler birbirini beğenirler bizim kaşenlik dediğimiz bir olay vardır. Şimdiki sevgili anlayışından çok çok farklı bu anlık orada vakit geçirme sohbet etme belki düğünlerde karşılıklı oynama gibi ritüelleri olan bir durumda ondan sonra birbirlerinden hoşlanırlarsa devam ederler evliliğe kadar gider genelde de böyle oluyor zaten ailelerde buna sıcak yaklaşır tepki vermemişler bizim geleneklerimizde olan bir şeydir.”*

K7: *“35- 25 ten sonra evlenilir aslında çok erken evlenmeye gerek yok. Çerkez kadınları geç evlenir çok ince fikirli oldukları için çok düşünüyorlar çok inceliyorlar her şeyi. Ben çalışma hayatı çalışıyordum o yüzden düşünmedim gezmeyi daha çok düşündüm özgür yetiştik. Ama evlilik gerekli yani ileriki yaşlarda yalnız kalmamak için gerekli bence. Evlenmeyi ben istedim biz de zorla evlilik olmaz.”*

K8: *“24 yaşında evlendim. Evlilik için uygun bir yaşta evlendiğimi düşünüyorum çok daha erken olmazdı. Bizim Çerkezler biraz geç evleniyor bizim şey hayatımız çok neşeli bekarken eğlenceye dayalı bence fazlaca rahatlar ve eğleniyorlar bir arka plana atıyorlar daha sonra da yaş ilerleyince seçici oluyorlar ona bağlıyorum ben tabi bu benim kendi fikrim.”*

Çerkes kızlarının geç evlenmelerinin ardında yatan neden ilk neden, seçici olmalarıdır. Kendilerine uygun eş adayını seçmekte zorluk çektikleri ve kolay kolay kimseyi beğenmedikleri için geç evlenmişlerdir. Bir diğer nedeni ise, Çerkes kızlarının baba evindeyken evli bir kadına nazaran daha özgür bir yaşam sürüyor olmalarıdır. Gezmeleri, sosyal ortamlarda bulunmaları, evin içerisinde misafir kız olarak görülmeleri onların konforlu hayatı bırakıp evliliğin sorumluluğu altına girmelerini geciktirmektedir.

K11: “Ben 20 yaşında evlendim bizim Çerkezler önceden 30- 35 yaşlarında evleniyorlardı. Şimdi 19 yaşında evlenenimiz de var şimdi diyorum ya hani Türklerle Çerkezler şimdi aynı gibi oldu. Hani Çerkez kızı çok geç evlenir öyle bir şey vardı anne babanın gözündeki çocuk gözüküyorlar da hiç büyümüyorlardı. Ama şimdi karışık yani evlenene biliyorlar bence 25 ten önce evlenmeli insanın aklı başına o saatten sonra geliyor. Evlenmeyi ben istedim. Biz aynı köyde yaşıyorduk 7 yıl kaşenlik yaptık severek evlendik. Hala da seviyoruz.”

K10: “Tabii ki de gereklidir yalnızlık güzel bir şey değil ki evlenmeden de çoluk çocuk sahibi olunmuyor en güzel şey evlattır o evlada da sevgiyle saygıyla büyüttükçe ailede büyüyor güzel oluyor. Ben 20 yaşında evlendim bence benimki erken bir yaştı. Biz anlaşıyor yani severek evlendik ama yani 30’u bulmalı bir bayan yani daha olgun kararlar alabiliyor daha genç olduğunda cahil kararlar olabiliyor ama yaş ilerlediğinde insanın fikirleri daha oturuyor daha iyi kararlar alabiliyorlar.”

K12: “Gerekli bekarlık bir yere kadar her şey benim diye biliyorsun ev benim diye biliyorsun evlendiğin zaman karşı taraf içinde bak diyorsun sabah gidiyor akşam geliyor bir sıcak çorbam önüme geliyor. 28- 25’in üstü yani 25 30 yaş arası Çerkez kızları geç evlenir evlendikten sonra bekarlık da gezdiğim gibi istediğin gibi gezemiyorsun düğünlere gidiyon arkada duruyor bekar olsan öndesin. Evli iken istediğin gibi elini kaldırıp oynayamıyorsun davul çaldı zaman için kıpır kıpır ama diyecekler çocuğu var evlenmiş barklı almış lafı var.”

K14: “26 yaşında evlendim. Bence normal 26 27 biz de zaten en normal 25 erken oldu muydu olmuyor. Çerkezler de hep böyle çünkü eğlenmemiz var gezmemiz var tozmamız var evlendikten sonra çocuklara dönüyor o yüzden o gezmeler pek kalmıyor.”

K16: “25 yaşında evlendim. Bence 25 26 ideal hani biraz daha olgunlaşmış oluyorsun rahat karar verebiliyorsun çok küçüken de üzülüyorsun duyguların daha oturmamış neye karar vereceğini bilmiyorsun ama 25 26 ideal bence tabii kendime göre çok zaman geçince de seçici oluyorsunuz. Ben okumadığım için kararımı verdim ben evleneceğim dedim evlendim

mesela ama benim annemin 17 yaşındayken çocuğu vardı. Çünkü o zaman okuma yoktu erken olgunlaşıyorlar da. Ama şimdi millet okuyor maddi olarak kendine güveniyor hani evliliği biraz da şimdikiler maddiyata döküyorlar.’’

Çerkes kadınları bekar hayatındaki özgürlük alanlarının geniş olmasına karşın, evliliği kaçınılması gereken bir unsur olarak da görmemektedirler. Aksine evliliğin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Evliliğin yapılmasının ardında yatan nedenlerden biri, ileride yalnız kalma endişesidir. Bu noktada evlilik, insanların yalnızlık ihtiyacını gideren işlevsel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kişilerin aile evinde kuramadıkları otoriteyi kendi evlerinde kurmaları, kendilerine ait özel mekânın onların deyimiyle ‘sıcak yuvanın’ olması, evliliği cazip kılan bir diğer unsurdur.

K17: *‘Evlilik gereklidir. Beraber mutlu olup yaşamak güzel. 24 yaşında evlendim. Evlenmeyi ben istedim. Düğünlerde zexes yaparlar oralarda tanışılır. Orada beğendiğin kişiyle gider konuşursun tabi kadınlarında seçme hakkı var. Kadınlar seçmezse zaten öyle karşılıklı olmasa olmaz.’’*

Katılımcıların yaş ortalamaları büyüdükçe, ilk evlilik yaşı ve kendi isteğiyle evlenme oranı düşmektedir. Buna rağmen katılımcılar evliliği gerekli bir unsur olarak görmekte ancak evlilik yaşının en az 25 olması gerektiğini düşünmektedirler.

K19: *‘Gerekli tabi bir yerde de evlilik gereklidir mesela annen ölüyor babam ölüyor tek kalıyorsun. Bir eşin olması güzel olur ama iyi bir eş iyi olur yalnız kalmaması için iyi olur.13 yaşında evlendim. Bence 20-25 yaşında evlenmeli çünkü olgunlaşıcın yani her şeyibileceğini her şeye aklın yetecek küçük olunca aklın her şeyi bilmiyor ne yapacaksam bilemiyorsun o zaman evliliği bilemiyorsun mesela. Babam verdi kim soruyordu ki bize. Hepimizi öyle verdi belki babam üstümde kalıcı zaar diye korktu.’’*

K18: *‘16 yaşında evlendim en azından 23 yaşında evlenilmeli küçük olduğun için her şeyden korkuyorsun yani adım atsan korkuyorsun yani hani acaba hata mı yapıyorum diye 20 yaşında iki çocuk annesiydim ona rağmen şimdi düşünüyorum da çok olgun davrandığımı düşünüyorum yaşımın küçük olduğuna göre.’’*

K15: ‘Her şeyin bir zamanı var evlilik şöyle hakikaten bir genç kız yuva kuracak erkek desen öyle başıboş olmaz yani he dersen ki yok ben evlenmicem nereye kadar yalnızlık bir aile olmasını istemez misin? 19 yaşında evlendim. 25’i geçsin. Daha aşağı olmaz. Tam oturmuş olmuyorsun yani aklın ermedi birçok şey oldu zaten bizim zamanımızda da tutupta şöyle yapacaksın evlilik böyle olacak diye anlatan olmadı. O da bir ayıptı gerçi de bizim büyüklerimiz yani ona da çok şey yapmıyolardı konuşulmuyordu.’’

K13: ‘Ben valla kızım 13 14 olmuyordum ben yaşıam küçüktü benim. 20 25 valla biraz da yaşını geçti mi o zaman da seçici oluyorsun. Yok bana hiç sormadılar, hiç bilmedim ben öyle verdiler beni.’’

K6: ‘Vallahi gerekli kocaya gitmesen de olmuyor gitmesen ya annen öldü ölüyor ya baban ölüyor yalnız kalıyorsun. Ben çok küçük evlendim inan ki okuldan çıktım işte iki sene üç sene geçti annem öldü babamda beni öyle o tutturmadı evde. Yani tabi biraz oturup da evlensem daha iyi 25’ten sonra evlensen. Yok diyorum ya babam ne sordu ne etti onlar istemeye geldiler bir gecede etti koydu beni ne düğün ne bir şey.’’

Katılımcılar arasında yaşı en küçük olan (18) K2’nin evliliğe bakış açısı diğerlerinden çok daha farklı bir konumdadır. Katılımcıların çoğunun evliliği, yalnızlığı giderme açısından önemli bir araç olarak görürken; K2, insanların tek başına da evlenmeden bir hayat sürebileceği yönündedir. Ona göre evlilik olmazsa olmaz elzem bir ihtiyaç değil, uygun bir kişi karşısına çıktığında değerlendirilmesi gereken bir unsurdur. Katılımcının böyle düşünmesinin nedeni, mensubu olduğu kuşağa ve içinde bulunduğu çağa ayak uydurabilmesi, bizzatıhi onu dönüştürme gücüne sahip olabilmesindendir. 1970 öncesi kuşaklar, aileyi -özellikle baba figürünü- sarsılmaz bir otorite kabul ettiğinden küçük yaşta evlenmeyi bir zorunluluk olarak algılamışlardır. Bireyselleşmenin ve birey olmanın mümkün kılınmadığı bu dönemlerde böyle düşünmek bunun doğal bir sonucudur.

K2: ‘Hayır. Yani insanlar hayatını tek başına da sürdürebilir. Ama tabii ki karşına iyi biri çıkarsa neden evlenmeyesin. Ama iyi birini bulamasan da tek de yaşayabilirsin bence. 26 27’den sonra. Hayata bir kez geliyoruz ve zaten o zamana kadar okul var, hani okul bitecek çalışmaya başlıcaz.

Bence biraz hayatımızı yaşamamız gerektiğini düşünüyorum. Evlilik eşten dolayı olmasa bile hani çocuktan dolayı kısıtlanıyor hayatın.”

3.2.3.3. Farklı Etnik Kültürlerle Evliliklere Bakış

Tarih boyunca farklı etnik kültürlerle evlilik özellikle muhafazakâr ve içe kapanık toplumlarda, sakıncalı bir durum olarak görülmüştür. Azınlıkta olan milletlerin kendi soylarını koruma içgüdüğü, farklı etnik kimliklere sahip kimselerle evlenme hususunda bir engel teşkil etmiştir. Çerkes kültürüne bakıldığında da aynı durum gözlemlenmektedir. Çerkesler özellikle sürgün sonrasında kendi öz benliklerini koruyabilmek adına içe kapanmış ve farklı etnik kimliklere sahip kimselerle evlenmeye karşı bir direnç oluşturmuşlardır. Araştırmanın bulgularına bakıldığında da benzer bir sonuçla karşılaşmaktayız. Katılımcıların neredeyse tamamı Çerkes olanlarla evlenmek ya da çocuğunu Çerkes olan birisiyle evlendirmek istemektedir. Fakat kadınların bunu tercih etmesindeki ana neden soyun devamını sağlamak değil, sosyal ilişkilerde uyumu yakalamak adıdır. Dolayısıyla Çerkes kadınlar için toplumsal ilişkilerde uyum büyük önem arz etmektedir.

K6: *“Vallaha önemli tabi isterim ya yani o da Allah yarattı ama Çerkez olunca daha şey oluyor anlaşması kolay oluyor bak kaç senedir benim küçük gelinim yanımda daha öte git demedim beş tane gelinim var buradan kalk buraya otur demedim gelinlerimin hiçbirisini niye çünkü çocuklarımın hepsini ben büyüttüm onların gönlünü kırmak istemem.”*

K8: *“Kesinlikle isterim ben şu anda 16 yaşında kızım var yemek olarak düğün olarak bizi takip ediyor konuşuyoruz mesela bazen de diyorum evden gelin olarak çıkarken kızımızı davulla mı çıkmak istiyorsun mızıkayla mı? Mızıkaya diyor, elimizden geldiğince aktarıyoruz.”*

K9: *“Benim için önemli zaten şimdi öyle bir şey kalmadı önceden vardı önceden almazlardı ben kendi Milletimden isterim yani adet usulü bir olunca anlaşmak daha kolay olur.”*

K10: *“Bence önemli çünkü hani nasıl diyeyim ki Türk Çerkez olduğumu bir yerde belli ediyor kendini çakışıyor adetleri töreleri bir anlaşmazlık oluyor ama var kız kardeşlerimin eşleri falan Türk insanına göre değişir.”*

Diğer birçok kültürde olduğu gibi Çerkeslerinde kendi etnik kimliğine mensup kişilerle evlenmek istemesinin ardında yatan çok doğal bir neden vardır. Bu neden, asgari müştereklerde bulaşabilme, derdini anlatabilme ve anlayabilme isteğidir. Kültürel farklılıklar tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bir kültürü oluşturan önemli unsurlardan biri, ortak duyguları ve düşünceleri paylaşabilmektir. İnsanları bir arada tutan bağ ise tam da burada saklıdır.

K12: *“Şimdi Türk’e Çerkez’e bakmıyorlar insan olsun diyorlar. Tabii ki Çerkez olsun isterim çünkü kültürünü biliyor adetini biliyor neye küseceğini nerede neye de anlayacağını biliyor ama farklı biri geldiği zaman kırılacak mı darılacak mı üzülecek mi farklı bir gözle bakıyor. Adetlerini bildiğin zaman ne yaparsan tamam der çıkar gider anlar yani.”*

K16: *“Kültür uyumu olması açısından elbette isterim köylüm olsun Çerkez olsun ama gençler ne olur zaman ne gösterir. Tabii ki benim için önemli çünkü hani ne kadar anlaşırım dersen de en basiti bir yemekte anlaşmazlık oluyor o seni bilmiyor sen onu bilmiyorsun bir uyumsuzluk oluyor o yüzden isterim şahsen köylüm olsun Çerkez olsun.”*

K18: *“Önemli değil önemli olan insan olması ama gündelik hayatımızı bayağı bir etkiliyor farklı kültüre sahip olması. Çatışmalar şöyle oluyor ama başka bir ailede yetişmiş ben başka bir ailede yetişmişim yani ikimizinde birbirimize saygı duymamız lazım ama bazen de çatışma oluyor tabii ki. Tabii ki Çerkez gelinim olsaydı daha farklı olurdu büyüklere saygılı olurdu büyüklere cevap vermezdi. En azından kendi annesi babası gibi ona saygı değer gösterirdi ama Türk gelinim de öyle bir şey olmadığı için kendisinin gördüğü şekilde davranıyor onu da biz kabullenemiyoruz, anlamaya çalışıyoruz.”*

K19: *“Olsun isterdim ama yok. Çerkez kızıyla evlensin oğlum isterdim. Niye diye sor hürmetli oluyorlar saygılı oluyorlar onun için isterdim. Türk kızları o kadar olmuyor. Benim dediğim olacak diye tutturuyor ama Çerkez kızları daha uyumlular daha hürmetliler.”*

K20: *“Yani tabii ki de isterim aynı kültürden. Kültür farklılığı olmaması adına ama çocukların bileceği bir durumu da yani saygı duyarım açıkçası. Çerkezlerle aynı ortamda yaşamak isterdim. Kültürel farklılığı yaşamamak adına. Aynı dili konuşmak aynı kültürü paylaşmak adına isterdim.”*

K15’in ifadeleri diğer kadınlardan bir derece farklılık göstermektedir. Çerkes biriyle evlenmek önemli olmasının yanı sıra, temelde arzuladığı şey anlaşabiliyor ve ailesine uyum sağlayabiliyor olmasıdır. İnsan ayırmamasına rağmen Suriyelileri bunun dışında tutuyor olması, Suriyeli göçmenlere bakış açısının ne olduğuna dair bizlere karineler sunmaktadır.

K15: *“Benim için önemli derken hiç önemli değil şöyle değil tabii ki belki isterim Çerkez olsun ama benim genelde istediğim anlaşabilmesi benim aileme uyum sağlayabilmesi. Suriyeli hariç ben insanları hiç ayırım yapmıyorum.”*

K11: *“Şu an önemli değil eskilerde vardı ama hani şu an öyle değil şimdi kızım kimi isterse o olacak yani.”*

K5: *“Yoo önemli değil damatlarım Çerkez değil hiçbir farkı yok. Çerkez Türk bizim için farkı yok o adetleri eskisi gibi devam ettirmediklerimiz için sorun olmuyor.”*

K4: *“Her ne kadar Çerkez olsan da neticede bir Türk toplumu içerisinde büyüyorsun. Türk geleneklerine de hâkim olduğum için yaşayacağımı sanmıyorum yaşamaz uyum sağlardım.”*

K3: *“Eşim Çerkez ama Çerkez kültürüyle büyümedim çok isterim Çerkezlerin az da olsa daha saygılı ve ailesine daha düşkün olduklarını düşünüyorum en azından aile sözü dinlediklerini düşünüyorum yani o saygıyı o güveni Çerkezler de bulabileceğimi inanıyorum. Eşimde Çerkez de ama daha çok Maraş kültürünü almıştı ben onların içine girince biraz daha zorluk çektim ilk yıllarında onlar daha farklılardı biz daha farklıydık. Biz de saygı vardı ama onlarda çok önemli değildi görmüşsün selamlaşmışsın hoş geldin etmişin veya güle güle görüşürüz çok önemli değil. Bizde bunlar değerli*

şeyler çok basit gibi duran ama çok önemli şeyler bizim oradaki insanlar için saygı ve hürmet çok önemliydi. ”

Katılımcılar arasında etnik farklılığa önem vermeyen kimseler de bulunmaktadır. Çerkeslerin birbiriyle evlenme geleneğinin artık geçerli olmadığını, eski kuşakların bu konuda ısrarcı olduklarını fakat kendilerinin çocuklarının istedikleri kişiyle evlenebilme özgürlüğüne sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Görüşmeler esnasında katılımcıların genel zihni yapıları gözlemlendiğinden burada farklı etnik kimliklerle evlenebilme hoşgörüsünün yalnızca Türkleri kastederek söylenildiği, araştırmacı tarafından bilinmektedir. Çünkü kendileri gündelik hayat pratikleri açısından Türk kültürüne büyük oranda uyum sağladıklarından dolayı, Türklerle evlenmek onlar için zor bir durum olarak nitelendirilmemektedir. Yalnızca K3’ün ifadeleri diğerlerinden farklılık göstermektedir. Eşi Çerkes olmasına rağmen Türk kültürüne göre yetiştirildiği için aile içi iletişimde bazı uyumsuzlukların yaşandığı görülmektedir.

3.2.3.4. Çerkes Kültüründe Gelin Olmak

Her kültürde olduğu gibi Çerkes kültüründe de gelinin belli başlı görev ve sorumlulukları vardır. Bunların başında diğer alanlarda olduğu gibi saygı göstermek gelmektedir. Saygı göstermek bir davranış biçimi olsa da Çerkes kültüründe adeta bir görev ve sorumluluk hükmündedir. Katılımcıların verdiği cevaplar genellikle iki yönlüdür. Orta yaşın üzerinde olan kadınlar, gelin olduğu ilk yıllarda çok eziyet çektiklerini, ev içi sorumluluk yüklerinin çok fazla olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak yaşı daha genç olan katılımcılar eski adetlerin artık kalmadığını, sadece saygı göstermekle yükümlü olduklarını dile getirmişlerdir.

K14: *“Vallahi bir gelin önceden şimdi diyorum ya artık kaynana oldu önceden kayınbaban kaynanan kalktığı zaman kahvaltısını hazırlarız ondan sonra biz geçeriz bir misafir gelirse onun çayına neyini veririz o çay bitene kadar ayakta bekleriz önceden mesela kayınbabayla konuşmuyorlarmış. Saygıdan ben hiç konuşmadım kayınbabam kendi isteyip de ya koluna bir bilezik ya da ya da bir şey verir seninle konuşmak istiyorum öyle konuşuruz benim kayınbabam da gelininin saygı göstermesini çok istiyordu, öyle konuşmadım kendi de istemedi ben de konuşmadım konuşmadan öldü.*

Sesini duymadan öldü arkadaşları gelirdi onlar sohbet ederlerdi ben onların başında kapının arkasında dururdum çaylar bitene kadar saygı çok önemli daha ben kayınbabamın karşısında oturup da yemekte yemedim kaynanamla yiyorum da ama kendi babalarımızla arkadaş gibiyiz ama kayın babaya saygı çok.”

K15: *“Gelin bizde sabahleyin erkenden kalkar ister uyusun ister uyumasın kahvaltıyı hazırlar daha büyükler uyanmadan yoksa çok ayıp. Çerkez gelini sofraya büyüklerle oturuyoruz kış günü ise soba yakar o gün getirir köyde kalıyorsa şehirdekileri pek bilmiyorum yani köyde kalanlar öyleydi. Maalesef şu anda bitmiş vaziyette örf ve adetler bitti çok üzgünüm bunun nedeni genelde dışarılara gidildi herkes okudu bilinçli oldular yani çocuklarına bile şu anda laf geçiremiyorlar.”*

K16: *“Kaynana kayınbabayla yaşıyorsa mesela benim annem kayınbabasıyla hiç konuşmadı mesela biz de konuşma bir saygıdır. Böyle şeyleri var hani bazı katı kuralları var ama şimdi hiç kural kalmadı bak mesela benim eşim öldüğü halde eşimin amcasıyla bu sene konuştum. Mesela kayınbabamla konuşup durumu konuştum yanımdaydı çocuklarda yok mecbur bir ihtiyaç olunca o zaman konuştum. Bir de şu üniversite hayatı milletin okuma, çalışma şeyi adetleri biraz köreltti. Mesela beni gelip kayınbabam istemez büyük amca gelip ister bizde de zaten babam büyüktü babamda otururdu ama yanında amcam falanda otururdu hepsinin görüşü alınırdı. Yani öyle benim kızım kimse karışamaz diye bir şey yok öncelik amcalara verilir.”*

K5: *“Bir gelinin görevi çok bir gelin o evin her şeydir. Her şeylerini gelin yapar kayınvalidenin yemeğiymiş bütün işlerini gelin yapar. Çamaşırından tut her şeyini yani gelin demek vallahi evin direği demek büyüğün sözü geçer ama geline de saygı gösterilir onu da dikkate alırlar. Ben nasıl bir gelin olduğumu hatırlamıyorum 15 yaşında olduğum için unuttum yani nasıl bir hayatımın olduğunu.”*

K18: *“Gelinin görevleri sadece saygı duymasıdır saygı duyarsın sevgide arkasından gelir o da bir aile üyesi oluyor kızımız gibi görüyoruz yani evladımız gibi gelenin görevi odur. Eskiden gelinler diğer büyükler varsa*

sofraya oturmazdı ama şimdi öyle değil hatta bizler hizmet ediyoruz şimdi. Önceden gelenler kayınbabayla kaynana ile oturup yemek yemez de kayın babayla konuşmazdı ona sesini duyurmazdı büyük kayını varsa onunla da konuşmazdı gelinin konuşması için kayınbaba bir hediye alır ilk evlendiğinde ondan sonra kayınbaba isterse gelin konuşurdu. Gelin de alır elini öper konuşurdu ama yine de saygısını duyardı öyle yine de çok sesini yükselterek konuşmazdı. Kayınvalideye düşen o kaba işlerde gelin gelen misafirlere çay verir o çay içenler bitene kadar gelin ayakta beklerdi kapının önünde gelin oturmazdı o şekilde hizmet ederdi yemek yeme esnasında bütün ev halkı oturur gelen en son otururdu. Çocuklarımızı büyüklerimizin yanında sevmeyiz öpmeyiz mesela ben bir anımı anlatayım benim kızım iki evladım da olunca onu öpmek istedim onu sevmek istedim banyo yaptırmıştım saçları lüle lüleydi bağladım çok hoşuma gitti o sevgiyle onu kucaklayıp öperken kayınvalidem içeri girdi. Çok kızmıştı bana utanmıyor musun onu öpmeye, senin evladın olduğunu biliyoruz. Ben de çok canım sıkılmıştı. Yine o durumda bile cevap veremedim kayınvalideme ve halen çocuklarımı öpemiyorum. Sanki öptüğümde kayınvalidem çıkıp gelecek bana kızacakmış gibi. Kayınbabanın büyük kayının yanında çocuklarını kucaklamak öpmek ayıp eltinin yanında öpebiliyorsun sevebiliyorsun.”

Çerkes kültüründeki en ayırt edici kavramın saygı olduğunu belirtmiştik. Bunun belli bir dereceye kadar insan ilişkilerinde mühim bir olgu olduğu tartışılmazdır. Ancak Çerkes kültüründe saygı konusundaki aşırı hassasiyetin olumsuz çıktıları da bulunmaktadır. K18’in söyledikleri buna örnek olarak gösterilebilir. Kayınvalidesi yanındayken içinden geldiği için çocuğunu öpmesinin travmatik sonuçları olmuştur. Büyüklerin yanında çocuğunu sevmek utanılacak bir şey olarak nitelendirilmektedir. Bu konudaki diğer bir hassasiyet ise, kayınbaba ile konuşmanın yasak olmasıdır. Ancak kayınbaba geliniyle konuşmak isterse bir bedel ödeyip (hediye) gelininin konuşmasına müsaade etmektedir. Etnografik yöntem tam da bu noktada çalışmamızda benimsenen doğru bir yöntemdir. Yukarıda bahsedilen gelenek ve görenekleri Çerkes kültürüne göre değerlendirmek ve Çerkes kadınları içinde yaşadıkları toplumsal dünya açısından anlayabilmek bulguların analizinde önem arz etmektedir. Çünkü her gelenek ve görenek kendi kültürel bağlamları içerisinde anlam

kazanmaktadır. Dolayısıyla Çerkes kadınlarının geçmişte yaşadıkları zorluklar, içinde bulundukları zamanın ruhuyla doğru orantılıdır. Nitekim bundan sonraki katılımcıların verdikleri yanıtlar, eski adetlerin geçerliliğini kaybettiği yönündedir.

K6: *“Vallaha fark çok başkalarının yanında şey yapmazlar kızı çok şeyi tutarlar oğlanlar serbest ama kızları serbest yapmazlar ama şimdi serbest aha benim torun var şimdi her düğünde geziyor önceden yok yok ne gezmesi bırakmazlardı beni mızıkam olduğu halde beni göndermezdi babam kardeşim çalıp çalıp götürürdü.”*

K20: *“Yani geline önem verilir saygı gösterilir ama davranışsal olarak dikkat etmesi gerekiyor ortamlarda.”*

K1: *“Her şeyden önce güler yüzlü olma yine aynı dediğim gibi gün düğün günümüzde birlikte oturan yok artık ama önceleri birlikte beraber oturuyorlarmış. Gelinden hizmet hürmet saygı beklenirmiş ama bilmiyorum ben evleneli 27 yıl oldu yani her zaman olduğu gibi gelin gelin olarak yani onun yaptığı ufacak bir güzellik bile çok hoş olur gelin şeyi aslında her yerde aynı.”*

K7: *“Çerkezler de gelenlere çok hizmet ettiriyorlar ama şimdi öyle değil Çerkez olsan da Türk olsan da biraz merhametli olman lazım şimdi öyleler önceden bizim aile annelerimiz zamanında gelinlik zordu ama bizim zamanımızda gelin olmak zor değil. Kaynanamla evlenene kadar konuşmadık görüşmedik adetler öyleymiş fazla köyde kalmadığım için adetleri de fazla bilmiyorum bizim köy daha sosyal diğer Çerkezlere bakarak hem Saygılılar hem de gelinleri öyle kötü davranmazlar ama başka Çerkezler de oluyor.”*

K3: *“Şu an şu anda iyiler bir de eskiyi anlatmak gerekirse geline çok eziyet edilirdi gelin hizmet ederdi oturmazdı susardı hele gibiydi yani ne derler Çerkezler de kız olacaksın Türklerde gelin olacaksın derlerdi. Evlenmeden önce Çerkes kızları daha serbestler ama evlenince bir şey altına giriyorlar işte o yüzden de çok evlenme isteği yok Çerkes kızlarında. Düğün düğün geziyorlar mesela hiç kimse yan gözle bakıp gel bakim sen köşeye diyip*

rahatsız edeyim elinden tutayım yok yani bizim kültürümüzde ortamımızda hiçbir şekilde öyle şeyler olmaz. Ama gelin olunca yandın tabi eskiden böyleydi. Şu an hiçbir şey yok çok rahatsız şu anda eski kültürlerimiz kalmadı zaten asimile olduk yani vallahi gelinler şimdi kaynana oldun kaynanalar gelin oldular.’’

K4: *“Gelin bir kere önceden bana yapıldığı kadarını söyleyeyim ailenin bir ferdi olarak kabul ediliyor benim kayınvalidemler de oğullarından önce gelinleri ön plandadır oğullarından çok gelinlerine değer verirler, saygı duyarlar onların sözlerine işte onu yaparlar ben de o şekilde çok değer gördüm çok sevildim. Kayınbabam hala beni arar oğlunu aramak yerine saygıda sevgide duyuyorlar. Ailenin bir bireyi olarak kabul ediyorlar ama gelinlerde onlara karşı saygısı muhakkak olmalı saygı çok önemli bir kavram anneye babaya sunduğun saygının 2-3 katını onlara duymalısın böyle bir gelin kaynana kayın baba ilişkisi var. Mesela önceden kayınbabanın yanında çocuğunu sevemezmişsin ya da yemeğe katılamazmış gelen ayakta beklermiş. Eskiden benim annemin zamanında onlar varmış şu anda uygulayan benim çevremde uygulayan yok. Hatta şöyle söyliyim kayınbabam bizden birisi sofrada olmazsa asla yemeği başlatmaz herkes aynı sofrada olur. O kalktı artık kalmadı çocuklarımızı da seviyoruz öpüyoruz ilgileniyoruz onlarla bir arada da oturabiliyoruz eşlerimizle yan yana da oturabiliyoruz gayet böyle serbest.’’*

K8: *“Gelinin yükü çok zor öncekiler gelinin üzerinde çok büyük olurmuş kaynanaların çok söz hakkı olurmuş ama şimdiki gelinler öyle değil daha rahatlar ben de bir gelinim daha rahatım öncekilere göre.’’*

K10: *“Gelinin görevi değil de zaten bir eve girince o evin gelini değil de kızı oluyorsun ne gerekiyorsa yapıyorsun hizmeti hürmeti kendi annene babana nasıl saygı gösteriyorsam gittiğin evde de aynı konumdasın. Şimdi seviyoruz çocuklarımızı anne babada seviyor büyüklerde seviyor kucağa alınmazmış önceden ama şimdi onlar kalmadı artık eski adetler kalmadı.’’*

K2: *“Yani aslında bilmiyorum. Bence bir gelin normal hayatında nasıl davranıyorsa o şekilde davranmalı. Bazıları yani gelinim bana hizmet*

etsin diye düşünüyö. Ama ben buna katılmıyorum. Çünkü onun da bir evi oluyo onun da bi ailesi oluyo. Bence herkes kendi yuvasıyla ilgilenmeli.”

Katılımcıların söylediklerinden anlaşılabacağı üzere, Çerkes kültüründe gelin olmak ve gelinlerden beklenen rol ve davranışlar zaman içerisinde değişime uğramıştır. Özellikle tarım toplumunda aileler geniş aile yapısındadır. Anne, baba, çocuklar, büyükanne ve büyükbabadan oluşan bu aile yapısında ilişkiler yukarıdan aşağı doğru dikey biçimdedir. Otorite figürü genellikle aile üyelerinden en yaşlı ve erkek olandır. Ataerkil aile modeline göre şekillenen bu ailelerde kadınların ya da gelinlerin dikey tabakalaşmada genellikle alt katmanda yer aldıkları bilinmektedir. Yemek yapma, bulaşık yıkama, çocuğun bakımını üstlenme, aile büyüklerine ve eşine hizmet etme, aynı zamanda tarlada çalışma gibi hem ev içinde hem de ev dışında birçok sorumluluk altındadır. Ancak sanayi toplumuna geçiş, kırdan kente göçler, kadının kamusal alanda görülmeye başlanması, eğitim seviyesinin yükselmesi, çalışma hayatına başlanması gibi bir dizi tarihsel ve toplumsal gelişmeler; aile içerisindeki ilişki biçimlerinin daha demokratik bir hal almasına aracı olmuştur. Fakat bu noktada bir şerh düşmek gerekmektedir. Modernleşmeyle birlikte kadınların haklarının kendilerine teslim edilmesiyle ilgili önemli adımlar atılmış olsa da kadının hem ev içinde hem de çalışma hayatında çift yönlü sömürüldüğünü öne süren Marksist feminizm gibi feminist yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu yüzden yukarıda bahsedilen nokta; kadın sorunlarının tamamen bittiğinin, hane içindeki veya kamudaki ikincilleşmesinin ortadan kalktığının birer göstergesi değildir. Yalnızca bazı toplumsal gelişmelerle birlikte (sanayileşme ve modern topluma geçiş) hem aile yapısında hem de aile içindeki kadının konumunda bir değişim ve gelişim meydana geldiği aşıkardır. Dolayısıyla katılımcıların vurguladıkları; artık eski adetlerin yok olduğu, eskiden gelinlerin zorluk çektiği, aile içinde büyüklerle kurulan ilişkideki demokratikleşme ve rahatlama, bireysel mobilitede artış gibi birçok alanda dönüşümler yaşanması modernleşmenin birer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.3.5. Çerkes Kültüründe Çocuk Yetiştirme

Çerkes kültüründe çocukların nasıl yetiştirildiğini tespit etmek amacıyla katılımcılara; çocuk yetiştirme biçimlerini, Çerkes kültüründe çocuk yetiştirmede kız ve erkek çocuklar arasında bir farklılık olup olmadığını sorduk. Katılımcıların büyük

bir çoğunluğu kız ve erkek çocuğu arasında bir ayrım yapmadan her ikisine de eşit oranda görev ve sorumluluklar yükleyerek eğittiğini, hatta kız çocuklarına daha fazla önem verildiğini dile getirmişlerdir. Ataerkil bir yapı olmasına rağmen Çerkes kızlarının (kendi özgürlük anlayışlarına göre) özgür yetiştirildiğine daha önceden değinmiştik. Bununla birlikte Çerkes kızları aile evindeyken erkeklere göre daha nazlı yetiştirilmekte ve biraz daha el üstünde tutulmaktadır. Bunun altında yatan nedenlere baktığımızda katılımcıların yanıtlarından dikotomik bir sonuç çıkmaktadır. Bu dikotominin esas çıkış noktası kız çocuklarının misafir olarak görülmesi ve ileride evlenip evden ayrılacak olmasıdır. Katılımcıların bir kısmı bunu kız çocuklarına daha çok değer verilmesi gereken bir durum olarak tanımlarken, bir kısmı da kız çocuklarının değersiz görülmesinden dolayı böyle düşünüldüğünü söylemektedir. İlk anlayışa göre kız çocukları bir gün evden ayrılıp gideceği için daha çok değer verilir, el üstünde tutulur ve ona misafirmiş gibi davranılır. Ancak diğer anlayışta; zaten evden ayrılıp gideceği, başka birinin soy ismini alacağı (ki ataerkil toplumlarda kız çocuğun evden ayrılması evlenip gitmesiyle mümkün olmaktadır), el kapısına gideceği için önemsiz ve değersiz kabul edilmektedir. Bu düşüncenin ardında yatan neden ataerkil toplumlarda kadının soyun devamını sağlamada etkin olarak görülmemesidir. Katılımcı bu nedenle “*Kızların pek kıymeti yoktu daha çok ikinci plandaydı bir de erkek çocuk olana kadar doğum yapıyorlardı.*” demiştir. Kadının soyun devamında erkeğe biçilen rol kadar etkin olmayışıyla bağlantılı bir diğer sonuç; evlendikten sonra aileden bir erkek çocuk kadar sorumlu olmayışıdır. Çünkü onun sorumlu olduğu başka bir aile tabiri caizse başka bir ‘el kapısı’ bulunmaktadır. Dolayısıyla kız çocuğunu erkek çocuğa nazaran değersiz gören ailelerin bu fikriyatının altında yatan nedenler bunlardır.

K1: “*Kız çocukları daha özgür yetiştir. Erkekler zaten bir erkek korkusuyla doğdukları büyütüldükleri için onlarda zaten kendini koruma erkeklerde vardır ama biz de şöyle erkek çocuklarımıza da bayanların çok nadir narin çok kibar oldukları onları incitmemeleri gerektiğini saygı göstermesi gerektiği yapamadığı ağır işlerde destek vermesi gerektiği olgusu ile büyütülüyor erkeklerimiz. Kızlarımız da genellikle kibar olur yani mesela kendilerine o kadar güvenildiği halde o kadar imkân tanındığı halde yine de şımarık çirkin şeylere bulaşmazlar. Ama dediğim gibi kız çocuklarını yine bir tık önde tutarız ona bir misafirmiş gibi davranmaya önem*

gösteririz çünkü sonuçta evlenip evden ayrılıyor sonuçta aynı soy ismi ile aynı şeyle kalmıyor o yüzden kız çocuklarına daha bir özenle davranmaya çalışırız.’’

K2: *‘‘Bence yetiştirilme tarzında farklılık var. Erkek iş yapmamalı diye düşünülüyö. Ama bence Çerkeslerde böyle bir şey yok. Yani erkekte iş yapar o yüzden erkekle kız çocukları eşit yetiştiriliyor.’’*

K4: *‘‘Aralarında çok büyük farklılıklar aslında yok denecek kadar az. En başta her zamanki gibi saygı kuralları vazgeçilmezimiz çocuklara küçüklükten itibaren o saygıyı anlatıyoruz büyük olsun küçük olsun fark etmiyor herkese eşit miktarda saygı olması gerekiyor. Onun haricinde erkek çocuklarına biraz daha fazla yükümlülük verilirken iş manasında kız çocukları biraz daha es geçilip nazlı yetiştirilebiliyor. Onlarda hani her ne kadar evladı da olsa artık misafir gözüyle bakıldığı için, yarın bir gün evlenip yuvadan uçacak onun için baba evinde nazlı büyütülür. Çok özgürler. Anne baba çok karışmaz müdahale etmez giydiğini ettiğine yaptığını istediği zaman yanında güvenilir birileri olduğu zaman düğünlere gidebilir gece orada kalabilir anne baba çok müdahale etmiyor iş konusunda zaten canı isterse yapar istemezse yapmaz öyle bir mecburiyeti yok her şeyi bilir, öğrenir, öğretilir ama onun iradesine bırakılır yapıp yapmayacağı. Evlendikten sonra o kültüre işte aşına olduğu için bildiği için evlendikten sonra da yapar yapmayanı görmedim.’’*

K16: *‘‘Bence farklılık yok ama kız çocuğuna daha önem verilir çünkü o masum, hani kendine güveni olsun ezilmesin gibisinden erkek nasıl dışarda çalışsa da kendini kurtarabilir ama kız çocuğu hani kendini ezdirmesin şimdi bu zamanlarda okumaya daha çok önem verilir aman bir şey olmasın kızlar kendini ezdirmesin önceden okutmuyorlardı ilkokulu bitirince tamamı. Zaten evlenecek. Ama şimdi okusun çalışsın kendi ayağı üzerinde dursun ezilmesin şimdi böyle çünkü ortam onu gerektiriyor evin içindeki iş bölümünde kız ve erkek aynı davranır kızlar genelde daha şey olur mesela ben ev süpürülecek hadi diyorum erkekler evi süpürsün kızlar kalsın silsin. Ayrım yapmadan eşit şekilde. Kendimizce dengelemeye çalışıyoruz.’’*

K20: “Bir farklılık yoktur dediğim gibi Çerkezlerin kızı olacaksın denilir ya hani kızlara kızlar özgür yetiştirilir çok önem verilir. Yani yüzde yüz özgür değil ama ortamlara rahatlıkla gider mesela ben Urfa’da yaşadım orada öğretmenim. Görüyordum da yani orada bir çocuğa verilen değer ile Çerkez ortamındaki çocuğa verilen değer arasında bariz farklılıklar var kız çocuğu el üstünde tutulur.”

K5: “İkisine de aynı şeyleri öğretiyorlar. Çerkezlerin kuralları olur büyüklere saygıyı öğretirler büyüklerin sözünü dinlemeyi öğretirler ayırım yok kız erkek diye bizde. Kız çocuklarına daha çok değer verirler yani daha çok anneye babaya muhtaç olduğu için daha çok koruma altına almak için.”

K10: “Genelde serbest oluyorlar yani nasıl diyim o baskıyla büyütülmüyorlar çocuklar o yüzden daha net ve özgür kararlar ve doğru kararlar alabiliyorlar. Mesela kız çocuklarında büyüdüğünde şuraya çıkma buraya çıkma şurada erkek var yok bu olmaması lazım arkadaşlarıyla beraber özgürce bir hayat tabi yanlış yapmasınlar ama bence daha net ve düzgün kararlar alabiliyorlar.”

K11: “Kız da erkek gibi büyüyebiliyor öyle farklılıklarımız yok benim çocuğum şimdi evden çıkıp iş istediği zaman gelebilir 14 yaşında ama kız erkek diye ayırdığımız yoktur.”

K12: “Doğruyu öğreteceksin yanlış da söyleyeceksin seçimini yapar zaten o kız erkek fark etmiyor bu devirde ikisini de koruyacaksın oğluma da ev işlerini yaptırıyorum. Yemekte yapıyor evi süpürürsem kendisi siliyor mesela gözleme yaparsam ben pişiriyorum o yağıyor biz de var yani o yardımlaşma.”

Çerkeslerin çocuk yetiştirilirken cinsiyet fark etmeksizin dikkat ettikleri temel nokta diğer alanlarda olduğu gibi, saygılı olmaktır. Çerkesler saygı kavramını öğrettikten sonra hem kız çocuğuna hem de erkek çocuğuna güven duyulduğu için başka konularda kısıtlama ya da sınırlandırma ihtiyacı duymamaktadırlar. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Çerkeslerin çocuk yetiştirme tarzlarına bakıldığında katılımcıların hemen hemen hepsi kız ve erkek çocuklarına aynı görev ve sorumlulukları yüklemektedir. Bunlar; kendinden mesul olma, anneye yardımcı olma, kendi oyuncaklarını toplama, yemek hazırlanırken yardım etme, ev temizlenirken eşit

görev dağılımında bulunma gibi ev içindeki birçok alanda gerçekleşmektedir. Buradaki dikkat çekici bulgu, katılımcılara çocuk yetiştirmeye dair sorular sorulduğunda ilk olarak saygılı olmayı öğrettikleri; kız ve erkek çocuğu yetiştirirken nelere dikkat edildiği sorulduğunda ise çocuk yetiştirmeyi, ona yüklenen görev ve sorumluluklarla tanımlamış olmalarıdır. Bunun nedeni, kadınların iş yaşamına katılmamalarından dolayı genellikle ev düzeninden ve çocuk yetiştirmeden kendilerinin mesul olmasıdır. Gündelik hayatını evde geçiren ve çocuklarla ilgilenmek durumunda olan kadın, toplumsal cinsiyet rollerini kendi sosyal gerçekliğine göre oluşturmaktadır. Bu nedenle kız ve erkek çocuğu yetiştirmedeki fark sorulduğunda (örneğin, davranışsal farklılık yerine) cevaben toplumsal cinsiyet rollerine göre ‘yetiştirilmeyi’ tanımlamaktadır. Kendi sosyal gerçekliğinde ev içi düzeni bizzat kendisi sağladığı ve bundan mustarip olduğu için, kız ve erkek çocuğunu ‘yetiştirirken’ bir ayrım gözetmeden her ikisine de eşit sorumlulukları yüklemeyi istemektedir.

K7: *“Büyüklerine saygılı olmayı öğretirler tanımadığı biri olsa bile saygılı olmak zorunda öyle kaba davranmaması lazım kızlar da aynı şekilde erkeklerde aynı şekilde biz öyle yetiştirildik ama erkek çocuğunu biraz daha üstün görürler bilmiyorum neden olduğunu ama benim olsaydı ikisini de aynı yetiştirdim.”*

K3: *“Evet Çerkezler erkek çocuklarını daha çok severler kız çocuklarını çok sevmeyiz erkek çocuklarına karşı bir bağımlılık vardır kız çocuklarında el kapısına gidecek. O soyadını değiştirecek diye o zamanlar ben de önemsenmediğini düşünüyorum şu anda ama şu anda artık yani yeri nesil değiştikçe kızlara daha düşkünlük olduğunu düşünüyorum. Kalmadı yani eskisi gibi ben ayrımcılık yapmıyorum herkes kendi görevi diye bir şey yok burayı kim karıştırdıysa benim oğlum karıştırdıysa o düzeltmeli yani. Hatta oğluma daha çok şey yaptırıyorum ki kızlar yarın bir gün eninde sonunda öğrenecekler mecbur yapacaklar başka çareleri yok yani ama oğlum yarın bir gün evlendiğinde eşine yardım etmesini çok isterim ben mesela her şekilde yemek konusunda iş konusunda herhangi başka bir şeyde anlayışlı olmasını isterim.”*

K9: *“Çok büyük farklılıklar yok erkeği erkek gibi yetiştirirsin kızı kız gibi yetiştirirsin erkeklere karşı benim bildiğim benim gördüğüm benim*

kardeşlerime bile benim kardeşlerime bile benden büyük davranmam gerekiyor erkekler biraz daha ön plandadır.’’

K15: *‘‘Erkek çocuklarına daha değer veriyorlar. Kızların pek kıymeti yoktu daha çok ikinci plandaydı bir de erkek çocuk olana kadar doğum yapıyordular. Çerkezlerde kızların yaptığını erkekler yapmaz, ayıp derler ama benim oğlum yapar bana yardım eder ben öyle yetiştirdim benim kızım nasılsa oğlum da öyle.’’*

Yukarıdaki analizde Çerkes kadınlarının kız ve erkek çocuğunu yetiştirirken, toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşit görev ve sorumlulukları yüklediğini söylemiştik. Ancak K9’un ifadelerine bakıldığında, içinde bulunduğu yaş ve konum itibariyle ataerkil sistemi daha çok içselleştirdiği ve çocuklarına da bu şekilde aktardığı gözlemlenmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından ‘*erkeğin erkek, kızın kız*’ gibi yetiştirilmesinden kastedilen; dışarı işlerinden erkeğin, ev işlerinden de kadının sorumlu tutulmasıdır. Bunun yanı sıra kadının ikincilleşmeyi de içselleştirdiği ‘‘*benim kardeşlerime bile benden büyük davranmam gerekiyor erkekler biraz daha ön plandadır’’* deyişinden anlaşılmaktadır.

3.2.3.6. Çerkes Kadınlarına Göre Boşanma

Çerkes kadınlarına boşanma hakkındaki fikirleri sorulduğunda neredeyse hepsinin verdiği yanıtlar doğrultusunda boşanma fikrine çok uzak olduğu görülmektedir. Bu fıkirden uzak oldukları gibi Çerkes kültüründe de boşanmanın çok az görülen bir durum olduğunu dile getirmişlerdir.

K1: *‘‘Vallahi evlenmek kadar boşanmak da hak bizim Çerkezler de eğer biri boşanıyorsa onun boşanma sebebini birçok kişi bilmesi lazım çünkü boşanan kimse o kadına bir hakaret ile boşanıyorsa kötülükle boşanıyorsan o köyde ona hiç de iyi gözle bakmaz yaptığı hatayı her şekilde ona hatırlatmaya çalışıyorlar. Bayana korurlar yani üstüne evlenme olmaz zaten çocuğu yoktur kadının rızasıyla üstüne evlenir yani çok bariz bir sebeple bilindik bir sebeple olmadığı müddetçe üstüne evlenme de boşanma da çok azdır o şekilde olması gerektiğine inanıyorum.’’*

Katılımcının söylediklerinden anlaşılacağı üzere boşanma yalnızca bireysel bir karar değil, toplum nazarında da karşılığı olan bir eylemdir. Kişi yalnızca ailesine karşı değil içinde bulunduğu topluma karşı da sorumludur. Boşanmanın gerçekleşebilmesi için, kişinin içinde yaşadığı toplumun bunu geçerli bir neden olarak görüp görmemesine bağlıdır. Eğer bir kabahat sebebiyle o kişiden boşanıyorsa bunun Çerkes toplumunda bir karşılığı vardır. Bu karşılık toplumsal dışlanma ya da baskı olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanmanın yanı sıra boşandıktan sonra özellikle kadınların tekrar evlenmesine de hoş bakılmadığı ortadadır.

K3: *‘‘Vallahi boşanma gerekliyse kesinlikle boşanılmalı çocuk için herhangi bir şey için arada sevgi yoksa saygı yoksa arada herhangi bir şey yoksa kesinlikle bir çocuk için ben evliliklerini sürdürebileceğine inanmıyorum ama eğer arada bir sevgi varsa ve bir insan bir sefer hata yapmış pişmansa bu işten çocuklarını ailesini koruyorsa seviyorsa bir sefer afedersin... Çerkez kültüründe çok iyi bakılmaz boşanmaya ve ailelerde bakmaz ve öyle yetiştirilir çocuklar yani ayıp diye bir şey var bizim kültürümüzde... bizim Çerkezlerde boşanma daha az çünkü ailelerimiz onu şey yapmadılar boşanmak ayıptı çünkü sen bununla evlendin sonuna kadar gideceksin izin vermezler yani kolay kolay. Her şeyde kadınlara daha çok sorumluluk düşüyor kadınlara bağlıyorlar sorumluluğu ama bu sorumluluk bence her iki tarafta da aynı derecede olmalı erkekte sorumluluğunu bilmeli kadın zaten sorumluluğunu biliyor ben öyle düşünüyorum eğer bir kadının çocukları varsa elinden gelen her şeyin fazlasını yapar.’’*

K4: *‘‘Eğer psikolojik ve fiziksel şiddet varsa karşı tarafında değişmeye pek niyeti yoksa boşanmak şart artık yapacak bir şey yok. Evliliği sürdürmektense sürdürmemek daha hayırlı gibi olur ama Çerkez kültüründe genelde boşanmaya çok sıcak bakmazlar tutucu bir yapıları vardır aileyi özümseyen benimseyen bir yapıları vardır aile birliğinin dağılmasına müsaade etmezler ona göre de zaten saygı çerçevesi olduğu için genelde de boşanmalar çok olmuyor zaten. Kadın birçok şeyi göğüslediği için zaten bakıldığında evlilikte her şeyi yürüten kadındır hangi toplum olursa olsun kadın istediği sürece evlilik yürür istemediği zaman yürümüyor zaten.’’*

- K5:** *“Anlaşamıyorsan boşanacan. Çerkez kültüründe kolay boşanma yok zaten aldatma yok erkeklerde çok aldatma olmadığı için boşanmazlar genelde erkeklerin eşlere saygılı olması kadınlar da öyle eskiden aldatma şeyleri olmazdı ama şimdi var.”*
- K7:** *“Vallaha boşanma çok zor ya çocukları olup boşanıp niye boşanıyorlar evlenmesinler evlendikten sonra o çocukları yaptıktan sonra niye boşanıyorlar yazık ben boşanacak olsam çok boşanırdım vallahi öte git demeyi olmuyordu iki terliği önüme koyardı kaynanam. Aha terliğin ister otur ister babanın evine git diye çocuklara bağırsam bile. Babanın evinden mi getirdin niye çocuklara bağıırıyorsun diye. Bağirttirmazlardı etmezlerdi. Çok sıkıydı o zamanlar şimdi öyle bir şey yok.”*
- K9:** *“Boşanacaksa da çocuk yapmadan önce boşansın çok düşünsün öyle boşansın. Çerkez toplumunda boşanma çok zor dünyada en az boşan topluluk Japonlar ondan sonra Çerkezler. Bizde kadın emanettir emanete tamamen sahip çıkmak gerekiyor. Erkte kadın için bir ailenin büyüğü söz sahibi bu illa erkeğin sözünün arkasından gidilir değil yani onu yüceltip eşini yücelttikçe kendisinin de yüceleceğini bildiği için eşinin önünde durmaz o zaman da boşanma diye bir şey olmaz. Çerkez adetini kuran kişi Cabbaryeydi. Cabbarye’ye sormuşlar çok da kıymet verdikleri biriydi sen bu çok kıymeti nasıl buldun deyince ben bu şerefi beni saymalarının sebebi hanımım demiş. Hanımım beni saydı o beni sayınca çocuklarım saydı demiş, çocuklarım sayınca komşularım. Komşularım sayınca köylülerim köylüler sayınca karşı köylüler saydı demiş. Bu ilk hanımının da başlar demiş.”*

Çerkes kadınlarına göre boşanma ancak sevgisizlik ve şiddet varsa mümkün olan bir eylemdir. Onun haricinde özellikle çocukları olan kadınlar bu konuda çok daha hassas olup, tüm zorluklara ve sıkıntılara rağmen evliliği devam ettirme düşüncesindedir. K9’un verdiği örnek ise, Çerkes toplumunda kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olduğu gösteren önemli bir betimlemedir. Erkeğin toplumsal prestijinin arkasında kadın bulunmaktadır. Kadın her ne kadar bir emanet gibi görülse de hem aile içinde hem de toplum nezdinde büyük bir sorumluluk altına sokulmaktadır. Çünkü bir kadının erkek karşısındaki sorumluluğu ya da sorumsuzluğu, tıpkı bir domino taşı gibi

önce çocukları, sonra komşuları, sonra köylüleri daha sonra karşı köylüleri etkileyebilmektedir.

K10: *“Bence güzel bir şey değil çünkü evlilik kolay kurulmuyor çocuklar kolay büyütülüyor. O yüzden boş anılınca da kolay geçinilmiyor hayat şartları zor yani çevremizde var insanlar görüyoruz çok da kolay yetişilmiyor çocuklar ortada perişan olduğu için ben doğru bulmuyorum.”*

K13: *“Valla kızım şimdiki her şeyden hemen ayrılıyor hemen boşanıyorlar ama bir çocuğun çocuğun olduktan sonra ne yapacaksın mecbur öncekiler niye boşanma diyordu öncekiler çocuğunuz vardı çocuğumuz vardı önce gelinliğiyle gittiğim kefenin de geleceksin derlerdi töreyi sürdürüyorlar şimdi valla hoşuma gitmedi mi tekme atıp gidiyorlar erkek olsun bayan olsun aynısını yapıyorlar.”*

K17: *“Ben boşanmaya karşıyım biraz. Boşanmazlarsa iyi olur. Çerkeslerde kolay boşanma olmaz. Hele eskiden olmazdı. Kadınlar hep çekmişti.”*

K19: *“Çekmesini isterim ben çektim başkaları çekmesin şimdiki aklım olsa Çekmez zamanında içti çaldı köteği çaldı köteği boşanmayı bilemiyordum. Küçüktüm aklım yetmiyordu. Dayak yediğimi kimseye söyleyemiyordum. Var mıydı öyle bir şey ayıpsanıyordun bizim Çerkezler hani ayıp dediler miydi tamam. Şimdiki aklım olsa ama çekmezdim giderdim şikâyet ederdim uzaklaştırma aldırardım şimdiki aklım olsa ben kendisine çektirirdim.”*

K11: *“Boşanan onlara da kızıyorum boşanacaksın da çocuk olmadan boşanacaksın. Ama çocuk olduktan sonra da hiç boşanmayacaksın hep evli kalacaksın anne ve babalarımız hani evden çıkarken söylerler gelinliğin ne gideceksin kefenle dönceksin. bi daha gelmeyeceksin diye. Yani evlendikten sonra güzellikleri kadar kötülükleri de oluyor bence katlanmalısın bir şekilde.”*

K2: *“Yani insanlar nasıl evlenebiliyorsa aynı şekilde anlaşılamayıp boşanabilirler. Bundan daha doğal bir şey yok bence bir kez evlendin diye hani şey derler ya gittiysen oradan kefeninle çıkacaksın.. Hayatımda bu kadar saçma bir şey duymadım. Ya mutsuz olabilirsin anlaşılamamış*

olabilirsin bir insanı on yılda ya da yirmi yılda tanıyamazsın. Her gün farklı bi özelliği çıkıyo karşına o yüzden bence boşanmak çok doğal bişey.”

K11 ve K2'nin yanıtlarına bakıldığında iki kuşak arasındaki fark direkt göze çarpmaktadır. Bireyselleşebilmiş kişilerin boşanmaya karşı tutumunun daha kendi öznel isteklerine göre şekillendiği ortadadır. Bunun aksine toplumun hâkim değerlerini kendi değerleri gibi içselleştirmiş olan kişiler için boşanma, her ne sebeple olursa olsun yapılmaması gereken bir eylemdir. Bu durumu betimleyen en güzel örnek gelinlik ve kefen metaforudur. Gelinlik, beyazlığıyla kadının masumluğunu ifade ederken; kefen, beyazlığıyla Tanrı'nın nurunda sonsuzluğa ulaşmış olmayı ifade etmektedir. Ancak boşanma üzerine söylenen söz; evlilikle birlikte bekaretin son bulmasını, boşanmayla birlikte de hayatın son bulmasını anlatmaktadır. Anadolu ise, gelinliği ve kefeni arasına sıkıştırılmış bir hayatı yaşamak zorunda kalan kadınlarla doludur.

3.2.4. Ekonomi Hayatına Dair Bulgular

Araştırmada ekonomi hayatına dair bulguları elde etmek amacıyla Çerkes kadınlara; Çerkes kültüründe kadınların çalışma hayatına katılmasına nasıl bakıldığı, aile içerisinde paranın yönetiminin kimin elinde olduğu, evde üretim yapıp gelir elde edip etmedikleri ve eşlerinin bu konuda kendilerine destek olup olmadıkları sorulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda bulgular analiz edilmiştir.

3.2.4.1. Çalışma Hayatında Çerkes Kadını

Çerkes kültüründe kadınların çalışma hayatına katılmasına nasıl bakıldığı sorulduğunda; kadınların hemen hemen hepsi ev hanımı olmasına rağmen, çalışmalarının önünde herhangi bir engel ya da kısıtlama olmadığı dile getirilmiştir. Engellemeler ya da hoş karşılanmaması daha önceki kuşaklar için geçerlidir. Katılımcılar, o zamanlarda kadınların iş hayatına katılımının ayıp olarak karşılandığını ifade etmişlerdir. Ancak modernleşmenin bir sonucu olarak kadınların çalışma hayatına katılması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu konuda yalnızca eylemsel bir dönüşüm değil, zihinsel bir dönüşümde gerçekleşmiştir.

K4: “Çalışabilirler bir yasakları yok çalışan birçok Çerkez bayanda var.”

K8: *“Çok itiraz etmezler ya çalışacak kadınlar çalışır yani hiç eşi çalışıp da çalışma diyen yok şimdi destekte çıkarlar. Ben çalışmak istesem eşim destekler itiraz etmezler ya bayanların çalışması falan erkekler itiraz etmez.”*

Aşağıdaki katılımcı, Çerkes kültüründe kadınların çalışma hayatına katılmasına olumsuz bakılmadığını hatta bu konuda destekçi olduklarını dile getirmiştir. Ancak sportif aktivitelerde -tıpkı Çerkes kadın tipolojisinde kadını tanımladıkları gibi- kadının narin ve kibar olduğunu düşündüklerinden dolayı, kuvvet gerektiren sporların onlara uygun olmadıklarını dile getirmiştir.

K1: *“Çokta güzel desteklenir katılması da gerekir yani gerektiği yerlerde katılması gerekir bir kadının yapamayacağı şeylere bu zamanda asılıyorlar bir güreş gibi boks gibi böyle çok saçma dallardaki kadınlar kendilerini heder ediyorlar onları da beğenmiyorum şahsen...Bilmiyorum yani kadını cazip eden narin kibarlıktan çıkmış bir hale geliyor erkeksi oluyor yani bayan bayandır erkek erkeğe yani yapabildikten sonra o fikir o ruhunda varsa ona da saygı duyarım ama yapılması taraftarı değilim.”*

K3: *“Çocuklarım olmasaydı kesinlikle çalışırdım. Eşim baksaydı ve ben çalışsaydım o zaman mutsuz olabilirdim. Çünkü hem eve gelip iş yapmak hem eşinin sana bakması evimde huzursuzluk olabilirdi o şekilde olduğunda çünkü ben çalışmak zorunda değilim ama bir erkek çalışmak zorunda bu evden çıkmak zorunda akşam gelecek yani o saygıyı sevgi istiyorsa bence böyle.”*

K3'ün ifadelerinden anlaşılabacağı üzere katılımcı çalışma hayatında olmak istediğini ama çocuklarının bunun önünde engel olduğunu dile getirmiştir. Araştırmacı soruyu tersten sorarak eşinin evde çocuklara bakması ve kendisinin çalışması sorulduğunda katılımcı, bu durumda mutsuz olacağını ifade etmiştir. Çünkü yalnızca ev dışında değil aynı zamanda ev içinde de çalışması gerekeceğini düşünmektedir. Bu da katılımcının ev içindeki rollerini ne kadar çok içselleştirdiğini göstermektedir.

K5: *“Eski dönemde bakılmıyordu şimdi güzel görüyorlar Çerkez kızlarından çalışmasını sosyalleşmesini güzel görüyorlar. Önceden kısıtlama vardı Çerkes kültüründe kadının çalışması ayıptı.”*

K9: *“Çok isterim katılsın kadınlar dışarda çalışmazdı ama önceden evdelerdi ama o zamanın şartlarında bizim bulunduğumuz bölgede sanayi yoktu. Bizim bulunduğumuz bölgede ya olan memur olurdu öğretmen olarak ya da kaymakam olurdu onun dışında kimse yoktu bir yerlerde çalışmak gibi bir şey olmuyordu. O yüzden çalışmanın ne olduğunu bilmiyorduk ki artı herkes kendi köyünde kendi yağında kavrulan insanlar olduğu için çalışan kadın kendi tarlasında takımında çalışıyordu, kendi bağında bahçesinde çalışıyordu onun dışında filanca yerde iş var gelip çalışır mısın diye sormadı bile şartlar hiç uygun değildi.”*

78 yaşında olan K9, kadınların çalışma hayatına katılamamasının ardında yatan nedeni içinde bulunduğu dönemin sosyo-ekonomik koşullarına göre değerlendirmektedir. Katılımcının ifadelerinden anlaşılabacağı üzere o dönemlerde yaşadıkları bölgede belli başlı meslek gruplarının olduğu, onun haricinde iş olanağının bulunmadığını dile getirmiştir. Bu yüzden kadın en fazla kendi tarlasında işçi olarak çalışabilmektedir.

K10: *“Önceden kadın her şekilde çalışmaktan kısıtlıydı ama bunun Çerkez’i Türk’ü yoktu. Şu an herkes istediği mesleği yapabilir, çalışabilir şimdi öyle kısıtlanan bir şey yok Çerkezlerde de kesinlikle destekleniyor.”*

K12: *“Önceden istemezlerdi ki çalışanı okuyana bile istemezlerdi kızlar okur mu diye evlenecek çocuk yapacak evine parkına bakacak kocasına hizmet edecek şimdi öyle bir şey yok çalışmak istersen. Ben çalışmak istedim ama düzgün bir iş olmadı o yüzden oturdum. Eşim de istemedi. İstesem de olmayacaktı çocuk küçüktü.”*

K15: *“O zamanlar çok yanlış bakıyorlardı kız çocukları okutulmamalıydı. Kadınlarda sadece ev işi, yemek, tarlada çalışırlardı. Yapılacak buydu onların görevi şey bilme yok gezme yok hizmetçi gibiydiler.”*

K18: *“Eskiden vardı Çerkez kadınları hani öyle çalışmaz o kadar fazla topluma katılmaz erkeklerle birlikte hele hiç çalışılmazdı ama şimdi onlar kalktı aynı her yerde olduğu gibi bizim Çerkez kadınları da şimdi her yerde çalışıyor, fabrikalara gidiyor, eğitimler görüyor, başka şeyler yapıyorlar. Şimdiki o düşünce daha güzel eski düşünceler bence çok mantıksızdı.”*

Çünkü erkeklere ayıp yoktu bayanlara var her şey bayanlar için Çerkezler de yani günahtan daha çok adet ve örfler, ayıplar vardı.’’

Günümüz kuşakları için geçerli olmamakla birlikte, bir önceki kuşakların maruz kaldığı şey kadınların yalnızca ev içi rollerle tanımlanmasıdır. Kadının üzerine düşen görev ev içinde çocukların bakımını üstlenmek ve ev işlerini yerine getirip hizmet etmektir. Ancak bu durum her gelişen toplumun nihai sonucunda olduğu gibi modernleşen günümüz toplumunda da gittikçe önemini yitirmektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesi, kent yaşamına geçilmesi ve zorlu ekonomik koşullarda bir evde yalnızca erkeğin çalışması zorunlu olarak kadınların çalışma hayatına dahil olmasına sebep olmuştur.

3.2.4.2. Ailedeki Para Yönetimi

Katılımcılara eve giren parayı kimin yönettiği sorulduğunda birçoğu eşiyile birlikte ortak karar verdikleri ve yönettiklerini dile getirmiştir.

K4: *‘‘Kimi aileye göre kadında kimine göre erkekte bizim ailede ortak aramızda para lafı geçmez ben de istediğim gibi yerine ve zamanına göre oda istediği şekilde kullanır ne gerekiyorsa onu yaparız sadece birbirimize şunu yaptık bunu yaptık gibi anlatırız paranın nereye harcandığına dair bilgi veririz.’’*

K5: *‘‘Paranın yönetimi her ikimizin elinde yani konuşarak tartışarak kararımızı veririz evin reisi erkek değil erkeğe fırsatı vermeyiz.’’*

K1: *‘‘Vallahi dışarda erkeklerin içerde kadınların. Sadece benim dediğim olur erkek büyük bir çoğunluğu birlikte karar verelim yani ufak tefek alacağın şeyleri de eşine sorulacak şey var sorulmayacak şey var ama ortada büyük bir şey varsa zaten ikisinin de birlikte karar vermesi gereken bir şey öyle de olur bizde de.’’*

K2: *‘‘Aslında ortak oluyo. En azından benim ailemde öyle. Hesap kitap ortak yapılır. Birbirine danışarak yaparlar.’’*

K3: *‘‘Benim elimde herhalde yani eşim iş yerine bir şey alacaksa bana danışır mesela bir parça sipariş etse bile şu kadar malzeme aldım şu an yaptılar*

danışır sorar. Evliliğimizin ilk 3-4 yılında ciddi anlamda problemlerimiz oldu ama şimdi artık o problemlerimizi de aştık yani. Şimdi bir de anne babayla oturmak da çok farklı bir kayınvalide ile kayınbabayla oturmak orada otururken de zaten orada oturduğumda eşim bana danışma ben bir şey istediğimde anneme söyle derdi. Mesela bir şey alınacaksa onlara sor bir yere gideceksem annemgile söyledin mi. Yani kendinden önce onları bir otorite olarak görüyoruz biz bir yere gideceksek çıkardık onlara söylerdi onlardan izin alırdık o şekilde giderdik yani hiçbir zaman bizdik ama biz olamadık o evde. Bir zaman evimde rahatça oturamazdım pijamayla acaba o kapı ne zaman çalınacak kim gelecek kayınbabamla mı karşılaşacağım acaba veya evin pis olsa ya şu evimin kapısını kapatayım kimse görmesin diyemezdim ben o evi hemen temizlemeliydim beni öyle görmemelilerdi yani eşimde anne baba baskısı altındaydı mecbur görüyordu her şeyi.’’

Eşinin ailesiyle aynı apartmanda yaşama deneyimine sahip olan K3, beraber yaşadıkları süreç içerisinde her konuda bir denetim altında olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar parayı eşi kazansa da cemaat tipi toplumların temel özellikleri arasında olan grup bilinci, kendisinden ya da eşinden önce eşinin ailesinin yaptırımlarına göre harcamalarını gerçekleştirdiği ortadadır. Aynı evde yaşanmamasına rağmen, mekânsal olarak aynı konumda bulunmak eşinin ailesinin kendileri üzerinde bir otorite olmasına engel olamamıştır. Bu nedenle bazı ailelerde parayı yöneten yalnızca eşi değil, aynı zamanda eşinin ailesi de olabilmektedir.

K6: *‘‘Ben ne istediysen aldı. Ben 5 kuruş ver demem. Ne lazımsa eve getirirdi. Ben bana bunu ver demedim. Cebinden de beş kuruş almadım hayatta.’’*

K7: *‘‘İkimizin de elinde ortak karar verimiz harcamalarda ortak karar şu şuna gidecek bu buna gidecek aldığımda benim harçlığımı bana verir paylaşırsınız o kadar.’’*

K8: *‘‘Erkeğin elinde. Bazı şeyleri oyun ettiği için geliri gideri ne kazandığını ne harcadığını o kullandığı için bilir benim de o daha avantajlı olur benim için kafam daha rahat eder.’’*

K11: *“Paranın yöntemi eşimin elindedir. Eşimin elindedir getirir bırakır yani istediği zaman ben de alabilirim o da alabilir harcamalarımız farklı farklı oluyor çünkü o yönetir daha çok.”*

K12: *“Şu anda benim. O çalışıyor o gönderiyor. Burada olsaydı ben karışmazdım. Kendi çalıştı kendi getirdi ve istediğimi de getirdikten sonra istediğimi aldıktan sonra parayı ben ne yapacağım. O gitmeyene kadar faturanın nerede yatırıldığını bilmiyordum şimdi öğrendim. O gitti faturada bana kaldı parada bana kaldı ha hoşuna gitti mi de gitmedi neyin ne olduğunu bilmiyordum çünkü şimdi öğrendim de zor yani. Rahattım yani kafa rahat.”*

K20: *“Parana yönetime genelde erkekte daha rahat oluyor kafamız o yüzden erkek de.”*

K8, K11, K12 ve K20’nin ifadeleri araştırmanın bulguları açısından diğerlerine göre farklılık içermektedir. Çünkü paranın yönetiminde söz hakkı olmayan kadınlar için bu olumsuz bir durumu teşkil ederken, bazıları içinse olumlu bir durumdur. Katılımcılar parayı erkeğin yönetmesinde bir sakınca görmemekle birlikte, kendi istediklerine sahip oldukları müddetçe parayı erkeğin yönetmesini bir kolaylık olarak görmektedirler.

K14: *“Benim elimde adam getirir kazanır elime verir bir yere koyarız ortaklaşa kullanırız.”*

K15: *“O zaman erkeklerin elindeydi şu anda bizde.”*

K18: *“Paranın yönetimi erkeğin elinde ama kadınlarını hiç kimseye muhtaç etmezler erkeğin elinde olur o para kadın ne derse yani şu şu lazım her şeyi getireler kimseye muhtaç etmezler öyle kavgalı küfürlü hiçbir şey olmaz Çerkeslerde.”*

K19: *“Şu an benim elimde çok rahatım iyi ki öldü kendi edeceğini ederdi yapacağını yapardı ben kimim ki fikrimi alsın. Azrail gibi bir insandı.”*

3.2.4.3. Ev İçi Üretimde Kadın Emeği

Katılımcılara ev içi üretimde bulunup bulunmadığı ve eşinin bu konudaki desteği sorulduğunda cevapların genellikle iki yönlü olduğu görölmektedir. İlki, ev içi üretimde bulunmak istediğini ancak eşinin buna destek olmadığını söylerken; diğeri, ev içi üretimde bulunduğunu eşinin de kendisine yardımcı olduğunu ifade etmiştir.

K1: “İmkân olsa yaparım kaç kere imkanlarım oldu eşim izin vermedi ilk zamanlar sen tek başınasın evde dedi kimin hangi niyetle eve geleceğini bilemem ben dedi o zaman ben iş yerinde rahat etmem dedi daha sonraları da çocuk oldu bir ara illa muhtar ol diye teklif geldi bana o zamanlar bayan muhtarlar daha biraz daha tanıtılıyordu. O zaman da izin vermedi mesela onu da istemem dedim sen böyle dur dedi.”

K3: “Buraya geldiğim ilk zamanlar arkadaşım bir şey satıyordu bitkisel bir firmanın temizlik malzemelerini satıyordu. Beni de üye yaptı ya hadi canın sıkılmaz o zamanlarda biraz karıştı kafam biraz dağıtırsın falan dedi onu önerdi. Epeyi iyi oldu güzel oldu yani hem benim açımdan onun satışını falan yaptım kendimi daha böyle özgür hissettim o zaman parayı falan kazanınca. Şu an isteyen olursa gene yapıyorum alıyorum eşim her konuda destekçi.”

K4: “Mantı ve erişte yapıp satıyorum evde. Çocuklarımda eşimde destek oluyor, mantımı kapatırlar, malzeme mi alırlar, erişte keserken yardım ederler bana. Eşim çok güzel erişte keser.”

K6: “Ben yapıp satardım. Dantel yapıp satardım şal yapar satardım her şeyi yapar satardım onlara bir şey demezdi ama dışarda beni çalıştırmazdı niye yalan söyleyim evlendikten sonra çalıştırmadı başka adamlarla öyle çalışmamı istemezdi.”

K11: “Evet böylesi süs eşyaları falan yaptım onları yapıp sattım bayağı bir katkım oluyor ama işte çocuk büyüyünce yapılmıyor çocuk küçükken yapamıyorum. Eşim her zaman arkamdadır.”

K14: “Yaptım cıncık boncuk şeyleri aldım küpe yaptım, bileklik yaptım, kolye yaptım iğne oyası yaptım. Eşim çalışıyordu gece geldi mi bunları

yetiştirmem lazım diyordum. O Adamcağız otururdu benle bileklikleri falan yapardı destekliyordu yani beni.”

K18: *“Evet ama eşim o konuda da yapma diyordu evin içinde de olsa hani ben getiriyorum yetiyorum yetecek kadar var zaten ev işi seni yoruyor çocuklara bakıyorsun her şeyi senin eline bakıyor, gözlerine yazık yapma bunları diyordu.”*

Kadınların ev içi üretimde bulunmasının ardında yatan nedenlere baktığımızda; evli olmak, çocuklu olmak, eğitimsiz olmak ve ataerkil kültürün içerisinde yaşıyor olmak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenler kadınların tam zamanlı bir işte çalışmasına engel olup, ev içi üretimde bulunmasına neden olmaktadır. Ev içinde yaptıkları işlerin bir ücretini almadıklarından ötürü, bunu çalışmak olarak nitelendirmemektedirler. Ev içinde ürettikleri malları satarak elde ettikleri kazançları ise ‘eve katkı’ olarak tanımlamaktadırlar. Kadınların ev içi üretimde bulunmasının ardında yatan diğer neden ise, esas itibarıyla kadının kendisini var etme arzusudur. Çünkü ev içinde yerine getirdikleri diğer işlerin görünmez emek olması karşısında, el becerilerini kullanarak sattıkları eşyalardan para kazanması onların emeğinin görünür kılınmasını sağlamaktadır.

3.2.5. Eğitim Hayatına Dair Bulgular

Çerkes kültüründe eğitimin önemini tespit etmek amacıyla katılımcılara, eğitim hakkındaki düşüncelerini ve çocuklarının eğitiminde onların kararlarına müdahale edip etmedikleri sorulmuştur. Verilen yanıtlar doğrultusunda bulgular analiz edilmiştir.

3.2.5.1. Çerkes Kültüründe Eğitimin Önemindeki Dönüşüm

Çerkes kültüründe eğitime önem verilip verilmediği sorulduğunda katılımcıların hepsi eğitimin önemli olduğunu söylemiştir. Ancak birçok katılımcı kendi dönemlerinde önem verilmediğini, bu yüzden okutulmadıklarını ifade etmişlerdir.

- K2:** *“Tabiki önemli. Anne babamız okuyamadığı için hepimizin okumasını çok istedi. Kız çocukları okumasın diyen bi zihniyette şunu arıyo. Atıyorum bi hastaneye gittiklerinde kadınlar erkek doktor istemiyorlar. Kızları okutmuyorsanız kadın doktora istememeniz lazım. Ya da mesela yani hep bu arayış içerisinde okuyolar. Madem okutmuyosunuz o zaman bu arayış içine girmemeniz lazım.”*
- K3:** *“Çerkez kültüründe daha önce eğitimin hiçbir önemi yoktu ama şu anda Çerkez olsun Türk olsun kız çocuklarına daha çok okutma yönünde ilerliyoruz yani. Şu anda mesela kız çocuklarını evlendirme yönünden daha çok okusunlar bir meslek sahibi olsunlar gibi düşünüyorlar bence ben de öyle düşünüyorum kesinlikle.”*
- K4:** *“Eğitim çok önemli kız erkek ayrımı yapılmaz okula gitsin öğrensın milli, ahlaki, dini kültürel değerlerimizi yaşasın, bir meslek sahibi olsun, kendi ayakları üzerinde dursun diye bir bakış açısı var Çerkezlerde.”*
- K11:** *“Evet çok önem verilir eğitime hani kız çocukları erkek çocuklarından daha çok kız çocuklarına okuması gerekir.”*
- K20:** *“Şu an veriliyor yani önceden köy ortamında daha baskın bir kültür olduğu için bundan dolayı verilmiyordu ama şu an veriliyor.”*
- K7:** *“Kız çocukları da erkek çocukları da eğitiliyor önem verilir. Kız çocuklarına daha önem verilmesi lazım benim gözümde erkeğe de versinler tabi de kız çocuklarını daha çok okutmalarını isterim. Herkeste okutuyor önceden kız çocuklarını okutmazlardı yani anlattıklarına göre onlara kuran öğretirlerdi. Küçükken maddi durum yoktu ilkokulu bitirdiğimde yoktu anca iki tane kardeşim vardı onu okutabildiler onlar erkekten üstün gördükleri o erkeklere daha üstün görürlerdi onların hayatı kurtulsun diye bizi de gönderemediler ama olsaydı gönderirlerdi ona inanıyorum.”*
- K12:** *“Tabi şimdi önem veriliyor tabi önceden yemukstu. Ama şimdi aman mesleğini eline alsın kimseye muhtaç olmasın. Şimdi zaten kızları daha çok okutmaya başladılar. Kızları okutmaya daha çok meyilliler.”*

K6: *“Okula göndermemek için babam benim yaşımı çoğalttı üç okudum sonra beş okudum sonra babam okutmadı beni. Ben çok iyi okuyordum geri çıkarttı okuldan beni bir kızlar okumaz diye yoksam okuyaydım keşke babamı dinlemeyip de ama nasıl dinlemeyecektim. Erkekleri okutuyorlardı ama kadınları okutmuyorlardı.”*

Katılımcıların hepsi eğitimin önemli bir unsur olduğu hatta kız çocuklarına bu konuda daha çok destek verilmesi gerektiğine dair hemfikirlerdir. Ancak orta kuşak kadınların çoğu eğitimden mahrum kalmışlardır. Çünkü içinde bulundukları dönem itibariyle kız çocuklarının okutulması *ayıp (yemuks)* sayılmaktadır. Bunun yanı sıra maddi imkansızlıklardan dolayı çocuklarını okula gönderemeyen aileler bulunmaktadır. Fakat çocuklarını okula göndermeye imkânı olan ailelerin de erkek çocuklarını öncelikledikleri görülmektedir. Bunun ardında yatan sebeplerden biri, daha önce aile ve evliliğe dair bulgulara değindiğimiz üzere kız çocuklarının ileride evlenip gitmesidir. Erkek çocukları okula gidip eğitim alsa bile ailesinin bakımından hayat boyu sorumlu olacaktır. K7’nin vurguladığı üzere *‘onların hayatı kurtulsun’* cümlesinden kastedilen şey, kadınların hayatını her halükârda kurtaracak bir “erkeğin” var olacağıdır. O yüzdendir ki hayatı kurtulunması gereken erkekler olmalıdır.

K9: *“Önem verilir. Önceden vardı. Kızları okutmazlardı ama oda Çerkez kültürüyle alakalı değil dinden kaynaklı bir mevzu yani. Çerkez kültüründe normal dini düşünceleri biraz gevşekmiş. Çerkez topluluklarında kız erkek fark etmez hepsi okumuştur ama dini ağırlıklı İslami düşüncesi biraz daha dolu dolu yaşamak isteyen topluluklarda da bu son zamanları çıkarsan 15-20 yıla çıkarsa geri kalan dönemde Çerkez kızlarını okutmadılar. Okulun birincisi bendim öğretmenim pek istedi okutun dedi. O zaman babam az okuyan az gavur çok okuyan çok gavur olur dedi. Ben çocuğumun çok gavur olmasını istemiyorum dedi. Cumhuriyet ilan edildi harf devrimi yapıldı harf devriminden sonra aslında biz Osmanlıcadan Latin alfabesine geçtiğimiz zaman uygulama yapıldı. Çünkü adamlar şuna inanıyordu bizim Osmanlı harflerimiz normalde İslami harfler ama şu yeni gelen harfler Hristiyan harfleri gavur alfabesi o zaman bunu az okuyan az gavur çok okuyan çok gavur olur dendi. Kızlar değil erkekler de okutulmadı çok uzun bir süre. Kızımı da okutacaktık camide hoca kızını okutan cenneti*

beklemesin deyince buna inanmış okutmadı gavur oluruz günahkâr oluruz diye okutmadık. Şimdi böyle düşünmüyorum şimdi okutulmalı.”

K13: *“Veriyorlar tabii o zaman pek okutma yoktu kızım. Şeyde hatta o zaman Türkçeyi gavur zannediyorlardı, kurancıya gönderiyorlardı. Kız çocuklarını kızım biz anca beşi bitirttiydik. İmkânımız öyle değildi oğlan okudu kızları okutacağımız zaman eşim hapse girdi hapiste yattı okutamadık. Köyde oturuyorduk ondan sonra hapisten çıktıktan sonra işe girdi oğlanı öyle verdik yoksa kızla fark yok bizim için.”*

Eğitimin önündeki engellere bakıldığında ortaya çıkan önemli bulgulardan biri de muhafazakarlıktır. Osmanlıcadan Latin alfabesine geçildiğinde bunu dine halel getirici bir unsur olarak algılayıp, çocuklarının okula gitmesine engel olan aileler bulunmaktadır. ‘Az okuyan az gavur, çok okuyan çok gavur’ sözüyle kastedilen budur. Bu yüzden de aileler çocuklarını okula göndermediğinde mutmain olmaktadır. ‘Kızını okutan cenneti beklemesin’ cümlesi de o dönemki din anlayışının kadınların eğitiminin önünde bir engel olduğudur.

K14: *“Eğitime çok önem verilir biz babamızın yanında ayağımızı uzatamayız her lafa girmeyiz karşı gelmek çok şeyi karşı gelemeyiz saygıdan. Okula da devam edebilirsin hiçbir karşı gelmez okuyanın arkasındalar. Kız çocuğu okumaz diye bir şey yok kız çocuğunu bile daha çok okutuyorlar erkek çocuğu kendi ayakların üstünde duruyor nasıl olsa diye. Kızlarımız da kendi ayaklarının üzerinde dursun kimseye muhtaç olmasın diye kız çocuklarına daha çok okutuyorlar. Benim okumama nedenim köyde kaldığımız için yokluktan dolayı imkândan dolayı gidemedim. Babam Arabistan’a gitti yokluktan dolayı iki kardeşimde rahatsızlandı annem onların peşine düştü üç çocukla köyde kaldı ben de onlara bakmak zorunda kaldım o yüzden.”*

K15: *“Daha önce yoktu ama şimdi herkes çocuklarına eğitim vermeye çalışıyor kız çocuklarına da. Ayrım yok önceden vardı önce kız çocuklarını okutmak istemiyorlardı. Hatta benim babaannem nasıl olsa gidecek gözüyle bakıyorlardı. Ben çocuklarıma ayrım yapmadım mesela. Nereye kadar okursanız okuturum dedim.”*

K16: ‘‘Eğitim çok önemli önceden hiç imkn olmayan en az ilkokulu bitiriyordu. En azından bir hastaneye falan gidince sıkıntısını anlatabilirsin çok önem verir. Annem babam okusam okutacakt annem babamda çok istiyordu ama baktım ben maddi durumumuz belli, benim seviyem belli, ben okumayacam beni bırakın çalışayım dedim. Liseyi bitirdim çalışmaya başladım. Tekstilde falan çalıştım.’’

K18: ‘‘Ona çok değer veriliyor okuyanlar oluyor yani kız çocukları okumaz diye bir karşısı çıkış vardı eskilerden şu an değil. Bizim görevimiz de ben mesela benim ğretmenim çok yalvard babama bu kız hani dersleri falan çok iyi ben de yardımcı olayım okutalım bu kızı babama yalvard benim babam bana ne yaptı beni Adana’ya götürdü. Tekel fabrikasına girdirmek için yaşıml byltd. Adana’ya götürdü oradan da rahmetlik eniştem vardı o izin vermedi hayır bu kız fabrikada çalışamaz diye izin vermedi. İşe de girmedim okutmad da öyle kaldım küçük yaşta da evlendim ezildik. En çok yokluktan dolayı okutmadılar çünkü tarlayla takım uğraştıkları için belirli bir para olmadıkları için ceplerinde okutmak istemiyorlard ama şimdi herkes gurbetlere gitti iş sahibi oldu şimdi kız erkek ayrımı diye yok okutuyorlar. Eskiden ama bizim zamanlarda biz çok ezildik nasıl oldu hiçbir şey anlamadık çocukluğumuzdan genç kızımızdan annelikten hep öyle işler gler uğraşarak bu yaşa geldik.’’

K19: ‘‘Tabii ki önemli okuttu babam beşe kadar okuttu ondan sonra da okutmad ne o öyle okutma ne ayıpmış. Erkek kardeşimi de okutmad fakirlikten değil ben hangi birinize koşayım diyerek bizi okutmad azıcık fakirlik de vardı. Tabii ki okutulmalı hele kız çocukları okutmak ne kadar güzel bir şey okut meslek sahibi et Allah korusun bir boşanma şeyi olsa hayat kurtuluyor yani.’’

Eğitimin bu kadar önemli olduğunu düşünmek, birçok katılımcının kendi gençlik dönemlerinde bundan mahrum kalmasıyla doğru orantılıdır. Kendileri dönemin hâkim zihniyeti ve ekonomik koşullarından ötürü eğitim alamamıştı. K18’in ifadelerinden anlaşılaı üzere, katılımcının babası işçi olarak fabrikada çalışın diye kızının yaşını byltd. Eğitimin önemine dair değişen algı ise, katılımcıların aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

- K2:** *“Hiçbi şekilde karışmam. Çünkü onun kararı. İleride o mesleği kendi yapacak ben tutupta doktor ol onu ol diyemem. Herkesin bi yeteneği vardır. Yapabileceği şeyler belirlidir. Çocuk bunu keşfettiye yani bana söylediği bölüm istediği yerde okuyabilir.”*
- K3:** *“Ya şimdi şöyle bir şey var şimdi benim çocuğum üniversiteden herhangi bir bölümü istiyorsa ben onu her türlü desteklerim arkasında olurum. Kız çocuğum şehir dışında okumak istiyorsa evimi barkını toplayıp giderim ya da yurda yerleştiririm o şekilde bir şeyler yapılabilir.”*
- K4:** *“Genelde kendi fikirlerini öğreniriz eğer kendi fikirlerin de yanlış bir düşüncesi varsa ona müdahale eder ve uyarırız ama onun seçimlerine müdahale etmiyoruz.”*
- K5:** *“Çocuğun ne istediği önemli çocuğun istediği şeyleri de anne baba olarak düşünerek karar vermelidir tabi çocuğun isteği de daha önemli bizim kararımızdan önce onun kararı.”*
- K8:** *“Tabii ki onların kararları çok önemli 16 yaşında kızım var kendisi hangi bölümü istiyorsa onu okuyacak nereyi kazanırsa oraya okuyacak nasip olursa kazanırsa.”*
- K11:** *“Şimdi kızım nerede okumak isterse oraya gider okur kazandığı okula gitmesini istiyoruz.”*
- K14:** *“Onların kararına saygı duyarız istediği yere gidebilirler çünkü karar kendilerinin.”*
- K15:** *“Vermez miyim zaten çocukların okutulmasına ben şey yaptım onlar istedi ben de yardımcı oldum hiç karşı çıkmadım ne istiyorlarsa onu okudular. Kızım maliye okudu yurtdışına çıktı üzülmedim mi üzuldüm ben o gelene kadar dokuz doğurdum mesela ama gitme diyemedim onun eğitimi için iyi ki de dememişim şimdi ana dili gibi konuşuyor yurtdışıyla bağlantılı şirketi var.”*

Katılımcılara çocuklarının eğitiminde onların kararlarına müdahale edip etmedikleri sorulmuştur. Katılımcıların tamamı bu konuda çocuklarının destekçisi

olduğunu ve daima onların kararlarına saygı duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu değişim ve dönüşümün nedenleri arasında; kentleşmenin artması, sosyal devlet anlayışının güçlenmesi ve toplumların kalkınmasında eğitimin öneminin kavranması sayılabilir. Kadınların eğitilmiş olması aynı zamanda demokratik toplumların birer özelliğidir. Çağdaş ve demokratik devlet anlayışı yıllar içinde yaygınlık kazandıkça, kadınların eğitim alma olanakları ve eğitime verilen önemin artması kaçınılmazdır. Özgen ve Ufuk'un da (2001: 1063) vurguladığı üzere, 21.yüzyılda ülkelerin hepsi çağdaşlaşmak ve demokratikleşmek adına kalkınmak durumundadır. Bu kalkınma ancak insanın merkeze koyulmasıyla ve ona yapılacak en doğru yatırımın eğitim olduğu gerçeğini kavrayınca mümkün olacaktır. Tarih boyunca kadınların üretimin her safhasında belirleyici rollere sahip olduğu bir gerçektir. Ancak cinsiyet eşitsizliğine maruz kalarak pastadan eşit pay alamamışlardır. Bunun altında yatan en önemli neden ise eğitim fırsatından yeterli düzeyde yararlanamamış olmalarıdır.

3.2.6. Siyaset Hayatına Dair Bulgular

Siyaset hayatına dair bulgular elde etmek amacıyla, Çerkes kadınlara yönetime katılım haklarının olup olmadığını ve oy kullanırken eşlerinden bağımsız olarak karar verebilme yetkinliğine sahip olup olmadıkları sorulmuştur. Bu iki soru birbiriyle ilintilidir. Çünkü kadınların yönetimde haklarının olup olmamasına dair algıları, bağımsız karar verebilme yeterliliğini de etkileyebilmektedir. Nitekim katılımcılardan elde edilen bulgular bu hipotezi destekler niteliktedir. Bu doğrultuda verilen cevaplar neticesinde bulgular analiz edilmiştir.

3.2.6.1. Yönetime Katılma Hakkı

Bu bölümde katılımcılara Çerkes kültüründe kadınların yönetime katılmasına nasıl bakıldığı sorulmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplar iki ayrım ve bir yan ayrım içermektedir. Cevapların bir kısmı kadınların yönetime katılmasında bir sakınca görülmediği, bir kısmı da eskiden hoş görülmediği ancak günümüz için geçerli olmadığını dile getirmişlerdir. Yan ayrım ise, kadınların yönetimde bulunmaları gerektiğine dair arzularının olduğudur.

K1: *“Kadın yönetime katılır. Katılması da gerekiyor kadının katıldığı her yere güzellik katar incelik kadar bana göre. Kadın her yerde edebiyle bulunduğu yere bile attığı adımın farkında olarak bulunursa gittiği her yere gidebilir, her yeri de güzelleştirir, yönetime kadın elinin değmesi gerekir. Yani ben arkadaş ortamında öyleyim mesela yani yönetici değil de okumuş olmayı çok isterdim. Ben mesela çocuklarımın okul toplantılarına gittiğim zaman genellikle ben okul aile birliğinde olmaya özen gösteriyorum ama orada hep karşılaştıklarım bana eğitim durumunu soruyorlar ve bu beni çok üzüyo. Eğitim durumunu söylemek çok zoruma gidiyor. Hatta bir öğretmen bana hangi üniversiteden mezunsun demişti üniversite okumadım deyince çok şaşırmıştı ben mesela ona filanca üniversiteden mezunuyum demek ne kadar hoşuma giderdi. Açıkta da okuyamadım daha doğrusu ben evlendikten sonra çocuk oldu. Okumadım ama bıçkı dikiş kursuymuş, boyama kursuymuş hiç evde durmadım yani öyle kendimi kapatıp oturmadım.”*

K3: *“İyi bakılmazdı şimdiye kadar ama şimdiden sonra bakanlar var evet. Çerkez muhtarlar bayanlarda var evet ama bunun daha öncesinde Çerkez bayanların herhangi bir yerde bir şey yapmaları önderlik etmeleri hiç iyi gözle görülmüyordu. Hatta çalışana bile iyi gözle bakmıyorlardı ya onun kızı ne yapıyor Allah bilir ama şimdi öyle bir şey demenin imkânı var mı? Herkes çocuğunu okutmaya kendi başına kalıpta ayakları üzerinde dursun istiyor insanlar. İsterdim yani kendi ayaklarımın üstünde durmayı isterdim o eğitimi aldım en güzel şey bence insanın kendi başına mesleğini eline alması para kazanması yani en ufak bir şeyde bile bir insana eyvallah etmemek kadar güzel bir şey yok. Mesleğim var ama elimi kolumu bağlayan çocuklarım var ondan dolayı yapmıyorum çocuklarıma güvenebileceğim baktırabileceğim birisi yok. Mesela ama şu anda daha çok çalışmak istiyorum kayınvalidem bakamam dedi çocuğa öyle kaldı.”*

K18: *“Bizim zamanımızda hiç kimse desteklemiyordu ama şimdi destekleniyor ben de katılıyorum. İsterdim bende olmayı ama olamadım buna engel olan eşimdi.”*

K19: *“Yönetici olurdu ama benim eşim yaptırmazdı ki olmayı biliyor muydumkine? Ne olduğunu biliyor muydumkine? Daha yeni yeni biliyorum öğreniyorum.”*

Kadınların önceden yönetime katılmasının hoş karşılanmadığı ancak günümüzde böyle bir bakış açısının artık geçerliliğini yitirdiği ortaya çıkmıştır. Her iki katılımcının da üzerinde durdukları ortak mesele eğitimlerinin ve iş hayatlarının önünde engel olarak çocuklarını görmesidir. Çocuk sahibi olmak kadınların eğitim ve kariyer hayatlarında birer engel teşkil etmiştir. Çünkü geleneksel ataerkil aile yapısı, çocukların tüm bakım ve sorumluluğunu karşılayan kişinin anne olduğuna kanaat getirmiştir. K1 açıktan eğitimine devam etmek yerine hem çocuğuna bakabileceği hem de aile düzeninden ödün vermeyeceği dikiş, nakış gibi hobilerle uğraşmayı tercih etmiştir. K3 ise mesleği olduğu halde çocukları nedeniyle kariyerine devam edememiştir. Çocukların bakımını üstlenecek biri olarak ise kayınvalidesini görmektedir. Görüldüğü üzere çocuk bakımından mesul kişi olarak aile üyelerinden yine bir kadın uygun görülmektedir. K18 ve K19’un ise yönetime katılma isteklerinin önündeki engelin eşleri olduğunu ifade etmişlerdir.

K4: *“Eskiden olsa belki kesinlikle kabul etmezlerdi erkek egemen bir toplum çünkü Çerkesler ama şu anda olabiliyordu muhtar adayları da çıkabiliyor dernek adayları da çıkabiliyor.”*

K7: *“Olabilir buna kimse engel olmaz ama bilmiyorum ayıp derlerse onu da bilmiyorum bana göre olabilir ben olmak isterdim yani kabul eden olsa olmak isterim.”*

K8: *“Tabii ki gurur duyuyoruz siyasetçiler Çerkez olunca tabii ki ben de olmak isterdim iyi bir yönetici olurdum.”*

K9: *“Eğer benim elimde bir şey olsaydı benim sözüm tutulur olsaydı bütün köylerin muhtarlarını kadın yapardım. Şimdi var ya erkekler giderler kaymakam bey işte suyumuz yok yolumuz yok tamam oğlum bakarız der onlar gelip iki aya kadar uğramazlar ama kadınlar git gel git gel onu yaptırırlar. Bu gibi şeylerde kadınlar daha iyi yaptırır. Bundan kaç sene önce komşumuz dedi ki vallahi sen muhtarlığa adını koy bu köyde*

kazanırsın. Vallaha dedim bunun için servet verseniz yine olmaz koyun gitmek daha iyi muhtar olmaktansa. İnsanlara laf anlatmak zor ama hep muhtar olsaydım yönetirdim. Çünkü o işin peşini bırakmazdım. Kadınlar bugün gittim yarın gitmeyeyim demezler giderler gelirler, giderler gelirler dediğini yaptırırlar.”

K12: *“Kadından yönetici var. Niye olmayayım niye bayan kendisini ifade etmesin ki yapabiliyorsa yapmasını isterim. Keşke hepimiz bir yerlere gelebilsek vallahi yönetirdim hakından gelirdim mesela ben sınıf annesiydim dört yıldır. Ana okulundan başladım ana okuluyla birlikte dördüncü senem. Beşinci Senem olacak güzel bir şey yani mesela okulda bir etkinlik olduğu zaman hemen sınıf annesi diyorlar bir ağırlık var bir üsttesin. Niye olmasın. Öğretmenler gününde sınıf annesi diyorlar ne yapıyoruz ne yapacağız veliler diyor bir farklılık var yani düşün yani sen bir de onları öbürlerini...”*

K17: *“Güzel bakılır yani. Eskiden de vardı yani yönetici. Okusaydım olmak isterdim yani ama şimdi de evimi yönetiyom.”*

İnsan doğasındaki yönetme arzusu cinsiyet ayrımı yapmamaktadır. Fakat toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkek doğasına ilişkin ürettiği söylemler üzerinden ayrımcılığa neden olabilmektedir. Bunun en belirgin olduğu alanlardan biri siyasettir. Siyasi arenada ya da idareci kadrolarında kadın figürleri her zaman erkeklere oranla azınlıktadır. Bunun temelinde yatan şey, erkeklerin akılla kadınların duygularla özdeşleştirilmesidir. Akıllı ve rasyonelliği temsil eden eril karakterlerdir. Dolayısıyla yönetim gibi rasyonel alanlarda erkeklerin yer alması kaçınılmazdır. Bu yanılgı demokratik ve çağdaş toplum olma yolunda ilerledikçe önemini kaybetmektedir. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında ise hem yeterli eğitimi alamamış olmaktan hem de toplumun kendilerine biçmiş olduğu cinsiyet rolleri kabuklarını aşamamış olmaktan dolayı yönetime katılma hakkına sahip değillerdir. Ancak insan doğasında olan bu arzu, kadınların kendi habitatları içerisinde bunu ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Örneğin K12 okulda sınıf annesidir. Kendine verilen görev ve sorumluluk neticesinde diğer kadınlardan farklı bir statü elde etmiştir. Fakat burada önemli olan nokta herhangi bir grup içerisinde yönetici olan kadının liderliği, yine anneliği üzerinden tanımlanmıştır. Bu yüzden kendilerini ‘sınıf annesi’ olarak nitelemektedirler.

3.2.6.2. Bağımsız Karar Verebilme Edimleri

Kadınların yönetime katılma arzularındaki ya da haklarının önündeki engellerden biri eğitimsizlik, diğeri ise eşleri ve çocuklarıdır. Bununla paralel olarak katılımcıların düşünce özgürlüğünün olup olmadığı merak edilmiştir. Bu yüzden katılımcılara eşlerinden bağımsız olarak istediği partiye oy verebilme özgürlüğüne sahip olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu eşlerinden bağımsız olarak istediği partiye oy verebildiğini dile getirmiştir.

K3: *“Yok karışmaz ama genelde aynı evin içinde yaşıyorsun aynı şeylerden bahsedince aynı şeylere bakınca az çok ya o sana benziyor ya sen ona benziyorsun aynı fikirleri onaylamaya başlıyorsunuz. Aynı şeylerden bahsediyorsunuz onun için yani şimdi ben düşünüyorum eşimle ben aynı şeyleri düşünüyoruz. Hemen hemen aynı parti hakkında yorum yapabiliyoruz ama daha çok birlik içindeyiz yani. Annemle babamda öyle değildi. Annem halen babamın dediği partiye oy verir annem babamdan habersiz hiçbir şey yapamaz verdiği oya kadar babam karışır.”*

K8: *“O şuraya ver buraya ver demiyor da muhabbet ederken falan o mu bana aşıyor ben mi ona aşıyorum hiç fikir ayrılığımız olmadı şimdiye kadar.”*

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Eşler oy verme tercihinde birbirinden bağımsız düşünebilmektedir. Ancak ortak bir hayatı paylaşmak ve fikir alışverişinde bulunmak ister istemez kişilerin birbirinden etkilenmesine neden olmaktadır.

K4: *“Evet bilmez bir de benim kime oy verdiğimi bugüne kadar sormadı bile.”*

K5: *“Yok herkes özgür çocuklar da dahil istediği partiye verir.”*

K7: *“Eşim bana karışmaz ben de ona karışma bilmez kime attığımı da o da bilmez ben de bilmem onun kime attığını.”*

K9: *“Hiç eşim bana demedi şuna ver şuna verme diye kendi kararını kendin verirsin dedi.”*

K11: *“Verebiliyorum eşim istediğine verebiliyor, ben istediğime verebiliyorum. Sen hangisini istersen ona çıkart ver diyor ama fikrini de bu da olabilir diyo ama sen hangisini istersen...”*

K14: *‘‘Verebilirim hiç karışmaz bana şunu yap bunu yapma yap hiç değmez öyle şeylerimiz yok.’’*

K13: *‘‘Oy kullanıyorum eşim veriyor kararı kızım. Buna vereceksin diyor verdiriyor. Ben kendi bildiğimi okusam dövüş olacak.’’*

K18: *‘‘Hayır onun dediğı oluyordu şimdiye kadar. Hangi partiye oy ver dediyse bende onu kırmıyordum onun dediğini yapıyordum. Yaptığıma da pişman değilim onu kırmadım en azından incitmeden sözünü dinleyerek. Farklı düşüncelerim oluyordu ama yine de eşimin dediğini yapıyordum. Ben ona söyleseydim dinlerdi ama yine de vermezdi kendi bildiğini yapardı.’’*

K19: *‘‘Karıştırdı benim elimde değildi ki o ne derse oydu. Mesela şuna ver diyince ona verirdim kurtçuya ver derdi kurtçuya verirdim. Öyleydi korkudan başkasına veremezdim. Halbükü o nereden görüyor ben oy kullanıyorum çıkıyorum. Ama korkumdan veriyordum kızım o ne derse onu yapardım. Korkuyordum, küçüktüm. 25 yaş büyüktü benden ikinci karısıym ben onun.’’*

K13, K18 ve K19’un ifadeleri benzerlik göstermektedir. Ataerkil toplumların en belirgin özelliklerinden biri de karar mekanizmasının eril olmasıdır. Kadınların yalnızca eylemlerinde değil fikrîsel ve düşünsel hayatlarında da ikincilleşmesine, kendi hayatının başrolü olamamasına neden olunmaktadır. Aile düzeninin bozulmasına dair taşıdıkları endişeden dolayı K13 eşinin istediğı partiye oy verdiğini dile getirmiştir. K18 ise oy hakkının bireysel olarak karar verilmesi gereken en temel hak olduğı fikrine sahip olmamakla birlikte, bunun eşini kırmamak adına kullanılması gereken bir eylem olarak tanımlamaktadır. Siyasî olarak destekleyeceği partiyi, eşinin kırılmaması adına onun istediğı partiye göre oyunu kullanmıştır. K19 ise içlerinde baskıya doğrudan maruz kalan katılımcıdır. Korku ve baskı yoluyla eşi kendi istediğı partiye oy verdirmiştir. Dolayısıyla ataerkil zihniyetin kadının bireysel haklar ve özgür düşünebilme becerisinin önünde bir engel teşkil ettiğı ortadadır.

3.2.7. Dini Hayata Dair Bulgular

Kültürün önemli bir parçası olan din, gündelik hayatın her alanında kendisini var edebilen unsurlardan biridir. Çerkes kadınların gündelik hayatında dinin nasıl

tezahür ettiğini tespit etmek amacıyla katılımcılara; gündelik hayatta dini yaşama biçimlerini, evlilikte mezhepsel farklılığın önemli olup olmadığını ve dini hayatta kadının konumunun ne olduğu sorulmuştur. Verilen cevaplar bulgular analiz edilmiştir.

3.2.7.1. Dinin Gündelik Hayattaki Yeri

Çerkes kadını dini, dinin emrettiği ibadetler üzerinden anlamlandırmaktadır. Bu durumda dinin inanç yönü değil pratik yönü ön plana çıkmaktadır. Dinin pratik yönünün başat örneği ise namaz ibadetidir. Katılımcıların ilgili soruya verdiği yanıtlarda eda etme, yerine getirme, yerine getirmeye çalışma, yerine getirmeme, yerine getirememe ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler bir emrin icra edilmesi ya da icra edilmemesi anlamına gelir. Din söz konusu olduğunda katılımcılarda görüldüğü gibi din namaz kılmak, Kuran okumak, oruç tutmak, dua etmek olarak kabul edilmektedir ki Çerkes kadınındaki dini tecrübe ibadetler vasıtasıyla oluşmuştur. İbadetlerin en temel niteliği ise belirli niceliklerinin olmasıdır. Nicelikler özellikle dilde, gündelik hayatta kendini gösterir. Katılımcıların kullandığı ‘‘elhamdülillah Müslümanız, inşallah kabul olur, Allah kabul ederse’’ ifadeleri ibadetin sözel bir niceleyicisi, ibadetin duyurularak simgesel bir gösterimidir.

K1: *‘‘Tabi elimden geldiğince yolculukta düğünde namazımı eda etmeye çalışıyorum Rabbim kabul eder inşallah.’’*

K15: *‘‘Namazımı kıldığım zamanlar çok olur dinimizde hani namaz kılmazsak ve inançlarımızı nasıl yaşıycas tabii ki kendimize göre inançlarımız var. Dini değerlerimizi de kaybediyoruz dinimizi bitirdiler.’’*

Katılımcılar dini namaz ibadetine indirgemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, namaz ibadetine indirgenen din değer kaybetmemektedir. Somut bir unsur olan namaz ibadetine ulvi değerler yükleyerek dinin değeri yükseltilmektedir. Dindar bilincin somut şeylerden hareketle yaşamı kavramaya çalışmasından dolayı dinin soyut yanı bu şekilde somutlaştırılmaktadır.

K3: *‘‘Din çok önemli benim için yani ben en ufak bir şeye üzüldüğümde elimi açıp da dua eden bir insanım Allah’ım yardım et her şeyin hayırlısını sen*

bilirsin ve gerçekten bu yaşadıklarımın sonra her şerde bir hayır olduğuna inanan bir insanım.”

Katılımcılar dinin gündelik hayat üzerindeki etkisini güven ihtiyacıyla açıklamışlardır. Dinin güven veren aracı ise duadır. Dua ederek sıkıntıların, hüznlerin yok olacağına inanılmaktadır. Bu inanç inananı korkudan kurtarmaktadır ve dinin psikolojik etki yönünü açığa çıkarmaktadır.

K4: *“Hayatımın içinde zaten her anında. İbadetlerimi özgür ve rahat bir şekilde yerine getiriyorum. Çerkesler içinde inanç önemlidir. Çoğu Müslüman. Hristiyan olanlar da var onlar daha çok Rusya tarafında ama Türkiye’de yaşayan Çerkezlerin birçoğu Müslüman. Ki onlarda kendi vazifelerini yapabildiği kadar yapıyorlardır.”*

K6: *“Vallaha ibadetlerimi yerine getiriyorum. Benim babam dört sefer hacca geçti gitti Arabistan’da çalışıyordu. Beni bir sefer bile götürmedi durmadan sıkıştırıyordu bir kerede münübüs bomboş gitti o zaman da kaynanam gilin yanındaydım gidemedim.”*

K11: *“Abdestimizi kuranımızı yani günlük yaşantımızda yaparız bunları Allah kabul ederse yani.”*

K16: *“Dinim her şeyden önce gelir elhamdülillah Müslümanız Rabbim layıkıyla yapabilmeyi nasip etsin yapamıyoruz tabii kültürümüzde dinimiz biraz şey...”*

K20: *“En başta geliyor yani tabi yüzde yüz ama ben açıkçası önemsiyorum. Dinin gerektirdiği şeylere helal haram günah dikkat etmeye çalışıyorum.”*

Katılımcılardan bazıları dinin önemli bir unsur olduğunu kabul etmekle beraber ibadetleri yerine getirmediklerinden dolayı kendilerine sitem ettikleri görülmektedir. K12’nin ‘*kırkıdan sonra*’ ifadesiyle kastettiği iki şey bulunmaktadır. İlki Çerkeslerdeki geç evlenmenin kastedilmesidir. Diğeri ise, yaş almanın tekamüle olan etkisi ve öte dünya anlayışının hatırlanmasıdır. Çünkü insanlar yaş aldıkça ölümün soğuk gerçekliği karşısında kendilerini ısıtacak sebeplere tutunmak isterler. Din ve öte dünya anlayışı insanları özellikle psikolojik açıdan rahatlatan, insanların tutunmak

istediği gerekçelere cevap üreten önemli alanlardır. Dolayısıyla kırkıncıdan sonra ifadesi yaşlandıkça ibadetlere daha çok eğilim gösterildiğini anlatmaktadır.

K5: *“Getirmeyi çok istiyorum ama getiremiyorum. İşten güçten dolayı ibadete inanmak çok güzeldir inanıyorum da bazı şeyleri isteyerek yaptığım zamanlar oluyor.”*

K12: *“Biz Çerkezler de kırkıncıdan sonra diyorlar ya öyle bir şey oldu hani zamanla bazen yapıyorum bazen yapmıyorum. Biliyoz bilmediğimizden değil ama. Uygulamaya gelince yapmıyoruz.”*

K2: *“Aslında o da yok. Yerine getirmiyoruz.”*

3.2.7.2. Evlilikte Mezhep Farklılığı

Dinin katılımcıların gündelik hayatında önemli bir unsur olduğunu daha önceden ifade etmiştik. Bunun yanında bir de dinin evlilik üzerindeki etkisinin katılımcıların hayatında etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Dinin gündelik hayatın önemli bir parçası olmasıyla paralel olarak; evlilikte de dinin belirleyici yönü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

K18: *“Alevilerle çok razı olmuyor anneler babalar ama o kız hani çok isterse yine de veriyor evlenebiliyor.”*

K10: *“Yani aslında beraber aynı ibadeti yaşamak güzel bir şey ama kalben insan seviyorsa bazı şeylere de katlanılması lazım çok dönemli değil. O önceden de Çerkezler Türklere kız vermezler Türk gelini almazlar falan ama şimdi öyle çok bir adet yok yani bence doğrusu da bu. Bütün Kürdün de Çerkez’inde aslında hepsinin içinde de insan yani düzgün insan var o yüzden bence bu kadar sert olunmamalı.”*

K5: *“Yani benim için önemli değil anlaşılabirsin. Çerkezler Aleviler evlenmezler yani Çerkez kültüründe evlenmezler ama şu an evlenen oluyor. Eskiden evlenmezlerdi. Kürt’e mi verdin Alevi’ye mi verdin diyorlardı ama şimdi demiyorlar alıştılar.”*

K2: *“Gerekli değil, önemli de değil. İnsanız sonuçta onlarda insan. Hani farklı dindokiler. Bence evlenilebilirir.”*

K1: *“Aynı dine mensup olurlarsa eğer kendileri için kolaylık olur aynı dili konuşmayabilirler aynı meslekte olmayabilirler kişiler arasında hiç birbirinin dilini bilnese bile sevginin bir değeri vardır dili vardır. O sevgi dilini geliştirdikten sonra anlaşımak çok zor bir şey değil ki. Yeter ki kalbinde o kişiye karşı açtığın bir yer olsun. Mesela Kabardey olanların birçoğu Hanîfi mezhebine sahip. Çeçenler Lezgiler onlar Şafii mezhebindeler. O kadar çok öne getirmezler illaki olacak illaki olmayacak diye bir dayatma olmaz.”*

Çerkes kültüründe açık bir toplum tipi değil kapalı bir toplum tipi görölmektedir. Evlilikler farklı din, mezhep ve ırklara mensup kişilerle değil Çerkeslerle gerçekleştirilmektedir. Bunun nedeni ise günümüze kadar taşına gelmiş değerlerin korunmasını sağlamaktır. Bir diğer neden ise, evlenecek olanların uyumlu bir birliktelik sağlamaları için aynı değerlere sahip olmaları gerektiğine inanmaktır.

K3: *“Bence önemli. Adetlerimiz nasılsa mezheplerimizin de aynı olması bence bir Şafii mezhebi var bir Hanefi mezhebi var. Birinde gusül abdesti alınıyor birisinde alınmıyor. Yani bence önemli bir ayrıntı bu yani. Ben mesela Alevilerle evlenen görmedim ben. Daha çok Çerkezler Türklerle evlenir Kürtlerle evlenir ama Alevilerle evlenen görmedim. Yani kürde bile önceden çok şey bakmıyorlar da sıcak bakmıyorlardı ama onu da onaylıyorlar artık türkü zaten iyi kötü onaylıyorlar ama bir Aleviyi ben daha onayladıklarını görmedim.”*

K4: *“Tabii ki önemli mesela Çerkezler de Alevilerle evlenemez nasıl Müslümanlarla Hristiyan ya da Yahudi’nin evlenmesi hoş karşılanmıyorsa bizde de mezhep ayrılığı olduğu zaman hoş karşılanmıyor ki yok yani genelde zaten çok dışardan bir kız alıp vermezler. Şu son zamanlarda başladı onu da genelde Türklerden alıyorlar Kürtlerden bile almıyorlar. Alevilik şurada dursun Sünni Kürtten bile almıyorlar.”*

- K6:** “Önemli mesela Alevilerle evlenmek çok iyi değil pek evlenmezler bizim burada evlenmezler ama belki de evlenenler var.”
- K7:** “Tabii ki önemli ibadet bizim için çok önemli tabi bizim dinden olması şart. Mesela Çerkeslerle Alevilerle evlenemezdin. Çerkezlikle dini yanyana getiremezsin din ayrı Çerkezlik ayrı. Biz din için yaşıyoruz. Çerkezlik için yaşamıyoruz dinimiz çok önemli benim için öyle başkaları için bilmiyorum.”
- K8:** “Yapmaya çalışıyoruz elimizden geldiğince biz Müslümanız elhamdürullah çevremizdekiler de öyle hiç farklı bir dilden gelini almadık. Bu mezhepten de şu ana kadar farklı bir mezhepten alışveriş olmadı ama seçiciyiz işte Çerkez olmasına önem gösterdiğimiz için dinde de o zaman elenmiş oluyor zaten.”
- K9:** “Tabii ki önemli. Biz onu inancımızla değerlendiriyoruz biz Çerkez kültürünü yaşıyoruz ama Çerkez kültürünün içinde bir de dinimiz var dinimizin bize emrettiği şekilde uygulama yapmak durumunda kalıyoruz. Şimdi normal şartlarda bir Müslüman kadının Hristiyan bir erkekle evlenmesine müsaade etmiyor ama bir Hristiyan kadınla bir Müslüman erkeğin evlenmesine müsaade ediyor. Bu gibi durumlarda sorun yok ama bu dinden gelen bir şey kültürden gelen bir şey değil.”
- K11:** “Tabi önemlidir illaki Müslüman olmaları önemlidir. Hani abdest namaz kişiye özeldir ama hani Müslüman olması yeterli. Alevi olmasının Müslüman olsun. Abdestli namazlı hani kendine özgü isteyen kılar istemeyen kılmaz.”
- K12:** “Daha uyumlu oluyor işte diyorum ya gelenek göreneklerde aynı benim hani mesela Kabardeyle o büyüklerin arasında da öyle Çerkezlerin kendi içinde bile farklılık var. Yani onlarda evlilerde gece 12’den sonra dışarı çıkma kadınlara yakışmıyor biz de gece 12’den sonra çıkıyorlar onlara göre sorun olmuyor.”
- K14:** “Öyle tabi önemli anlaşmazlık çok olur ayrılık çok olur. Alevilerle evlenmez benim bildiğim bir tane vardı onlarda ayrıldı anlaşamaz ki mümkün değil.”

K15: *‘‘Bence önemli Çerkezler de de bu böyledir yani sevdikten sonra evlenenlerimiz var o açıdan şey görmüyoruz artık onun kişiliği önemli yani ama çıkipta şimdi inancı olmayan insanları kabul edemeyiz yani öyle bir şey Allah yazdıysa bozsun ama biz de şey ayrımı yok yani sadece diyorum ya Suriyelilerle Araplar gelmesinler.’’*

Herhangi bir dine inancı olmayan kişilerle evliliğin mümkün olamayacağı kabul edilmektedir. Aynı inançtan olup farklı mezheplerden olmanın kişiler arasında sevgi, saygı varsa sorun yaratmayacağı belirtilmiştir.

K16: *‘‘Bence hani belki boşanmalar da ondan tartışmalarda ondan diyorum ya şimdiki gençleri çözmek biraz zor çocuklarım istedikten sonra sevdikten sonra ısrar etmem ama bence önemli ya kültürün dilin, mezhebin.. Öbür türlü sen ona alışamıyorsun o sana alışamıyor. Evlilik bir tek karıkocada da olmuyor evlilik demek iki ailenin birbirini kabullenmesi demek.’’*

K17: *‘‘Evet aynı mezhepte olsun önem veririz. Mesela Müslüman mezheplerde olursa mesela şafiler şeyler onlara karşı değiliz de aleviler mesela o yabancılar bana biraz ters. Uyuşmazlık yaşanıyor oluyor anlaşmazlık oluyor.’’*

İnanç evliliğin gerçekleşmesi için bir ön şart olarak görülmektedir. Aynı inançtan olmak bir yana aynı inanç içindeki farklı mezhepler evlilikteki hassas unsurlar olabilmektedir. Katılımcılar etnik kökenle dini inançları aynı şey olarak görmektedirler. Şöyle ki, Çerkeslerle Aleviler evlenmezler diyerek etnik bir köken bildiren Çerkes kavramını dini bir köken bildiren Alevi kavramıyla mukayese etmektedirler. Bir kıyaslamada kıyaslanmanın doğru yapılabilmesi için kıyaslanan şeylerin aynı türden şeyler olması gerekir. Bu sebeple ırk ve din aynı tür görülüp kıyas yapılmaktadır. Fakat ırk ve din aynı türden şeyler değildirler. Katılımcıların ırk ve dini eşdeğer olarak görme nedeni şudur: Sayısal olarak azınlığın varlığını sürdürebilmesi sayısal olarak çoğunluğu oluşturan öğeye indirgeme yapmasıyla mümkündür. Müslümanlığın sayısal olarak çoğunluğu oluşturmaması Çerkeslere Çerkesliği Müslümanlık olarak varsayıdırıştır. Katılımcılar için farklı bir din ya da mezhep Aleviliktir. Soruda herhangi bir dini inanç sınırlandırması olmamasına rağmen katılımcılar bir sınırlandırma yapıp bu sınırın içine Aleviliği koymuşlardır.

3.2.7.3. Dini Hayatta Kadının Konumu

Dini hayata dair sorular sorulurken daha önceki bölümlerde dinin kendisinin gündelik hayattaki ve evlilikteki etkisini belirlemeye çalıştık. Bu bölümde ise dini hayatta bizatihi kadının kendisinin konumunun ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

K1: *“Dini vecibelerimizi yerine getirirken erkekler zaten bize karışmazlar herkes kendi dinini yaşamakta özgürdür. Yani herkesin kendi bacağından asılacağına da farkındalar.”*

K2: *“Yani ben kendi içimde evet düşünüyorum. Ama maalesef öyle değil. Yani en basiti akşam dışarı çıkma ya da giyim tarzı. Bi erkek istediği gibi giyinip istediği yere istediği saatte gidebiliyoken hani kızlarda sen kızsın hani tek başına gidemezsin bu doğru değil oluyo.”*

K12: *“Eşit değiliz. Oturuşumuz bile farklı şöyle oturmak bir bayana yakışmıyor.”*

K13: *“Valla düşünüyorum tabi eşit olsam daha iyi oluyor valla sahiptin diyorlar ama hep ezilen bayanlar bayanlar eziliyor kızım erkekler gibi olmuyor tabii.”*

K15: *“Yani kadınlar biraz daha haklı olsun istiyorum kadınlar geri planda olduğu için keşke diyorum hep haklarımız olsa kendimize göre.”*

K5: *“Düşünüyorum ayrımcılık var. Erkekler daha özgür bayanlara daha çok kısıtlıyorlar. Yani bir erkeğin yaptığı şeyleri bir bayan yapamaz gecenin on ikisinde birinde erkek çıkıyor geziyor ama bir bayan çıkamaz. Dinin şeyi de aslında öyledir. Dine uydukları için zaten kısıtlamalar geliyor.”*

K3: *“Hayır düşünmüyorum. İslami yönden kadınların çok fazla hak verilmiş ama erkekler bunun bilincinde değiller yani hem İslami yönden kendilerini daha baskın karakterde görüyorlar hem de gündelik yaşamda kendilerini daha baskın karakterde görüyorlar ama Allah Allahu Teala bile kadınlara çok daha büyük haklar vermiş. Ya ben istersem eşime iş yapmak zorunda değilmişim. Bu hakkı bana peygamberimizin zamanında Ayşe hanıma demiş yani sen benim gömleğimi dikmek zorunda değilsin ben dikerim demiş hani o zaman da bile bu varmış. Ama biz şu anda bir erkeğin Palto veya bir şeyini dikmediğimiz de ütüsünü yapmadığımız da öyle bir şey*

olamaz derler. Mesela erkek çalışıyor evine bakıyor ama sen öyle bir şey yapamazsın onun ütüsünü yapmak zorundasın yemeğini yapmak zorundasın.”

K6: *“Vallahi aynı haklara sahipsin değilsin bir yerini gösterme bir evlendikten sonra apaçık gezmek olmaz. Ben hem okuyorum benim babam hocaydı babamın babası hocaydı. Düğüne gidersem de kapalı giderim gelirim öyle açık mı açık giymem yani bir nikah olduktan sonra saç gözükmek iyi değil.”*

Gündelik hayatta dini yaşamda erkeklerle eşit haklara sahip olup olmamaktan ziyade toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı eşitsizlikler dile getirilmiştir. Katılımcılar erkeklerin kadınlara nispetle daha özgür, daha çok haklara sahip olduğunu ifade etmiştir. Kadınların toplumsal rolleri gereği daha sınırlı bir alanda belirli görevleri yerine getirmekle sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Bu sınırları tayin eden ise ataerkil kültürdür. Dini görevlerin yerine getirilmesinde kadınların dinen sınırlandırılmadığı ama toplumsal kabullerin kadınları sınırladığı belirtilmektedir. Dileyen camiye gidebilir, dini faaliyetlere katılabilir. Bunları yaparken dinin tanıdığı özgürlükler değil kültürün çizdiği sınırlar göz önünde tutulmalıdır

K4: *“Evet eşim Ramazan’da camide namaz kılabiliyorsa ben de kılabiliyorum. O cumalarda grupta gidip fetva dinleyebiliyorsa biz de hanımlarla gidip cuma saatlerinde istediğimiz yere gidip istediğimiz yerde dini sohbetler yapabiliyoruz. Namaz oruç gibi şeylere zaten karşı olmuyor. Ben bugün oruç tutmak istiyorsam tutarım yani ailemden kimse neden tutuyorsun diye sorgulamaz özgürüm yani elhamdülillah.”*

K10: *“Biz dinimizi yaşarken evde ibadet ediyoruz erkekler dışarda. Bence bu bir eşitsizlik değil bayanlarda camiye gidebilir yani onların da hani camilerde kendilerine göre kısımları var bence eşitsizlik değil.”*

K4 ve K10 diğer katılımcılardan farklı olarak toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde eşitsizliği algılamayıp, dini açıdan soruyu yanıtlayabilmişlerdir. Dini yaşarken kadınların ve erkeklerin aynı haklara sahip olduğunu, ibadetlerini yaşarken erkekler kadar kendilerinin de özgür olduklarını dile getirmişlerdir.

gerek ama diyorum ki o bana o gözle bakmıy
bakmıyorum. Yani mesela ben Köylümle bütün çam
bir şey yapmayacak o kafa rahatlığı var yani onun ba
gidebilirim o rahatlık olunca bırak çamurlu ya hani
o gözle hiç bakmayacak gibi değişik bir duygu ya öyle
bunun içinde farklı kültürden evlilik zor oluyor. B
akraba evliliği yok rahat alıştık özgür alıştık. Aşırı öz

K18: ‘‘Hayır mesela erkekler dışarda namazını kılıp kısa kolla kılabiliyor ama bayanlarda öyle olmuyor erkeklerin yanında namaz kılamıyoruz biz her türlü her yerimizi kapatıyoruz o şekilde evimizin içinde ibadetimizi ediyoruz çok böyle dışarlarda olmuyor. Ayıptır günahdır diye yetiştirildiğimiz için küçükken öyle devam ediyor Çerkezler de günahtan çok en çok ayıp olduğundan bir şeyler yasaklanıyor.’’

K16'nın söylediklerinden anlaşılacağı üzere; İslam dininin belirlediği ölçütlerle Çerkes kültürünün gündelik yaşam pratiklerindeki yansıması birbiriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Çerkes kültüründe kadınlar ve erkekler arasında İslam'ın emrettiği doğrultuda 'haremlik ve selamlık' bulunmamaktadır. Özellikle Çerkes kültüründe akraba evliliği hatta komşular, yakın çevreler ve aynı köyden kişilerle

evlilik yapılmadığı için, sosyalizasyon sürecinde kadınlar ve erkekler arasında farklı niyetlerle birbirine yaklaşma görülmemektedir. Bu da kadınların ve erkeklerin birbirlerine adeta ‘kardeş’ edasıyla yaklaşmasına; mekânsal ve davranışsal olarak tecrit edilmenin gerek duyulmamasına neden olmaktadır. Çerkeslerin birbirlerine davranışlarda bulunurken ki ölçütleri İslam dininin belirlediği kıstaslar değil, kendi kültürlerinin belirlediği Xabze kurallarıdır. Xabze’nin yaptırım gücü gündelik hayatta hem teorikte hem de pratikte dinden daha fazladır. Bundan dolayı Çerkeslerde günah kavramının karşılığı ayıp olarak tanımlanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuç, kelime anlamı itibariyle ‘*bir gelişme ve girişim sonunda elde edilen şey.*’⁵ demektir. Burada beklenen sonuç daima araştırmanın üzerine olsa da araştırmanın sonuçları, araştırma sürecinin rasyonel çıktılarından yalnızca bir bölümünü ifade etmektedir. Tez konusunun belirlenmesi, yolculuğa çıkılması, görüşmeler, yazım aşaması, belirsizlik, kaygılarla mücadele etme, var olmaya çalışma... En nihayetinde araştırma, esas itibariyle süreçleri yönetebilme becerisinin kazanılmasıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla ‘*bir gelişme ve girişim sonunda elde edilen şey*’ araştırmanın niceliksel çıktılarından çok daha fazlasıdır. Akademide özellikle sosyal bilimler alanında ilerlemeye çalışan; akademik kırınglık ve yorgunluk arasında gidip gelen fakat biteviye umudunu ve tutkusunu yitirmemesi gereken akademisyen adayları için bu şerhin buraya düşülmesi mühim görülmüştür. Çabalarında yalnız olmadıklarını ve çıkan sonuçlardan çok daha fazlası olduklarını hatırlatmak adına.

Çerkes kültüründe gündelik hayat ve kadın başlıklı bu araştırmanın sonucunda elde edilen en temel bulgu, Çerkes kadınların gündelik hayat içerisinde Çerkes kültürüne ait geleneksel unsurları kısmi olarak devam ettirdiği ve bu unsurların zaman içerisinde kültürel çözülmeye uğradığıdır. Çerkes kültürünün gündelik yaşamın içerisinde Türk kültürüyle bütünleşmiş olduğu ve katılımcıların çoğunun kültürünü devam ettirme hususunda eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Çerkes kültürüne özgü geleneklerin ve adetlerin devam edememesindeki en önemli unsurun kişilerin sosyal çevresinde Çerkeslerin olmayışıdır. Bir kültürün yaşatılması, onu devam ettirecek paydaşların olmasıyla mümkündür. Paydaşların yokluğu diğer bir anlamıyla azınlıkta olmak, kültürün devamlılığı açısından engel teşkil eden bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Çerkes kadınlar akrabalarıyla ya da Çerkes olan kimselerle bir araya geldiklerinde kültürel değerlerini devam ettirmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden biri yemeklerdir. Çerkes kültürünün birçok adetleri ve gelenekleri yok olmasına rağmen, özellikle düğünlerinin ve yemeklerinin devam etmesinin ardında yatan temel motivasyon yemeğin ve düğünlerin; birleştirici, bütünleştirici bir güç olmasıdır. Nitekim Kayhan’ın (2022) ‘‘X ve Y Kuşağı Çerkes kadınlarında kimlik dönüşümü: Ankara örneği’’ adlı çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kayhan bu çalışmasıyla, Ankara’ya göç etmiş X ve Y kuşağına mensup Çerkes

⁵ <http://lugatim.com/s/SONU%C3%87> (21.03.2023).

kadınlarının kimlik dönüşümlerini ve bu dönüşümlerin ardında yatan etkenleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda ise, Y kuşağı Çerkes kadınlarının kent yaşamında kurduğu toplumsal ilişkiler ve modern hayat standartlarından ötürü Çerkes kültüründen uzaklaştıkları; yalnızca Çerkes olan kimselerle bir araya gelindiğinde hatırlanan nostaljik bir bağlılık sürdürdükleri ortaya çıkmıştır.

Dil hususunda, katılımcıların büyük çoğunluğu Çerkezce bildiklerini ancak bunu gelecek kuşaklara aktarmada zorluklar yaşadığını dile getirmişlerdir. Bu zorluğun karşısında bir direnç geliştirdikleri ve çocuklarına bunu aktarmak istedikleri aşıkardır. Her ne kadar çocuklar toplumsallaştığı mekanlar içerisinde dil öğrenimine cevap üretemese de aileler, atalarından getirdikleri '*kültürel vicdan*' sesini susturmayıp çocuklarına dillerini aktarmak istemektedirler. Benzer bir sonuç Narcı'nın (2018) "Çerkes Kültürünün Aktarımında Kadının Rolü" adlı çalışmasında mevcuttur. Narcı bu çalışmasıyla, Çerkes kültürünün aktarımında kadının rolünü; kültür sosyolojisi, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet olguları üzerinden incelemek ve değerlendirmek amacıyla yapmıştır. Araştırma bulgularında ise; Çerkes kültürünün aktarımında özellikle diaspora şartlarında kadının rolü ve fonksiyonunun oldukça etkili olduğudur. Zira Çerkes kültüründe gündelik hayatı kadınlar üzerinden analiz etmemiz bundan dolayıdır. Narcı'nın ulaştığı bir diğer sonuç ise; Çerkes kültürünün devamlılığı için anadil kavramının ne kadar önemli bir konumda olduğudur. Toplumların ve kültürlerin devamlılığını sağlaması için anadilin gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda, Çerkes toplumunun bu anlamda mümkün olduğunca çaba sarf etmesi gerektiğini tespit etmiştir. Aynı zamanda sosyo-kültürel değişimler göz önünde bulundurulduğunda, Çerkes kadınının kültürünü yaşatmak konusunda yadsınamayacak bir başarı sağladığı, Çerkes çocuklarının da bu duruma olumlu yönde tepki verdiği tespit edilmiştir. Narcı'nın bu sonucuna ulaşmasından farklı olarak bu araştırmada Çerkes kadınların kültürü yaşatma konusunda istekle olmalarına rağmen eyleme geçmedikleri ortaya çıkmıştır. Bunun nedenleri arasında gelişen teknoloji, kent yaşamına uyum sağlama, Çerkes kimselerle bir arada yaşamama ve dijitalleşmenin olumsuz çıktılarından olan kültürel yozlaşmadır.

Çerkes kültürünü diğer kültürlerden ayıran en belirgin farklılıklarının başında düğünleri, dansları ve müzikleri gelmektedir. Dansa dair elde edilen sonuçlardan biri; bekar kadınların düğün ortamında bir erkek kadar özgür olabiliyorken, evli kadınların bu özgürlükten mahrum olmasıdır. Bunun ardında yatan en önemli faktör Çerkeslerde

kaşenlik kültürünün olmasıdır. Düğünler ve toplantı geceleri (zexes) kaşen bulma açısından işlevsel mekanlardır. Dolayısıyla evli kadınların dans etmeleri onların bekar olacağını düşündüreceğinden, evli kadınların dansa katılmaları uygun görülmemiştir. Ancak modernleşmeyle birlikte kültürel davranışlarda bir erime olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aile ve evlilik hayatına bakıldığında, Çerkes kültürü ataerkil bir yapı olarak nitelendirilse de genel olarak aile içi karar mekanizmasında kadının da olabildiği görülmektedir. Özellikle yeni kuşaklarda bu çok daha yaygın bir durumdur. Daha yaşlı kuşak Çerkes kadınlarının ev içinde sözünün pek geçerli olmadığı, ikinci planda tutulan kişi olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak daha orta ve genç kuşaklara bakıldığında kadının aile içi rollerde etkin olduğu kadar karar verme noktasında da etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bizlere Giddens'in yapılaşma olarak tanımladığı şeyi; sosyal pratiklerin, gündelik hayat içerisinde bireylerin yapıyı eyleme ve eylemi yapıya dönüştürme sürecini hatırlatmaktadır. Çerkes kadınların zaman içerisindeki eylemleri gündelik hayat içerisinde düzenli olarak kendini yenileyerek devam etmektedir. Bu da bireylerin dönüşümsellik aracılığıyla toplumsal yapıları eylemleriyle yeniden ürettiklerinin göstergesidir. (Wallace ve Wolf, 2004: 360).

Çerkes kültüründe farklı etnik kimliğe sahip kimselerle evlenme eğilimlerine bakıldığında Çerkeslerin bu konuda kapalı bir toplum oldukları görülmüştür. Azınlıkta olan milletlerin kendi soylarını koruma içgüdüğü, farklı etnik kimliklere sahip kimselerle evlenme hususunda bir engel teşkil etmiştir. Çerkes kültürüne bakıldığında da aynı durum gözlemlenmektedir. Çerkesler özellikle sürgün sonrasında kendi öz benliklerini koruyabilmek adına içe kapanmış ve farklı etnik kimliklere sahip kimselerle evlenmeye karşı bir direnç oluşturmuşlardır. Fakat kadınların bunu tercih etmesindeki ana neden soyun devamını sağlamak değil, sosyal ilişkilerde uyumu yakalamak adıdır. Çünkü Schutz'ın fenomenolojiye dair yaptığı çalışmalarda da görüldüğü üzere, insanlar sağduyu bilgilerini inşa ederken kullandıkları tipleştirme ortaya çıkarmaya ve gündelik yaşamın içerisindeki ortak kabulleri anlamaya çalışır. İnsanlar bu noktada gündelik yaşam içerisinde diğer insanların kendileri gibi düşündüklerini varsayarlar ve onları bir arada tutan doğal tutum söz konusudur (Slaterry, 2017: 234). Dolayısıyla Çerkes kadınlar için toplumsal ilişkilerde ve evlilikte kültürel uyum önem arz etmektedir. Aynı zamanda farklı etnik kimliklerle evlenebilme hoşgörüsünün yalnızca Türkler kastedilerek söylenmiştir. Çünkü

katılımcılar gündelik hayat pratikleri açısından Türk kültürüne büyük oranda uyum sağladıklarından dolayı, Türklerle evlenmek onlar için zor bir durum olarak nitelendirilmemektedir.

Evlilik hususunda bir diğer sonuç, Çerkes kızlarının geç evlenme eğilimlerinin olmasıdır. İstisnalar olmakla birlikte kendilerine uygun eş adayını seçmekte özgür olan Çerkes kızlarının geç evlenme nedeni, baba evindeyken evli bir kadına nazaran daha özgür bir yaşam sürüyor olmalarıdır. Gezmeleri, sosyal ortamlarda bulunmaları, evin içerisinde misafir kız olarak görülmeleri onların konforlu hayatı bırakıp evliliğin sorumluluğu altına girmelerini geciktirmektedir. Ataerkil toplumlarda genel manada kadınlar ikinci planda tutulmakta ve eril varlık tarafından yönlendirilmektedir. Ancak Çerkes kültürü ataerkil toplum özellikleri göstermesine rağmen kadınlara tanınan (özellikle bekar kadınlara) özürlük alanın olması, Çerkes kültürünün kendisinde özgürlüğe dönük bir eğilimin ve değer olduğunun göstergesidir. Ulaştığımız bu sonuç, Tok'un (2018) "Çerkes Toplumunda Kadının Yeri (18. Ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynaklar)" adlı çalışmasının sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Tok, bu çalışmada 18. ve 19. yüzyıllar arasında Çerkes geleneklerinde kadına verilen rollerden yola çıkarak onların toplumdaki yerini değerlendirip Çerkes toplumunda kadın algısına yer vermiştir. Çerkeslerde kadına bakışın, Kafkasyalı diğer toplumlardan farklı özellikler taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Hem Ruslar hem de Avrupalılar tarafından "dağlı" olarak adlandırılan bu kültürlerde kadın hep ikinci planda kalırken, Kuzey Kafkasya'nın yerleşik halkı olan Çerkeslerde durumun aynı olmadığı ortaya çıkmıştır. Tok'un yaptığı çalışmada, etnografik araştırmalarda çıkan sonuçlara göre Kuzey Kafkasya'da yaşayan bazı toplumlarda kadınlar "köle kadın" kategorisine sokulurken, Çerkes kadınlarının daha özgür bir yaşam sürdükleri ve toplum içerisinde daha saygın konuma sahip oldukları vurgulanmıştır. Ataerkil toplum yapısı gösteren Çerkeslerde kadın ağır işlerde çalıştırılmadığı, onun evde ve toplum içinde ayrıcalıkları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Evlilik, beraberinde bazı sorumlulukları getirdiğinden kadının yaşam alanında birtakım kısıtlamalar olduğu ancak eş seçiminde bağımsız bir şekilde tercih yaptığı ortaya çıkmıştır.

Çerkes kültüründe farklı mezheplere mensup kişilerle evlenme eğilimine bakıldığında, kapalı bir toplum olduğu ve yalnızca Hanefilerle evliliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun nedeni ise günümüze kadar taşına gelmiş değerlerin korunmasını sağlamaktır. Bir diğer neden ise, evlenecek olanların uyumlu

bir birliktelik sağlamaları için aynı değerlere sahip olmaları gerektiğine inanmış olmalarıdır. İnanç evliliğin gerçekleşmesi için bir ön şart olarak görülmektedir. Aynı inançtan olmak bir yana aynı inanç içindeki farklı mezhepler evlilikteki hassas unsurlar olabilmektedir. Fakat buna karşın; İslam dininin belirlediği ölçütlerle Çerkes kültürünün gündelik yaşam pratiklerindeki yansıması birbiriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Çerkes kültüründe kadınlar ve erkekler arasında İslam'ın emrettiği doğrultuda 'haremlik ve selamlık' bulunmamaktadır. Özellikle Çerkes kültüründe akraba evliliği hatta komşular, yakın çevreler ve aynı köyden kişilerle evlilik yapılmadığı için, sosyalizasyon sürecinde kadınlar ve erkekler arasında farklı niyetlerle birbirine yaklaşma görülmemektedir. Bu da kadınların ve erkeklerin birbirlerine adeta 'kardeş' edasıyla yaklaşmasına; mekânsal ve davranışsal olarak tecrit edilmenin gerek duyulmamasına neden olmaktadır. Çerkeslerin birbirlerine davranışlarda bulunurken ki ölçütleri İslam dininin belirlediği kıstaslar değil, kendi kültürlerinin belirlediği Xabze kurallarıdır. Xabze'nin yaptırım gücü gündelik hayatta hem teorikte hem de pratikte dinden daha fazladır. Bundan dolayı Çerkeslerde günah kavramının karşılığı ayıp olarak tanımlanmaktadır. Müslüman olmalarına rağmen Çerkeslerin dinin günah olarak adlandırdığı şeylere uymama nedeni, dinin hükümlerinin kültür karşısındaki işlevsizliği ya da etkin olamayışıdır.

Çerkes kadınlar kendilerini genel itibarıyla uyumlu, sakin ve evcimen olarak tanımlamışlardır. Kadınların bu nitelikleri esasen Xabze'ye dayanmaktadır. Çünkü Xabze kurallarına göre oluşturulan yaşam biçimi, kadınların kendilerini ifade etme biçimlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Kadınların misafirperver, saygılı, hizmetkar, evcimen olmaları; toplumsal yaşamı şekillendiren Xabze kurallarının gündelik hayatın her alanına sirayet ederek kadınların davranış biçimlerini de şekillendirdiğinin birer ifadesidir. Sembolik etkileşim perspektifinden bakıldığında ise, toplumsal ilişkileri anlamak istiyorsak mikro etkileşim sonucu ortaya çıkan anlamlara odaklanmak gerekmektedir. Sembolik etkileşimcilere göre anlam yalnızca mikro etkileşim bağlamı içerisinde oluşmaz. Aynı zamanda bireyin kimlik oluşumunda da etkilidir. Bireyin kimlik ve benlik algısı içinde yaşadığı toplumdaki diğer insanların kendisine yönelik geri dönüşlerin toplamıdır. Yani sembolik etkileşimcilere göre ötekilerin fikirleri, bizim kim olduğumuzu doğrudan etkileme gücüne sahiptir (Gökulu, 2019: 174-175). Dolayısıyla Xabze kurallarının Çerkes

kadınların davranışlarını belirlemesinin yanı sıra, onların bizzati kendilerini nasıl tanımlaması gerektiğini de etkilemiştir.

Kadınlar özellikle kendi habitatları içerisinde güvende hissettikleri için toplumsal statüsü ne olursa olsun özgür bir şekilde hareket edebilmektedir. Kadınların özgürlük alanını belirleyen en önemli faktör ise, kendilerine duydukları özsaygıdan gelmektedir. Ancak buradaki özgürlük anlayışı sınırsız değil, aksine mukayyet bir özgürlük anlayışıdır. Özellikle evlendikten sonra ‘gelin’ olmanın birçok sorumluluğu bulunmaktadır. Nitekim Tok’un (2018) çalışmasında da ulaştığı sonuç gibi, Çerkes kadınının yaşamı “Adiğe Habze” adıyla bilinen Çerkes geleneklerine göre şekillenmiş ve bu geleneklerin kadına ağır roller yüklediği, bir o kadar da kadını özel bir konuma getirdiği anlaşılmıştır.

Bu araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç, Çerkes kültüründe saygı kavramının önemli bir yer teşkil ettiğidir. Çerkes kültüründe saygı kavramı özellikle yaş almış olanlara karşı gösterilen özenli ve ölçülü davranma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yolda yürürken büyüklerin önüne geçilmemesi, sofraya büyükler oturmadan diğer kimselerin oturmaması, oturma düzeninin dahi yaş hiyerarşisine göre şekillenmesi, kayınbabayla konuşmama, büyüklerin yanında çocuk sevmeme vb. bunun en bariz göstergesidir. Ancak kayınbabayla konuşmama, büyüklerin yanında çocuk sevmeme, gelinlerin sofraya oturmaması gibi katı Xabze kuralları günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü saygıya yüklenen anlam, öznelerarası ilişkiler sayesinde bizzat öznel tarafından yeniden oluşturulmuştur.

Çerkes kültüründe kadınların hemen hemen hepsi ev hanımı olmasına rağmen, çalışmalarının önünde herhangi bir engel ya da kısıtlama olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Engellemeler ya da hoş karşılanmaması daha önceki kuşaklar için geçerlidir. Eski kuşak kadınların iş hayatına katılımı ayıp olarak karşılanmıştır. Ancak modernleşmenin bir sonucu olarak kadınların çalışma hayatına katılması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu konuda yalnızca eylemsel bir dönüşüm değil, zihinsel bir dönüşümde gerçekleşmiştir. Benzer bir sonuç siyasi hayatta da ortaya çıkmıştır. Kadınların önceden yönetime katılmasının hoş karşılanmadığı ancak günümüzde böyle bir bakış açısının artık geçerliliğini yitirdiği ortaya çıkmıştır. Ancak çocuk sahibi olmak kadınların eğitim ve kariyer hayatlarında birer engel teşkil etmiştir. Çünkü

geleneksel ataerkil aile yapısı, çocukların tüm bakım ve sorumluluğunu karşılayan kişinin anne olduğuna kanaat getirmiştir.

Eğitim hususunda ulaşılan sonuç ise; Çerkes kadınları eğitimin önemli bir unsur olduğunu hatta kız çocuklarına bu konuda daha çok destek verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak orta kuşak kadınların çoğu eğitimden mahrum kalmıştır. Çünkü içinde bulundukları dönem itibariyle kız çocuklarının okutulması *ayıp (yemuks)* sayılmaktadır. Bunun yanı sıra maddi imkansızlıklardan dolayı çocuklarını okula gönderemeyen aileler bulunmaktadır. Fakat çocuklarını okula göndermeye imkânı olan ailelerin de erkek çocuklarını önceledikleri görülmektedir. Bunun ardında yatan sebep kız çocuklarının ileride evlenip gitmesidir. Erkek çocukları okula gidip eğitim alsa bile ailesinin bakımından hayat boyu sorumlu olacağı düşünülmektedir. Eğitimin önündeki engellere bakıldığında ortaya çıkan sonuçlardan biri de muhafazakarlıktır. Osmanlıcadan Latin alfabesine geçildiğinde bunu dine hâlel getirici bir unsur olarak algılayıp, çocuklarının okula gitmesine engel olan aileler bulunmaktadır. Kız çocuklarının okutulmaması yönünde verilen fetvalar neticesinde o dönemki din anlayışının kadınların eğitiminin önünde bir engel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, V. ve Karaosmanoğlu, K. (2019). Çerkes Mutfak Kültürünü Deneyimlemeye Yönelik Bir Tur Önerisi: Düzce İli Örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 177-197.

Adler, P. A., Adler, P., ve Fontana, A. (1987). Gündelik Hayatın Sosyolojisi. (Çev. Bekir Balkız). *Sosyoloji Dergisi*, (27), 115-139.

Akbulut, M. (2019). *Uzunyayla Çerkeslerinde Kimlik ve Din Etkileşimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyüz Orat, J. ve Tanrıverdi, M. (2014). Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü Yolculuk. *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*.

Alçıçek, P. (2019). Kafkas Üçlemesi'nde 1864 Çerkez Sürgünü. *Journal of International Social Research*, 12(65).

Alev, G. (2012). *Hatırlayarak Aktör Olmak: Türkiye'deki Çerkeslerin Durumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altın, G. ve Gümüş, M. (2011). *Çerkeslerde Kaşenlik Adeti Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. Bursa: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu.

Altın, H. (2017). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü). *Belgi Dergisi*, 2(14), 580-591.

Angın, S. (2021). *Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişim: İstanbul ve Düzce Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, T. D. (2013). *İstanbul'da Çerkes Kimliği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, C. (2006). Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü. *Uluslararası suçlar ve tarih*, (1), 1-33.

Baş Bilge, H. D. (2019). *Suriye İç Savaşında Suriyeli Çerkesleri Kurtarmaya Yönelik 'Hava Köprüsü Operasyonu' Sürecinde Türkiye Çerkeslerinin Kimlik İşaretlerinin Kritik Değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Besleney, Z. A. (2016). *Türkiye'de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bilge, S. M. (2020). Çerkezler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (1), 287-290.

Bilgiç, B. H. (1993). *Söyleyecek Çok Şeyim Var*. Ankara: Neva Kitabevi.

Bingöl, M. (2020). *Kafkasya'da ve Diasporada Çerkes Kimliği Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boz, E. (2010). *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boz, E. (2019). *Söylem Olarak Kimlik: Çerkesliğin Söylemsel İnşası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Budak, M. Y. (2014). *Etnik Kimlik ve Siyasi Katılım: Uzunyayla Çerkesleri Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say yayınları.

Ceyhan, D. (2008). *Türkiye’de Kültürel Çeşitlilik Olarak Alt Kültürler: Çerkez ve Manav Alt Kültürleri Arasında Mukayeseli Bir Çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağlar, R. C. (2021). *Gastronomik Kimlik Açısından Çerkes Mutfak Kültürünün İncelenmesi: Uzunyayla Örneği* (Master's thesis, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Değirmenci, H. (2011). *Çerkes Toplumunda Evlilik Pratikleri: Uzunyayla Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demren, Ç. ve Konak, A. (2020). Kültürel Bellek ve Dans: “Çerkes Düğünü”. *Türk Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (7), 85-97.

Doğan, B. ve Seher, O. (2020). Toplumsal Gerçekliğin İnşasında Etnometodoloji ve Sembolik Etkileşimcilik Kuramlarının Etkisini Kavramak. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 39-50.

Dubrovin, N. F. (2019). *Çerkesler*. Ankara: Kafdav Yayınları.

Erdem, S. (2019). *Baba Kimliğinin İnşasının Nesiller Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi: Sembolik Etkileşimci Bakış Açısıyla Nitel Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esgin, A. (2015). *Gündelik Yaşam Sosyolojisi. Gündelik Yaşamın Yapılaşması* (ss.270-294). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Esgin, A. (2020). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler. Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss.13-34). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gökulu, G. (2019). Sembolik Etkileşimci Teorinin Gündelik Yaşam Sosyolojisine Katkıları. *Ekev Akademi Dergisi* , (80), 173-190.

Hasan, Ş. ve Turğuter, E. A. (2014). Anthony Giddens'ın Sosyolojik Teorisinin Epistemolojik Arka Planı. *Sosyoloji Dergisi*, (30), 89-104.

Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: MAnnheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, (Çev. Hüsamettin Aslan, Bekir Balkız). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Jaimoukha, A. (2009). Circassian Religion and Beliefs: A Descriptive Account, Amman.

Kalaycı, İ. (2015). Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler). *Avrasya Etüdleri*, 47(1), 71-111.

Kantemur, Z. (2018). *Mekân ve Aidiyet İlişkisi Üzerinden Kimlik İnşası: Kayseri Çerkesleri Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karataş, Ö. (2012). 19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerin İskânı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 355-388.

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleniğin Yeniden İcadı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kayhan, N. (2022). *X ve Y Kuşığı Çerkes Kadınlarında Kimlik Dönüşümü: Ankara Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaynar, R. vd. (2015). Elbruz Hala Mutluların Yeri Anadilinde Yaşa, Kafdağı Olmasın. *Sosyokültürel Yönleriyle Çerkes Toplumuna* (ss. 231-262) Ankara: Kafdav Yayınları.

Köse, M. ve Lokmacı, S. (2018). İngiliz Konsolosluk Raporlarında Rusya'nın 1864 Kafkas Soykırımı ve Çerkeslerin Anadolu'ya Göçleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (62), 407-422.

Mangır, AF (2016). Sürdürülebilir kalkınma için yavaş ve hızlı moda. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (41. YIL ÖZEL SAYISI), 143-154.

Narcı, F. D. (2018). *Çerkes Kültürünün Aktarımında Kadının Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Neuman, W. L. (2008). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. İstanbul: Yayınodası.

Önür, H. T. ve Atıcı, S. "Madalyonun Bir Yüzü" Olarak Kadın Bedenine Müdahale: Persepolis Filmi Analizi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 529-559.

Özalp, A. (2017). *Sembolik Etkileşimcilik: Entelektüel Kökenler, Kuramlar ve Din Olgusu*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Özdil, Y. ve Keser, A. (2020). Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım. *Kafkasya Çalışmaları*, 6(12), 209-232.

Özgen, Ö. ve Ufuk, H. (2001). Kırsal kesimde kadın eğitimi. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, Ankara. s.1050-1063.

Özsöz, C. (2007). Harold Garfinkel ve Etnometodoloji. *Sosyoloji Notları*, (2), 4-9.

Poloma, M. (2017). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Ritzer G. ve Stepnisky J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Himmer Hülür). Ankara: Deki Yayınevi.

Schutz, A. and Luckman, T. (1974). *The Structures of the Life World*, Heinemann.

Sevinç, M. (2019). *Alaçam Çerkes Halk Kültürü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Slattey, M. (2017). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Sofuoğlu Kılıç, N. (2009). *Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisi ve Din Sosyolojisine Uygulanabilirliği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şahin, C. (2016). Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(8).

Şahin, Ö. (2019). *Bir Sözlü Tarih Çalışması: Çerkes (Adige) Boylarından Şapsığların ve Kabardeylerin Günümüzdeki Göç ve Kimlik Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Şentürk, Ü. (2015). *Gündelik Yaşam Sosyolojisi. Gündelik Yaşamda Eylem Anlam Bağlamı: Etnometodoloji* (ss.197-220). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Tavkul, U. (1998). İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri. *Kırım Dergisi*, 7 (25), 43-46.

Tezcan, S. ve Coşkun, Y. (2004). Türkiye’de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri. *Nüfusbilim Dergisi*, 26(1), 15-34.

Tok, G. (2018). *Çerkes Toplumunda Kadının Yeri: 18. Ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynaklar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topçu, M. (2014). Anadolu’da Kafkas Göçmenlerinin Etnik Yapısı, Yerleşimi ve Nüfusu. *Kafkas Tehciri*, (413).

Uluocak, Ş. (2015). *Gündelik Yaşam Sosyolojisi*. Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve (ss.4-37). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını

Usta, S., ve Yaman, M. (2020). Çerkes Mutfağının Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*.

Waldenfence B. (2010). *Fenomenolojiye Giriş*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. L. Elburuz ve MR Ayas) İzmir: Punto Yayınları.

Wakizaka, K. (2012). *Türkiye'deki Gürcü ve Çerkes Diasporasının Gözüyle Abhazya Meselesi ve Kimlik Sorunu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, E. (2019). *Çerkes Kimliği ve Temsiliyeti: Jineps Gazetesi (2005- 2019)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılmaz, K. (2021). *Çerkes Töresi (Xabze)*. İstanbul: Apra Yayıncılık.

Yüksel, H. (2011). *Bir Etnik Grubun Hayatta Kalma, Süreğenliğini Sağlama ve Kültürel Aktarım Pratikleri: 20.Yüzyılda Uzunyayla Çerkesler Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zihni, Z. (2019). *Çerkeslerde Sosyal Yaşam*. Ankara: Kafdav Yayınları.

<http://www.cerkesya.org/icerik/kisa-bilgiler/item/751-cerkes-kelimesinin-anlami>
(Erişim Tarihi: 25.12.2022).

<http://cerkesler.tr.gg/Kafkasya.html> , Erişim Tarihi:25.12.2022

<https://kaffed.org/21may>, Erişim Tarihi: 27.12.2022

<http://www.uzunyaylakafkas.com/tr/kafkas-kulturu/> (28.12.2022).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cerkezler>. Erişim Tarihi (04.01.2023)

<https://www.gzt.com/lokma/sipsi-paste-sipsi-basta-24848> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://tr.pinterest.com/pin/317081629987130006/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://www.shutterstock.com/tr/search/hingel> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://yavuzmental.com/velibah-tarifi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://www.haberturk.com/cerkez-tavugu-tarifi-cerkez-tavugu-nasil-yapilir-hbrt-2539261> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://www.google.com/search> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://www.afyoresel.com/isli-cerkez-peyniri-250g> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<https://www.sefabdullahusta.com/recipe/cerkes-tatlisi-tarifi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

<http://lugatim.com/s/SONU%C3%87>. (Erişim Tarihi:21.03.2023).

